

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ENFORMAL SEKTÖRDE EV-EKSENLİ ÇALIŞAN KADINLAR VE
HİNDİSTAN'DA SEWA (SELF-EMPLOYED WOMEN
ASSOCIATION) DENEYİMİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sinem BAHÇECİK**

Anabilim Dalı : İnsan ve Toplum Bilimleri

Programı : Siyaset Çalışmaları

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Alp Yücel KAYA

HAZİRAN 2009

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ENFORMAL SEKTÖRDE EV-EKSENLİ ÇALIŞAN KADINLAR VE
HİNDİSTAN'DA SEWA (SELF-EMPLOYED WOMEN
ASSOCIATION) DENEYİMİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sinem BAHÇECİK
419061009**

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 04 Mayıs 2009

Tezin Savunulduğu Tarih : 01 Haziran 2009

**Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Alp Yücel KAYA (İTÜ)
Diğer Jüri Üyeleri : Yrd. Doç. Dr. Elvan GÜLÖKSÜZ (İTÜ)
Doç. Dr. Asuman TÜRKÜN (YTÜ)**

HAZİRAN 2009

ÖNSÖZ

Konu seçiminden çalışmanın her aşamasında desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen hocam Yrd. Doç. Dr. Alp Yücel Kaya'ya çok teşekkür ederim. Türkiye'de Ev-eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu'nun faaliyetlerini ve örgütlenme deneyimleri hakkında yaptıkları bilgilendirici görüşmeler için hocam Doç. Dr. Asuman Türkün ve Gülsüm Coşkun'a teşekkürü borç bilirim. Ev-eksenli çalışmanın hukuki kapsamı hakkında değerli bilgiler veren hocam Doç. Dr Kadriye Bakırcı'ya teşekkür ederim.

Tez çalışmam boyunca yaşadığım gergin anlarda moralimi hep yüksek tutmamı sağlayan ev arkadaşım, ablam Elvin Bahçecik'e ve her zaman yanımda olduklarını hissettiğim aileme minnettarım. Tezimin yazım aşamasında hem fikir verdikleri hem de beni dinlemekten hiç sıkılmadıkları için arkadaşlarım İnci Katırcı, Eylem Akçay ve Nuray Göl'e teşekkür ederim. Son olarak, hep birlikte *özgür bir dünyanın* kapılarını aralamaya çalıştığımız çeşitli üniversitelerden arkadaşlarım, siz olmasanız olmazdı, çok teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	viii
SUMMARY	ix
1. GİRİŞ	1
2. NEOLİBERAL POLİTİKALARLA KADINLARIN YOKSULLUĞU ARASINDAKİ İLİŞKİ	5
2.1 Neoliberalizmin Devlet ve Toplum Kurgusu	6
2.1.1 Dünya Bankası'nın “devleti” ve yoksullukla mücadele	10
2.2 Uluslararası Siyasette Kadın Yoksulluğunun Söylemsel Kuruluşu	11
2.2.1 1975’lerden binyıl kalkınma hedeflerine kadın yoksulluğu	12
2.2.2 Kadınları toplumsal ve ekonomik olarak güçlendirme: ICRW ve WIEGO	14
2.2.3 ICRW’nin politika önerilerinde kadın yoksulluğu	15
2.2.4 WIEGO’nun politika önerilerinde kadın yoksulluğu	18
2.3 Neoliberal Politikaların Emek Piyasalarına Etkisi: Enformelleşme	19
2.3.1 Enformel sektörün keşfi	20
2.3.2 Enformel sektöre yapısalıcı yaklaşım	21
2.3.3 Enformel sektörün kapsamı	23
2.3.4 Enformel sektörde kadın işgücü ve ev-eksenli çalışma	24
2.4 1990’larda Ev-Eksenli Emegi Etkileyen Bazı Gelişmeler	27
2.4.1 HomeNet’in Kuruluşu	27
2.4.2 Uluslararası Çalışma Örgütü’nün evde çalışmanın düzenlenmesine ilişkin sözleşmeyi kabul edişi	28
3. TÜRKİYE’DE KADIN YOKSULLUĞUNUN TEMEL DİNAMİKLERİ VE EV-EKSENLİ ÇALIŞAN KADINLARIN ÖRGÜTLENME DENEYİMİ ..	31
3.1 1980 sonrası Türkiye ekonomisi ve emek piyasaları	32
3.1.1 İşgücü Piyasalarında Kadınların Durumu	34
3.2 Kentlerde Kadın Yoksulluğu	38
3.2.1 Kentlerde ücretli ev emegi ve gündelikçi kadınlar	40
3.2.2 Ev-eksenli çalışmaya dair literatürün gözden geçirilmesi	42
3.2.3 Konfeksiyon sanayinde çalışan kadınlar	42
3.2.4 Ev-eksenli emeğin bazı özellikleri	44
3.3 Türkiye’den Örgütlenme Deneyimleri ve Ev-eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu Faaliyetleri	45
3.3.1 Ev-Eksenli Çalışma Grubu’nun çalışmaları	45
3.3.2 Atölye çalışmaları	47
3.3.2.1 Yerel ve bölgesel atölyeler	48
3.3.2.2 Haritalama çalışmaları	51
3.3.2.3 Ortaklar toplantıları	52
3.3.2.4 Kamu politikaları atölyeleri	52
3.3.3 Yerel atölyelerin kadınlar üzerinde etkisi	54

3.3.4	Sınırlı Sorumlu Avcılar Ev-eksenli çalışan Kadınlar Küçük Sanat Kooperatifi.....	55
3.3.5	Çalışma Grubu'nun ev-eksenli çalışma-yoksulluk arasındaki ilişkisi üzerine değerlendirmeleri	57
3.3.6	Ev-eksenli çalışan kadınlar sendikalaşıyor.....	58
4.	HİNDİSTAN'DA EV-EKSENLİ ÇALIŞAN KADINLARIN SENDİKA DENEYİMLERİ: SEWA (SELF-EMPLOYED WOMEN ASSOCIATION-KENDİ HESABINA ÇALIŞAN KADINLAR BİRLİĞİ)	61
4.1	SEWA'nın Kurulduğu Hindistan'a Genel Bir Bakış.....	62
4.1.1	Post-kolonyal dönemde Hindistan ekonomisi	64
4.1.2	1990 sonrası liberal ekonominin işgücüne etkisi.....	66
4.2	Ahmedabad Kentinde Kadınlar ve SEWA'nın Doğuşuna Yol Açan Olaylar 72	
4.2.1	Kuruluşu sonrası kısaca olaylar:.....	75
4.3	SEWA'nın Hedefleri	76
4.4	SEWA Hareketi	77
4.4.1	Uluslararası Dayanışma Ağları.....	79
4.5	SEWA'nın üye profili.....	80
4.5.1	SEWA üyelerinin işkolları.....	81
4.5.2	Seyyar satıcılar ve sokak satıcıları – sebze ve meyve satıcıları	82
4.5.3	Hizmet sektörü: inşaat işçileri ve sokak toplayıcıları	82
4.5.4	Kırsaldaki üreticiler: tuz üreticileri ve sakız toplayıcıları:	84
4.6	SEWA Kooperatifleri	84
4.6.1	Kırsal alanda SEWA kooperatifleri.....	86
4.6.1.1	Kırsal kalkınmaya kooperatif müdahalesi: Banaskantha örneği	89
4.6.2	Kentlerde SEWA kooperatifleri	90
4.7	SEWA BANK: fakiriz ama çok kişiyiz.....	91
4.8	SEWA'nın Sosyal Güvenlik ve Sağlık Programı: Bedenim Benim Tek Malvarlığım	93
4.9	SEWA'da Ev-Eksenli Üreticiler.....	95
4.9.1	Hindistan'da ev-eksenli çalışma.....	96
4.9.2	SEWA'nın talepleri ve mücadelesi.....	99
4.9.2.1	Chindi üreticileri mücadelesi.....	100
4.9.2.2	Asgari ücret mücadelesi.....	101
5.	SONUÇ	103
	KAYNAKLAR.....	109

ÇİZELGE LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Çizelge 3.1 Emek Piyasalarının Temel Göstergeleri	32
Çizelge 3.2 1995–2006 döneminde işgücünün durumu (Bin).	35
Çizelge 3.3 İşyeri durumuna göre istihdam 2000-2006 (Bin kişi, 15 yaş üzeri)..	37
Çizelge 4.1 Hindistan’da enformel sektörde istihdam edildikleri alanlara ve cinsiyete göre işgücü tahminleri, 1999-00 (bin)	68
Çizelge 4.2 Bölgelere göre SEWA üyeliği.....	80
Çizelge 4.3 Yapılan işe göre kullanılan hammadde ve gerekli aletler.	97
Çizelge 4.4 1000 adet sigara için harcanan emek, girdiler ve ücret.....	98

ŞEKİL LİSTESİ

Hindistan Siyasi Haritası	63
---------------------------------	----

KISALTMALAR

HomeNet	: International Network for Home-Based Work / Uluslar arası Ev-Eksenli Çalışan İşçiler Ağı
ILO	: International Labor Organization / Uluslararası Çalışma Örgütü
SEWA	: Self-Employed Women Association / Kendi Hesabına Çalışan Kadınlar Birliği
ICRW	: International Center for Research on Women / Uluslararası Kadın Araştırmaları Merkezi
WIEGO	: Women in Informal Employment: Globalizing and Organizing / Enformel Çalışan Kadınlar: Küreselleşme ve Örgütlenme
UNIFEM	: United Nations Development Fund for Women / BM Kadın için Kalkınma Fonu
INSTRAW	: United Nations International Research and Training Institute for the Advancement of Women / BM Kadının İlerlemesi için Uluslararası Araştırma ve Eğitim Enstitüsü

ENFORMAL SEKTÖRDE EV-EKSENİ ÇALIŞAN KADINLAR VE HİNDİSTAN’DA SEWA (SELF-EMPLOYED WOMEN ASSOCIATION) DENEYİMİ

ÖZET

Bu tez, neoliberalizminle birlikte gelen yeni emek biçimlerinden biri olarak ev-eksenli emekle yoksulluk arasındaki ilişkiye ve ev-eksenli çalışan kadınların örgütlenme olanaklarına dayanmaktadır. Bu çalışmada, neoliberalizm kavramsallaştırması sadece ekonomi politikalar olarak değil, devletle toplum arasındaki ilişkiyi şekillendiren pratikler olarak ele alınmaktadır. Çalışmada dünya piyasalarını düzenleyen kurumların tarihi bakımından neoliberalizmin kısa bir gözden geçirilmesine, söylemsel düzeyde neoliberal politikaların kuruluşu ve bu söylemin ulusal ve uluslararası kurumlarca taşınma haline yer verilmiştir. Bununla birlikte, neoliberalizme dair eleştiriler ve bu eleştirilerin hedefi olan yoksulluğun nasıl anlaşıldığına ayrıca vurgu yapılmaktadır. Bu tezde yapılmaya çalışılanlardan biri de yoksullukla ev-eksenli çalışma arasındaki ilişkiyi kadınların güçlendirilmesi kapsamında tartışmaktır.

Bu noktadan hareketle, çalışma Türkiye’deki ev-eksenli üretim üzerine yapılan bazı araştırmalara ve örgütlenme deneyimlerine odaklanmaktadır. Kadınların Türkiye’deki işgücü piyasalarına katılımı ve enformelleşmenin kentlerdeki yoksulluğa etkilerine yer verilmektedir. Ayrıca, ev-eksenli üretiminin kendine has özellikleri ve emek-sermaye analizinin açıklamaya yetmediği diğer dinamikler de ele alınmaktadır. Dünyada ve Türkiye’de ev-eksenli çalışma biçiminin kadınlaşması bu emeği hem ücretli emek hem de yeniden üretim mekanizmaları içinde düşünmeyi gerektirmektedir. Bu amaçla, ev-eksenli emeğin aynı zamanda geleneksel cinsiyetçi işbölümüne nasıl uygun düştüğü, kadınların gündelik hayatlarında ataerkil düzenle yaptıkları pazarlıkları dönüştürme potansiyelleri ve sosyal kabul edilebilirliklerin bu bağlamda nasıl yeniden örüldüğü irdelenmektedir.

SEWA ise hareket alanı neoliberalizm olan ama verdiği mücadele bakımından neoliberal pratiklerin dışına da taşan muğlak bir örneği temsil etmektedir. Bu çerçevede SEWA’ya yer verilmesinin nedeni hem neoliberal politikalar içinde hareket olanaklarını irdelemek hem de çalışan yoksul kadınların kendi deneyimlerini anlayabilmektir. SEWA’da örgütlenen ev-eksenli çalışan kadınların mücadele pratikleri kadın örgütlenmesi için ve enformel sektörde çalışan işçilerin örgütlenmesine yönelik bazı ipuçlarını barındırmaktadır.

HOME-BASED WOMEN WORKERS IN INFORMAL SECTOR AND THE EXPERIENCE OF SELF EMPLOYED WOMEN ASSOCIATION (SEWA) IN INDIA

SUMMARY

The thesis depends on home-based working as a new type of labor and the possibility of organizing home-based working women. In this study, the conceptualization of neoliberalism is evaluated as not only economy policy but also practices that regulate state and society. Neoliberalism is reviewed both in terms of transformations of organizations which are shaping the world market and construction and separation of neoliberal discourse by means of national and international organizations. In addition, thesis has a special emphasis on critiques of neoliberalism and poverty. With this purpose, it also attempts to discuss the relations between home-based working and poverty in the frame of women empowerment agenda.

From this point of view, the study concentrates on researches that are based on home-based work and the experience of organizing in Turkey. The participation of women in the labor markets and the impacts of informalisation to urban poverty have place in the study. Furthermore, special features of home-based working necessitate to understand the other dynamics that can not be understood within the capital-labor analysis. Therefore feminization of home-based work forces us to perceive this type of labor within both wage labor and the re-production mechanism. For this reason, how home-based labor overlaps with traditional engendered division of labor; the possibility to transform the bargaining with patriarchy in their daily lives and how they can sustain socially accepted position are debated.

In that context, SEWA represents an ambiguous example in terms of moves in neoliberal paradigm and struggles against it. In this frame, the reason to use the SEWA example is to investigate the limits of moving in neoliberal policies and to understand the experience of working poor women. The struggle in practice of home-based women that has organized in SEWA signifies some clues for possible women organization and for home-based worker in informal sector.

1. GİRİŞ

1970’li yıllarda dünya çapında yaşanan ekonomik krizlerden, kapitalist üretim tarzlarının yeniden yapılandırılması sayesinde çıkmıştı. Bu yeni dönemde, gelişmekte olan ülkelerin o döneme kadar uyguladıkları ithal ikameci politikalar yerini ithalata dayalı üretim stratejileri bırakmış ve ülke ekonomileri rekabet gücü yüksek olan sanayi kollarında dış pazarlara açılmaya başlamıştı. Girilen süreç esnek üretim mekanizmalarının kuruluşuna yol açıyor ve üretim süreçlerinde parçalılık, fason ilişkilerin yaygınlaşması, sermayenin ucuz işgücü arayışına uygun olarak çalışanları enformel sektörde istihdam etmek, esnekleşme sürecinin en önemli göstergeleri olarak görülüyordu.

Tüm bu süreçler, evde çalışmaya uygun bir zemin hazırlıyordu. Bu koşullarda evde çalışmaya hazır olan gruplar göçmenler, azınlıklar, çocuklar ve kadınlardı. Ev-eksenli emek de kadınlaşan bir çalışma biçimi olarak enformel sektörün genişlemesiyle giderek yaygınlaştı. Enformel sektörde çalışmak aynı zamanda güvencesiz, düşük ücret karşılığın çalışmak anlamına geliyordu. Formel sektörde iş alanlarının daralmasıyla birlikte, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda bu süreçlere yoksulluk da eşlik ediyordu. Yoksullukla kadınlaşan ev-eksenli emek arasındaki ilişki kuvvetleniyor ve yoksul olmaktan kaynaklı olarak düşük ücretleri kabul etmeye hazır kadınlar esnek üretim zincirlerinin önemli birer halkası haline geliyordu.

Ev-eksenli emeğin yaygınlaşmasını kapitalist üretim tarzlarının kendi tarihi boyunca girdiği evrelerden biri olarak ele almak ev-eksenli çalışmayla hem yoksulluk hem de bu çalışma biçiminin kadınlaşması arasındaki ilişkiyi görmekte yetersiz kalıyordu. Bu nedenle çalışmada neoliberalizm hem ekonomi politikaların hem de yönetme mantığının dönüşümünü ifade eden tercih edildi. Neoliberal politikalar esnek üretim süreçlerinin ülkelere yerleştirilmesinde önemli rol oynarken, devletin toplumla kurduğu ilişkiyi de değişiyordu. Bu anlamda, yoksulluk siyasi ve ekonomik tercihlerin sonucu olmaktan çıkıyor, devletin sivil inisiyatiflerle işbirliği içinde üretmesi gereken sosyal politikanın konusu haline geliyordu. Bu süreçte, yeni emek

biçimlerinden ev-eksenli çalışma bir yandan neoliberal politikalarla karşı ayakta kalma stratejisi haline gelirken, diğer yandan çalışanlar bu politikaların ürettiği ‘yoksul gruplar’ olarak sosyal politika alanının da öznesi konumuna geliyordu. Kadınların sosyal ve ekonomik koşullarını “güçlendirme” pek çok ulusal ve uluslararası kurumun gündemiydi.

Bununla birlikte, ev-eksenli çalışan kadınlar açısından bazı direniş olanaklarını açılıyordu. Dünyada ev-eksenli çalışanların örgütlenme deneyimleri olmakla birlikte, bu olanakları başarıyla kullanması anlamında SEWA (Kendi Hesabına Çalışan Kadınlar Birliği) önemli bir örnektir. Üyelerinin ihtiyaç ve sorunlarını net bir biçimde belirleyen SEWA, kadınlara yönelik sosyal politikalar üretiyor ve bazı durumlarda barınmadan sağlığa devletin sağlaması gereken bazı hizmetleri sağlamayı da başaramaktadır.

Bu çalışma, neoliberalizminle birlikte yaygınlaşan yeni emek biçimlerinden biri olarak ev-eksenli emekle yoksulluk arasındaki ilişkiye ve ev-eksenli çalışan kadınların örgütlenme olanaklarına dayanmaktadır. Bu amaçla bu çalışma üç bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümde neoliberalizm kavramsallaştırması sadece ekonomi politikalar olarak değil, toplumu kuran, toplumsal olana bakışı şekillendiren pratikler olarak ele alınacaktır. Bu kavramsallaştırma çerçevesinde, neoliberalizmin bazı aktörler tarafından nasıl kurulduğu tartışılacaktır. Bu nedenle, çalışmanın birinci bölümünde dünya piyasalarını düzenleyen kurumların tarihine kısa bir bakış atılacak, söylemsel düzeyde neoliberal politikaların kuruluşuna ve bu söylemin ulusal ve uluslararası kurumlarca taşınma haline odaklanılacaktır. Bununla birlikte, neoliberalizme dair eleştirilere ve bu eleştirilerin hedefi olan yoksulluğun nasıl anlaşıldığına yer verilecektir. Yoksullukla ev-eksenli üretim arasında ilişki bu bölümde ele alınacaktır.

İkinci bölümü Türkiye’deki ev-eksenli üretim tartışmaları ve örgütlenme deneyimi oluşturmaktadır. Bu bölümde, bu emek biçimin özgünlüğüne vurgu yapılacaktır ve emek-sermaye ilişkisinin yetmediği diğer dinamikler de ele alınacaktır. Ev-eksenli emek aynı zamanda cinsiyetçi işbölümüne nasıl uygun düştüğü üzerinde durulacaktır.

Üçüncü bölümde ise, hareket alanı neoliberalizm olan ama verdiği mücadele bakımından neoliberal pratiklerin dışına da taşan bir örnek olarak SEWA deneyimi değerlendirilecektir. Bu çerçevede SEWA’ya yer verilemesinin nedeni neoliberal

politikalar içinde hareket olanaklarını irdelemek hem de çalışan yoksul kadınların kendi deneyimlerini de anlayabilmektir. Bu noktadan hareketle, SEWA'nın hem bir kadın örgütlenmesi hem de enformel sektörde çalışan işçilerin örgütlenmesine yönelik bazı ipuçları sunacağı öngörülmektedir.

2. NEOLİBERAL POLİTİKALARLA KADINLARIN YOKSULLUĞU ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bu bölümde yapmaya çalıştığımız neoliberal politikaların genel olarak yoksullukla, özelde kadın yoksulluğuyla olan ilişkisini iki katmanlı olarak ele almaktır. Bu amaçla, yoksulluk hem ekonomi politikalarının değişiminin hem bir sonucu hem de sosyal politika vasıtasıyla bir biçimde yeniden kurulan bir alan olarak tarif edilecektir. Bu bölüm, neoliberal politikalar çerçevesinde kadın yoksulluğunun hem söylemsel düzeyde nasıl kurulduğu ve bu söylemlerle şekillenen sosyal politika önerilerini değerlendirmesini yapmak ve bu neoliberal pratiklerin açtığı öznellik pozisyonlarının bir takım öznelerce nasıl doldurulduğunu anlamaya hedeflemektedir. Bu çerçevede, neoliberal politikalar söylemsel düzeyde dışına çıkmayan ama kadınları özellikle ekonomik olarak güçlendirilmeye yönelik politikalar üreten bazı kuruluşlara yer verilecek ve bu sayede, kadın yoksulluğuna yönelik politika önerilerinin neoliberal politikaların getirdiği terminoloji içinden nasıl kurulduğunu anlaşılması hedeflenmektedir.

Ele alacağımız kurumların sosyal politika önerileri aynı zamanda yardım edilmesi gereken sosyal bir grup olarak çalışan yoksul kadınları ve neoliberalizmin en çok tahrip ettiği emek biçimlerini bir biçimde tarif etmektedir. Bu politika önerilerin temeli ‘devleti’ yeniden göreve çağırmaya dayanmaktadır. Ama bahsedeceğimiz gibi, bu çağrı devletin emek piyasalarını düzenlemesi ve çalışanlarına bazı koruyucu önlemler alması değil, küresel piyasalara entegre olma sürecinde sömürüye açık kadın emeğinin önündeki engellerin kaldırılmasına yöneliktir.

Diğer yandan, esnek üretim süreciyle birlikte giderek yaygınlaşan enformelleşmenin kadın işgücüne yaptığı etki ve değişen koşullarda kadın emeğinin nasıl konumlandığı bahsedilecek ve özellikle ev-eksenli çalışmayla yoksulluk arasındaki bağlantı açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bölümün son kısmı, 1990’larda ev-eksenli emeği etkileyen iki önemli gelişmeye ayrılmıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda ev-eksenli kadınların örgütlenmesinde hak talep etmek için kullandıkları politik araçlarını ve dayanışma olanaklarını da tanımlamaktadır.

2.1 Neoliberalizmin Devlet ve Toplum Kurgusu

Neoliberalizm şimdiye kadar sosyal bilimler literatüründe geniş çapta ele alınıp tartışıldı. Tartışmaların temel eksenini dünya ölçeğinde ekonomiyi düzenleyen kurum ve kuruluşların tarihi oluşturuyordu. Bu tarih II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü gibi Bretton Woods kurumlarına dayandırılmakta ve literatürde genellikle kapitalist sistemin krizlerinin etkisiyle bu kurumların politikalarının dönüşümleri anlatılmaktadır. Ülke ekonomilerinin savaş sonrası yeniden inşa süreçlerinde daha barışçıl çözümler getirmesi umulan bu kurumların, zaman içinde ülke ekonomilerine müdahale edebilir hale gelişi ve hatta bu müdahalelerin kendisinin ekonomik krizlere yol açmasından sonra, bu kurumların ekonomi politikaları başlıca eleştiri konusu haline geldi (Harvey, 2005; Ferguson ve diğ., 2002; Duménil ve Lévy, 2004).

1970’lerde büyüme oranlarının dünya çapında azalışı, işsizliğin ve enflasyonun artışıyla kapitalizm yeni bir yapısal krize girdi. Bu krizden çıkmak için mevcut ‘Keynesci Uzlaşma’ küresel elitlerin karlarının düşüşünü engellemek için yeterli görülüyor, merkez ülkeler açısından yeni bir mutabakata gidilmesini gerektiriyordu. Bu doğrultuda, kapitalist sistem dünya piyasalarını yeniden yapılandırılması ve yeni bir sosyal düzen sağlanmasıyla girdiği krizden Washington Mutabakatıyla çıkacaktı. Bu süreçte gelişmekte olan ülkelerin borç krizlerinin üstesinden gelmek ve döviz ihtiyaçlarını karşılamak üzere IMF ve Dünya Bankası ile anlaşmalar imzaladı. İngiltere ve Amerika gibi merkez ülkelerin kapitalizmin yeniden yapılandırma amaçlarına uygun olarak benimsedikleri ekonomi politikalar çevre ülkelerde bu kurumlar aracılığıyla uygulamaya koyuldu. Böylece, kapitalizmin 1970’lerde düştüğü krizden merkez-çevre ülkeleri arasındaki ilişkinin merkez ülkelerinin lehine ve özellikle ABD hegemonyasını arttıracak bir biçimde yeniden düzenlenmesiyle çıkılmaya çalışılıyordu (Duménil ve Lévy, 2005: 9-20).

Mutabakat sonrası neoliberal politikalar temelde kalkınma iktisadının ve Keynesci ekonomi politikaların “serbest piyasa” açısından eleştirisine dayanmaktaydı. Bu dönem politikalar, gelişmekte olan ülkelerin pek çoğu için finansal değişim öngörüyor ve devletlerin işlevlerini yeniden tarif ediyordu. Yeni düzenlemelerin temel varsayımları refah devleti örneklerinin aksine devletin kamu harcamalarını kısmasını, devletin üretime olan müdahalesini azaltmasını, piyasanın üstünlüğünün kabul edilmesi idi. Piyasalara yapılan herhangi bir müdahale krize neden olacağından

dolayı, piyasaların ‘özgürleştirilmesi’ gerekiyordu. Bu süreçte gelişmekte olan ülkeler için aynı zamanda özelleştirme politikaları hızla uygulanmaya başlanması devlet eliyle kalkınma modelinden vazgeçildiği anlamına da geliyordu. Ayrıca, devlet bir çıkar grubunu temsil eden bir aktör olarak görülüyor, piyasaların ise asla ‘çıkarlara’ göre düzenlenmemesi gerekiyordu. İngiltere Thatcher’ın başbakanlık ve Amerika’da Reagan’ın başkanlık yaptıkları dönemde “alternatifi olmayan” (TINA –There Is No Alternative) olarak sunulan neoliberal ekonomi politikalarının bahsettiğimiz kurumlarla özellikle gelişmekte olan ülkelere uygulanmaya başlandı (George 1999; Özar 2007).

Neoliberal politikaların temel hareket noktasını oluşturan serbest piyasa anlayışı her ne kadar devletin ‘küçülmesine’ dayanıyor gibi görünse de, devletin etkin müdahalesiyle gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikaları neoliberal projeye uyum sağlamaya başladı. Şili ve Türkiye örneklerinde olduğu gibi bu süreç bazen askeri darbelerden bazen seçimlerden sonra gerçekleşmekteydi. Neoliberalizmi bir ideoloji olarak ele alan Harvey’e (2005) göre, bu ideoloji toplumun her alanına, gündelik pratiklerine yayılmayı başarmış ve özellikle orta sınıfın sağduyusuna hitap edebilmiş ve güçlü bir hegemonya kurabilmişti. Dolayısıyla, kapitalizm dinamik yaratıcılıkla yeni ekonomi politikalara meşru bir zemin sağlayabildiği gibi mevcut ekonomik yapıyı sorunsuzca yenileyebilmişti (Harvey, 2005).

Türkiye ise 24 Ocak 1980’deki yapısal uyum programı çerçevesinde neoliberal projeye eklemlemeye başladı. Boratav’ın (2007) tespitlerine dayanarak bu program devalüasyon, fiyat denetimlerinin kaldırılması gibi mali tedbirlerin yanı sıra serbest piyasa anlayışının ülkeye yerleştirilmesine zorlamaktaydı. Bu programın uygulanması için yüksek ücretlerin düşürülmesi, yerli ve yabancı sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gerekmekteydi. Fakat 1980 öncesinde örgütlü bir emek cephesinin varlığı programın uygulanması önündeki temel engeldi. “12 Eylül 1980’de gerçekleşen rejim değişikliği, 24 Ocak programının önündeki bu engeli kaldırdı. Özal’ı sadece fiilen değil resmen “ekonominin patronu” konumuna getiren 12 Eylül rejimi, sonraki üç buçuk yıl boyunca iktisat politikalarının “sermayenin bir karşı saldırısı” biçiminde gelişmesini, işgücü piyasasını askeri bir denetim altında tutarak gerçekleştirdi” (Boratav, 2007: 148). 1980 sonrası Türkiye’de emek piyasaları bu politikaların etkisi doğrultusunda, formel alanlarda iş alanlarının daralıp, enformel sektörün genişlemesi, daha sonra ele alacağımız gibi üretim

süreçlerindeki esnekleşme nedeniyle istihdam ilişkilerinin değişmesi ve taşeron sisteminin ülkede artması temelinde dönüştü.

1990'ların başında ekonomik krizlerinde etkisiyle, Washington Mutabakatı yoğun eleştiriler almaya başladı. Sürecin kurucularından olan Joseph Stiglitz gibi yoksulluk ve sosyal sorunların artışı temelinde 'içerden' de sert bir şekilde eleştirilmesi Washington Mutabakatını derinden sarstı. Gelişmekte olan ülkelerde en alttakilerden en üsttekilere kadar herkese refah sağlanması için uygun görülen ihracata dayalı büyüme modeline dayalı neoliberal proje, özellikle IMF yapısal uyum programlarını uygulayan ülkelerde ekonomide istikrarsızlığa ve krizlere - 1997 Asya, 1998 Brezilya, 2001 Arjantin ve Türkiye- sebep olmuştu. Neoliberal politikaların ve serbest piyasa anlayışının eşitlik vaadinin aksine, ülke içinde ve ülkeler arasında gelir dağılımı giderek daha da keskinleşiyordu. 1990'lar sonrası Post Washington Mutabakatı olarak adlandırılan bu dönemde, devletin rolü sadece piyasaların serbestleşmesi için gerekli altyapıyı oluşturan bir pozisyondan çıkarılıp, bu politikaların görmekte başarısız kaldığı "sosyal sorunlara" müdahale etmesi bekleniyordu. Bu anlamıyla, Washington Mutabakatının temel varsayımları sorgulanıyor gibi görünse de, aslında bu ilkelerin pek çoğundan vazgeçilemiyordu. Post Washington Mutabakatı, neoliberal politikalara 'insani çehre' kazandırılması konusunda (yetersiz ama) önemli bir adımdı. Girilen süreçte gelişmekte olan ülkeler için önerilen mali disiplin yerini finansal konularda özel ve kamu sektörünün önemli aktörler haline getirildiği yönetim sistemine bırakıyordu. Buna ek olarak, kamu harcamalarının kısılmasının meşruiyeti yolsuzlukla mücadele kapsamında ele alınıyor, daha önce ülkelere dayatılan vergi reformları çok taraflı DTÖ anlaşmalarıyla yer değiştiriyordu. (Rodrik, 2006: 978; Fine, 2001: 1-4; Jomo, 2005).

Hem Birleşmiş Milletlerin Milenyum Kalkınma Hedefleri hem de Dünya Bankası'nın 1990'lardan itibaren çıkardığı kalkınma raporları¹ piyasaların kendi hallerine bırakıldıkları zaman refah sağlanamadığı gerçeğinden hareketle, yoksullukla mücadelenin nasıl gerçekleşeceği ise devletin "yeni" işlevine dayandırılmaktaydı. Özellikle Afrika'daki aşırı yoksulluk üzerine yoğunlaşan bu metinlerde, kamu harcamalarının artırılması, kişilerin yeteneklerini beşeri sermaye

¹ 1997'de Dünya Bankasının çıkardığı raporda kalkınma süreçlerinde devletin değişen rolüne odaklanması bakımından önemlidir: World Bank, 1997. 2000'lerde çıkarılan kalkınma raporları yoksullukla mücadele kapsamında devletin ve sivil toplumun yeni işlevini tanımlar niteliktedir, örn bkz: UNDP, 2000; World Bank, 2002).

yoluyla arttırılması ve kalkınma yardımlarının yanı sıra, yönetişimi güçlendirme, insan haklarını destekleme, sivil toplumla işbirliğine girme ve özel sektörü teşvik gibi öneriler ve ilkokul eğitimi, temel sağlık hizmetleri gibi hizmetlerin artırılması yer alıyordu.

Bu raporlarda görüldüğü gibi bu kurumların yoksulluk gündemi hem ülkeler arasında hem de ülke içinde “en alttakilere” yoğunlaşır. 2006’da 135 milyon dolar olan ve 2015’te 195 milyon dolara çıkarılması planlanan dış yardımların en alttakilere beşeri sermayenin yükseltilmesi ve kamu harcamalarının finanse edilmesi için verilmesi öngörülüyordu (Rodrik, 2006: 980). Yapılacak bu yardımlar, 1980 öncesinde olduğu gibi topyekün kalkınma ve refah sağlamak için değil, özellikle yoksulları güçlendirme kapsamında ele alınıyordu. Bu sayede, Şenses’in de belirttiği gibi, “ülkeler içinde de sınıf çatışmasını vurgulayan ve siyasete duyarlı bir konu olan gelir dağılımı konusu göz ardı edilebiliyor; dikkatler en az örgütlü kesim üzerine çekilerek işgücü piyasasında ve genel olarak sosyal politikada da serbest piyasa yönelimi sağlanabiliyordu” (Şenses, 2001: 53). Bu yardımlar sayesinde, hem gelen yoğun eleştirilere cevap veriliyor, hem de neoliberal projenin sorunsuz bir biçimde ilerlemesi sağlanıyordu.

“Piyasaların neoliberal kurgusunun” eleştirisi yapanların Polanyi’nin (2000) *Büyük Dönüşümüne* referansla, piyasalar kendiliğinden ve doğal bir süreç olmadığını ve bunları ortaya çıkaran bir takım aktörler olduğunu öne sürüyorlar. Harvey’in (2005) değerlendirmesine göre bu aktörler, neoliberalizm ekonomik elitlerin güçlerini yeniden yapılandırma süreçlerine işaret ediyor, dolayısıyla ekonomik aktörleri piyasaların kurgusu içinde bir önem atfediyordu. Neoliberal aklın temelini sarsan bu eleştiriler doğallığında piyasaların başka şekillerde de kurgulanabileceği gerçeğini de ortaya çıkarıyor ve bu bakış içinde yaşamak zorunda olduğumuz bu dönemi dönüştürmek imkanlarını da açıyordu. Bu dönüşümün nasıl ve ne yönde gerçekleşeceği ise başka bir tartışma alanı haline geliyordu. Sosyal politikaların devlet tarafından üretilmesi ve vatandaşlık hakkı olarak temel gelirin sağlanması (bkz: Buğra ve Keyder derl. 2007) yönünde tartışmalar gündeme geliyordu.

2.1.1 Dünya Bankası'nın “devleti” ve yoksullukla mücadele

Washington Mutabakatı'ndan Post-Washington Mutabakatı'na giden süreçte getirilen yenilik devletin, sivil toplumun değişen işlevleriydi. Yine bu dönemde devletle emek arasındaki ilişki değişmişti. Neoliberal proje içinde devlet müdahalelerinin azaltılması yönündeki ısrarcı tavrın nedeni devletin siyasi çekişmelerle yıpranmış, çeşitli bürokratik engellerle hantallaşmış, kendi çıkarlarını savunan, rüşvet ve yolsuzlukla kendini var eden bir kurum olarak algılanmasıydı. Bu noktada neoliberal politikalar ‘çürümüş’ devlet imajına karşıt olarak ‘yönetişimsel’ ‘şeffaf’ ‘hesap verebilir’ ‘katılımcı’ devlet ve toplum modeli öne sürüyordu.

Bu terminolojinin hayata geçişi ise Post-Washington Mutabakatı sonrasında, özellikle yoksullukla mücadelede kapsamında ortaya atılmaktaydı. Örneğin yoksullukla mücadele için gerekli olan “sosyal sermaye” kavramı ne sermayeye ne de topluma referans vermekteydi. Bu kavram sayesinde iktidar ve çatışmalar bir yana bırakılıp, devlet ve politika pahasına sivil topluma işaret edilmekteydi. Fine'nin ifadesiyle bu kavram, Post-Washington Mutabakatının ekonomik analizinin de ideal tamamlayıcısı haline gelmişti (Fine, 2001: 137). Diğer yandan, yoksullukla mücadele için şimdiye kadar gözden kaçırılmış olan “kayıp bağlantı” ise yönetim kavramı çerçevesinde bulunmuştu (Bkz: UNDP, 2000).

Dahası, devletin sorun çözücülüğünü başka politik öznelerle özellikle sivil toplum kuruluşlarına devredişi, sosyal politikayı devletin boşluklarını tamamlayan bir aracı haline getirdi. STK'ların yoksulluğa dair söylemleri ise neoliberal proje terminolojisi içinde işliyordu. Neoliberal politikaların ortadan kaldırdığı kamusal destek mekanizmalarının yokluğunu meşrulaştırmanın aracı olarak “özyardım” (self-help) söylemi kullanılıyor ve bu sayede yoksullar içinde bulundukları durumların yaratılmasından sorumlu tutuluyordu. Bu durum 90'lardan beri uluslararası düzeyde yoksulluğu azaltma stratejilerinin hem metodolojik ilkesi hem de etkin sosyal politika aracı olarak “sürdürülebilir yaşam/kalkınma, sosyal sermaye, güçlendirme (empowerment), ve yönetim” gibi kavramlar eşliğinde genelleşiyordu (Özügür, 2008: 60).

Sivil toplumun değişen işlevi iktidarın toplandığı bir alan olarak devletin meşruiyet zemininin de farklılaşmasına neden oluyordu. Devletin ekonomiye müdahalesinin kalkınma süreçlerinde olumsuz etkisi olacağını öngören neoliberal proje, siyasetten ‘arındırılmış’ ‘ekonomi anlayışı’ getiriyor, karar alma mekanizmalarını da ‘uzmanlar

cemaatine' terk ediyordu. Neoliberal terminoloji içinde sıklıkla karşılaştığımız 'hesap verilebilirlik' prensibinin dayandığı nokta devletin uyguladığı ekonomi politikalarından etkilenenlerdense tam da bu cemaate hesap verebilir olmasıydı. Bu durum aynı zamanda çatışan çıkarların devlet alanında temsil edildiği ve siyasetin bu iktidar ilişkileri üzerinde anlaşılabilirdiği dönemin değiştiğine işaret etmekteydi. Dolayısıyla, yoksulluk gibi siyasi boyutları olan meselelerin sivil toplum alanına devredilebiliyor oluşu siyaset alanının daralmasına, devletin adalet ve eşitlik sağlama vaadi üzerinden kurduğu meşru zemininin de dönüşmesine neden oluyordu (İslamoğlu, 2002: 21).

Neoliberal proje içerisinde ana hatlarıyla bahsetmeye çalıştığımız devletin değişen işlevi ve sosyal sorunların çözülmesinde sivil toplumun üstlendiği yeni rol aynı zamanda yoksulluğa bakışın değişimi olarak görülmelidir. Bu çerçevede 'yoksullar' belirli sosyal gruplar olarak ele alınmakta, dolayısıyla neoliberal politikaların kendisi sorunsallaştırılmadan, bu gruplara 'yardım edilmesine' dayanan politikalar üretilmektedir. Yoksulluğa bu türden yaklaşımın genel eğilimlerini yansıtacağını düşündüğümüz bazı uluslararası kurumları kadınlaşan yoksulluğa çare olarak iki önlem önerdiği görülmektedir. Bunlardan birincisi güçlendirme, ikincisi de toplumsal cinsiyet perspektifinin kalkınma planlarına yerleştirilmesidir. Aşağıda ayrıntısını vereceğimiz süreçlerde, hem iyi yönetim hayalini gerçekleştirmek için kadınların yoksul gruplar olarak nasıl yeniden tanımlandığını, hem de yoksulları güçlendirme stratejisinin uluslararası kurumlarca terminolojiye uygun bir biçimde nasıl kurulduğunu görmeye çalışacağız.

2.2 Uluslararası Siyasette Kadın Yoksulluğunun Söylemsel Kuruluşu

Eylül 2000'de toplanan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 147 devlet ya da hükümet başkanı "küresel düzeyde insan onuru, eşitlik ve esenlik ilkelerinin güçlendirilmesi" için topluca taşıdıkları sorumluluğu kabul ederek Binyıl Kalkınma Hedeflerini ilan ettiler. Bu hedeflere 2015 yılına kadar ulaşılması öngörülmüyordu. Bu bildirgenin ilk maddesindeki hedef "aşırı yoksulluğu ve açlığı yok etmek"ti. Günde bir doların altında gelire, yani açlık sınırında yaşayanların sayısını yarı yarıya azaltmak ve özellikle kadın ve gençler için istihdam yaratmak birinci maddenin kapsamını oluşturuyordu. İkinci madde "evrensel ilköğretimin gerçekleşmesi" ve üçüncü madde ise "kadın erkek eşitliğinin sağlanması ve kadınların hem toplumsal hem de sosyal

alandaki konumunun *güçlendirilmesi*” hakkındaydı. Çocuk ölümlerinden HIV/AIDS’le mücadele, çevresel sürdürülebilir kalkınmaya kadar pek çok sorun kalkınma hedeflerinde yer aldı. 2007 yılı verilerine göre, örneğin çocuk açlığı bütün bölgelerde düşmüş olsa da, hedefin tutturulması için daha hızlı olunması gerekiyor. Özellikle Güney Asya ve Sub-Saharan Afrika’da aşırı yoksulluğun ve açlığın yarıya indirme hedefi tutturulamayacak gibi görünüyor (URL 1).

Binyıl Kalkınma Hedeflerinin yoksulluğu gündemine alması bir bakıma neoliberal politikaların yoksulluğa sebep olduğunun kabul edilmesi ve dolayısıyla dünya çapında yaratılan yoksulluğa yönelik politika önerilerinin geliştirilmesi anlamına geliyordu. Özellikle, üçüncü maddenin kadın erkek eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlendirilmesi olarak belirlenmesi, ülke içi refahtan en az pay alanların kadınlar olduğunun kabul edildiğini gösteriyordu. Neoliberal projeye uygun olarak üretilen yeni politikalar çerçevesinde, kadınları güçlendirme ve cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi hem birbirini tamamlayan süreçler hem de kadınlaşan yoksulluğa bir çözüm olarak sunulmaktaydı. Yönetişim ve katılımcılık prensiplerinin de cinsiyet eşitliği getireceği, bunun sonucunda daha önce kalkınma süreçlerinde kadınların alamadığı refah paylarındaki eşitsizliğin giderilmesi öngörülmekteydi.

Diğer yandan, bu üçüncü maddenin kendisini toplumsal cinsiyetin ana plan ve politikalara yerleştirilmesi (gender mainstreaming) tartışmalarının önemli bir parçası olarak ele almak mümkündür. 2000’lerde, en azından söylemsel düzeyde, yoksulluk ve kadın olmak arasındaki bağlantı daha kalın bir çizgiyle çizilmesinde, Birleşmiş Milletler kurulları başta olmak üzere, temelde kadınların toplumsal hayattaki pozisyonlarını güçlendirmeye yönelik birçok organizasyonun kuruluşundan başlayan ve kadın yoksulluğuna bakışı şekillendiren ortak bir tarihin etkisi vardır.

2.2.1 1975’lerden binyıl kalkınma hedeflerine kadın yoksulluğu

1975 yılında Birleşmiş Milletler ve üye ülkelerinin gündemi giren kadın sorunlarına karşı duyarlılık, 1976 yılında Meksika’da Birinci Kadın Konferansı düzenlemesine neden oldu. Bu toplantı 1976-1985 yılları arasını “Eşit Haklar, Kalkınma ve Barış On Yılı” olarak ilan etti. Bu konferansta alınan kararlar eşit haklara sahip olmamaktan, kötü eğitim ve sağlık koşullarına kadar kadınların yaşadığı pek çok sorunu içeriyordu. Ertesi yıl Birleşmiş Milletler, cinsiyetler arası eşitliğin ve eşit hakların güçlendirmesi amacıyla BM Kadın için Kalkınma Fonu (UNIFEM) ve Kadının

İlerlemesi için Uluslararası Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (INSTRAW) adlarıyla iki organ kurdu. INSTRAW kadının eşit toplumsal konuma sahip olmasına yönelik faaliyetler yaparken, UNIFEM ise kalkınmaya yönelik her türlü planlamada kadınların uygulama ve yürütmede söz sahibi olmasına yönelik destekler vermeye başladı. Kadın on yılı etkinlikleri sürerken, birinci konferansta yeterli ilerlemenin sağlanamaması nedeniyle 1980 yılında Kopenhag'da İkinci Kadın Konferansı düzenlendi. Bu konferansta hükümetlerin önlerine koydukları eylem planı birincisinde kararlaştırılan hedeflere ek olarak, sadece yasal eşitlik değil, hem haklarda, hem de kalkınmanın sağladığı refahta eşitlik olması gerektiği vurgulandı. Aile içi şiddet konusunun çözümüne öncelik verilmesi gerektiği kararlaştırıldı. Üçüncü Konferans Nairobi'de 1985 yılında düzenlendi. 1975 yılında alınan kararların işlerlik kazanmamış olması bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Ayrıca 1975 yılında dünya ticaretindeki büyümenin ve teknolojik ilerlemelerin sürdürülebilir bir ekonomik büyümeye yol açacağı umulmuştu. Fakat 1985 yılına gelindiğinde kadınlar için daha elverişli koşullar oluşmadığı gibi, yoksulluğun arttığı ve kadınlaştığı gözlemlendi. 1990'larda kadınlar hem bu tür ekonomik politikaların mağdurları hem de değişimin özneleri olarak yeniden tanımlanıyordu (Anıl ve diğ., 2001: 5-9). 1995 yılında Pekin'de yapılan dördüncü konferans daha önce yapılan konferanslar arasında en geniş katılımlı olandı. Pekin Konferansı sırasında 12 acil eylem alanı tespit edildi. Bu alanlar:

“Kadınların omuzlarına binen ve hep büyüyen yoksulluk yükü;

Eğitim ve eğitim hizmetlerine ulaşma konusundaki eşitsizlik ve yetersizlikler;

Sağlık ve bağlantılı hizmetlerdeki ve bu hizmetlere ulaşmadaki eşitsizlik ve yetersizlikler;

Kadına yönelik şiddet;

Silahlı çatışmaların kadınlar üzerindeki etkileri;

Ekonomik yapılarda ve politikalarda üretime yönelik her türlü faaliyette ve kaynaklara ulaşmada eşitsizlik;

Yetki ve karar mekanizmalarındaki kadın-erkek eşitsizliği;

Kadının insan haklarının yaygınlaştırılması ve korunması konusundaki yetersizlik;

Başta medya olmak üzere bütün iletişim sistemlerine katılım ve erişebilme konusundaki yetersizlikti” (Anıl ve diğ, 2001: 11-12)

Pekin Bildirgesini imzalayan bütün hükümetler belirlenen alanlarda acil politikalar geliştireceklerini taahhüt ettiler. Bunun yanı sıra, bu bildirgeyle birlikte her türlü kalkınma planında toplumsal cinsiyet perspektifiyle bakılması gerektiğinin altı çizildi.

2000 yılındaki Pekin+5 konferansında da insan haklarından neoliberal politikaların kadınlar üzerindeki olumsuz etkilerine kadar pek çok soruna yönelik acil eylem planları hazırlandı. Sonuç olarak, kalkınma politikalarına toplumsal cinsiyet bakışı kazandırılması bakımından, kadınların aktif birer özne olarak görülmelerinin gerektiği ortaya çıkıyor ve Pekin ve Pekin +5 konferanslarında konu edilen meseleler Binyıl Kalkınma Hedeflerinin üçüncü maddesi olarak gündemleşiyordu. Kadınlara yönelik araştırma yapan ve politika önerisi getiren çok sayıda uluslararası kurum ve kuruluş açısından Birleşmiş Milletlerin toplumsal cinsiyeti gündemi alması ve hükümetleri bağlayıcı konferanslar düzenlemesi bir dönüm noktası oldu. Hem toplumsal cinsiyet hem de “kadının güçlenmesi” meselesi ileriye dönük bütün plan ve projelerde yer almaya başladı.

2.2.2 Kadınları toplumsal ve ekonomik olarak güçlendirme: ICRW ve WIEGO

Güçlendirme söyleminin sosyal politika pratiklerine yerleşmesine neden olan pek çok kurum ve kuruluşun bu söylemi sahiplenmesi ve bir biçimde yeniden üretmesidir. Bu anlamda kadın yoksulluğuna farklı noktalardan bakmalarına rağmen, benzer politika önerilerine sahip, Birleşmiş Milletler bünyesinde olmayan iki kuruluştan bahsedilebilir. Bu kurumlar, aşağından bir örgütlenme modeline dayanan SEWA’nın Hindistan ulus-devlet sınırlarını sığmayacak ilişki ağlarını anlamakta ve bu ağlar içinde meşruiyet zeminin nasıl kurulduğunu anlamamıza da yardımcı olacaktır. Bu nedenle, her iki kurumun söylemsel düzeyde neoliberal dile sadık kalarak ürettikleri sosyal politikaların ve elde ettikleri bazı kazanımların gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

1976’da kurulan Uluslararası Kadın Araştırmaları Merkezi ICRW (International Center for Research on Women), kadınların kapasitelerinin artırılması için avukatlık/danışmanlık gibi konularda dünya çapında destekler veriyor. Kadınların

eğitimi, beslenme, gıda güvenliği, HIV ve AIDS’le ilgili araştırmalar yapıyor. UNAIDS, Dünya Bankası, Dünya Sağlık rgt gibi kuruluşlarla ortaklıkları olan bu merkez sosyal ve ekonomik alanda kadınlara odaklanmanın vazgeçilmez olduğunu savunuyor; araştırma faaliyetlerine ek olarak farklı ülkelerin özgün koşullarına göre farklı sosyal politika nerileri de getiriyor.

Ele alacağımız diğer bir kurum ise, enformel sektörde çalışan kadınlar üzerine araştırmalar yapan ve politikalar üreten WIEGO’dur (Women in Informal Employment: Globalizing and Organizing). Bu kurumun amacı da enformel sektörde çalışan yoksul kadınların ulusal alanda ve uluslararası alanda konumlarını güçlendirmeye, aralarında küresel çapta ağ oluştırmaya odaklanıyor.

Bahsedeeğimiz bu iki kurum ve UNIFEM/INSTRAW gibi kurumların temel hedefleri, hükümetler bazında kadınların ve toplumsal cinsiyetin gündeme gelmesini sağlamak; bu doğrultuda kalkınma sürecinde kadınlara yönelik de istihdam yaratmak; böylece elde edilen refahın kadınlar ve erkekler arasında eşit dağılımını sağlamaktır. Fakat özellikle 1990’lar sonrası neoliberalizmin vaatlerinin gerçekleşmediğinin görüldüğü; n alınamaz görünen bir yoksullukla mücadele edildiği; hem ulusal hem de uluslararası düzeyde eşitsiz gelir dağılımının keskinleştiği bir dönemde kadınların kalkınma süreçlerindeki rollerinin yeniden tarif edilmesi sosyal politikaların değişkenliğine, ve içinde bulunan zamana göre şekillendiğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

2.2.3 ICRW’nin politika önerilerinde kadın yoksulluğu

Bin yıl Kalkınma Hedefleri ve Pekin konferansında alınan kararların ve hükümetlerin verdiği taahhütlerin ICRW’nin bugünkü politika önerilerini şekillendirmede önemli etkisi vardır. Bu bağlamda, ICRW’nin tarif ettiği en önemli sorunlardan biri kalkınma plan ve projelerine toplumsal cinsiyet bakışı kazandırılmadığından çoğunlukla kadınların refah düzeyinin artmıyor olmasıdır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, elektrik, su gibi ihtiyaçlardaki eksikliklerin hayatlarını evde geçiren kadınların üzerine yk bindirdiğinin tespit edilmesiyle, altyapı problemlerini çözmenin kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılımı açısından kritik bir yerde durduğu iddia ediliyor. Güney Afrika lkelerinde altyapı problemleri sosyal politikaların temelini oluşturuyor. ICRW verilerine göre rneğin Zambiya’da bir kadının evine temiz su taşımak için günde iki saat yol yürümesi gerekiyor.

(ICRW, 2005a) Aynı durum elektrik, su yakacak odun gibi hayatta kalmak için zorunlu diğer temel ihtiyaçlar için de geçerli. Dolayısıyla, özellikle Güney Afrika ülkeleri açısından, günlük işleri yapan kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılması için hükümet ve STK işbirliği içinde altyapı eksikliklerinin tamamlanması gerekiyor.

Kadınların dünyanın pek çok yerinde mülkiyet haklarından yoksun olmaları sosyal statülerini düşürüyor ve korunmasızlıklarını artırıyor. ICRW bu konuda mülkiyet ve miras hakkına vurgu yaparak mülkiyet haklarının geliştirilmesini savunuyor. Örneğin açlığın ve kötü beslenmenin yaygın olduğu Afrika ülkelerinde yiyecekleri üretenler kadınlarken toprak sahiplerinin kadınlar olmayışı net bir eşitsizliğe işaret ediyorlar. Ayrıca, mülkiyet hakları sayesinde kadınların ev içi şiddete daha az maruz kalacakları, ya da kocalarının ölümü durumunda kadınların düştüğü açlık durumundan kurtulabilecekleri öngörülüyor (ICRW, 2006a).

Ayrıca kadınlara, gençlere ve özellikle genç kızlara yapılacak yatırımlar (eğitim vb) sayesinde uzun vadede nesilden nesle devredilen yoksulluğun önünün alınabileceğine de inanılıyor. Bu çemberin kırılması kadınların daha iyi eğitim alması, yönetim mekanizmalarının daha iyi işletilmesi ve sivil toplumun daha aktif hale getirilmesiyle yakından ilgili. Kadınların geleneksel rollerinin değişimi öncelikle gençler üzerinden gerçekleşeceği için gençliğe de özel bir önem atfediliyor (ICRW, 2003).

Eğitimle birlikte sadece yoksulluk çemberinin kırılması değil, aynı zamanda ekonomik fırsatlara erişebilirliğin de eşitlenmesi öngörülüyor. Mikrofinans programları örneğinde olduğu gibi, kadınların aldıkları fonu idare edebilecek donanımına sahip olabilmeleri için de eğitim vazgeçilemez görünüyor. Eğitimin önemli bir işlevi de küresel piyasaların ihtiyaçlarını karşılayacak, kendi çözümlerini üretebilecek bireyler yetiştirmek oluyor. Türkiye’de de 1990’lı yıllarından başından beri gündeme gelen mikrofinans destekli “kadın girişimciliğini” artırma projeleri ICRW’nin politika önerileri arasında yer almaktadır. Fakat bu türden projelerin Türkiye’de kadınların işsizliğini çözmekte başarısız olduğu görülmektedir. (bkz: Ecevit, 2007).

ICRW özelliklere yoksul kadınlara yönelik bütün politika önerilerinde yerelin özgün koşullarının göz önüne alınması gerektiğine dikkat çekiyor (context specific approach). Bu anlamda, Afrika ülkeleri için farklı, Asya ya da Güney Amerika

lkeleri için farklı önerilerde bulunuyor ve araştırma merkezi olması dolayısıyla da gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki kadınların ihtiyaçlarını belirlemeye alışıyor (ICRW, 2005b ve 1999).

ICRW'nin önemle altını çizdiği ve olmazsa olmaz olarak grdği diğer bir vurgu noktası ise "mülkiyet ve miras haklarının güçlendirilmesi." Gelişme ve kalkınma için, hakların, hak sahiplerinin ve yükümlülükler alanının yoksullukla mücadelede "hak temelli yaklaşım" erevesinde net bir tarifinin yapılması gerektiği söyleniyor. İnsan haklarından biri olan mülk edinmenin evresel bir hak olarak görülmesi gerekirken, kadınların bu hakların kullanımında da güçlükler yaşadığı ve bazı glendirmelere ihtiyaç duyduğu teslim ediliyor. Bu anlamda, hakların sadece yasalara yazılmasının ötesinde, kadınların haklarını kullanmaları için elverişli koşullar oluşturmak hükümetlerin başlıca görevlerinden biri haline geliyor.

Hak temelli yaklaşımla birlikte 'hesap verilebilirlik' 'şeffaflık' "katılımcılık" gibi kalkınma sürecinin kavramları eş-zamanlı işletilmesi kadınlaşan yoksulluğa karşı önemli çözüm önerilerinden biridir. Bu noktada, kalkınma sürecinde hükümetlere düşen rol ise mülkiyet haklarını kadınlar açısından güçlendirmek ve hesap verilebilirliği sağlamak. Kadınların sahip oldukları haklar konusunda bilgilendirmek ve şeffaflığı sağlayarak hak ihlallerinin önlemek diğer vazgeçilmez unsurlar olarak görülüyor (ICRW, 2006b).

Bu noktada, mülkiyetin toplumsal cinsiyetten kaynaklı sorunların da bir çözümü olarak ele alınması neoliberal politikaların çizdiği çerçeveye uygun düşmektedir. Fakat kuşkusuz mülkiyet meselesinin cinsiyetten, sınıfsal aidiyetten ve kimlikler den soyutlanmış 'bireysel haklar' meselesi içinden düşünülmesi, kadınların gündelik hayatlarında ataerkil düzenle yaptıkları pazarlıkları ve sosyal kabul edilebilirlikleri açısından sorunludur. Ek olarak, mülkiyet haklarının gündeme gelişi neoliberalizmin düşünsel temellerini oluşturan Yeni Kurumcu İktisat anlayışıyla da birebir örtüşmektedir. Bu anlayışa göre, mülkiyet hakkı bireylerin kaynakları kullanma hakkıdır ve kaynakları kullanma sırasında devlet işlem maliyetlerini en aza indirecek tedbirler almakla yükümlüdür. Devletin amacı *mülkiyet ekonomisinde* dinamizmi oluşturan bazı altyapı problemlerinin çözümü de olmalıdır (Bayramoğlu, 2002).

ICRW'nin kadın yoksulluğunun çözümüne dair stratejisi, neoliberal politikaların önerdiği kavramların etkin biçimde hayata geçmesiyle yakından ilişkilidir. Bu kavramların pratikteki işlevlerinin kadınların çıkarına kullanılması, neoliberal

politikaların içinden dışına doğru bir müdahaleye olanak sağlayacak gibi görünse de, mülkiyet hakları perspektifinden bakıldığında, kadınları mülk edinme haklarının neoliberal piyasaların işleyişinin önündeki yapısal engelleri aşmak ve sistemin sürekliliğini sağlamak amaçlanmaktadır.

2.2.4 WIEGO'nun politika önerilerinde kadın yoksulluğu

Ele alacağımız diğer bir kurum ise çalışan yoksul kadınlara odaklanan ve daha geç bir tarihte kurulan WIEGO'dur. Bu kurum da ICRW gibi kadınlaşan yoksulluğu benzer bir biçimde tarif etmekte ama ICRW'den farklı olarak sosyal politika önerilerinde enformel sektörü odak noktası olarak almaktadır. WIEGO'ya göre kalkınma süreçlerinde kadının konumun güçlendirilmesiyle enformel sektörün düzenlenmesi sıkı sıkıya ilişkilidir.

1997 yılında kurulan WIEGO enformel sektörde çalışan kadınları küresel değerler zincirinin bir parçası olduğunu göstermek için çalışmalar yapıyor ve ulusal uluslararası düzeyde kadınları neoliberal politikaların olumsuz etkilerine karşı örgütlenmesini sağlamaya çalışıyor. Araştırmalarını enformel sektördeki kadın emeğinin görünür kılmak üzere istatistikler yapılmasına yoğunlaştırıyor.

WIEGO'nun başlıca hedefleri mikrofinans programları, iş gelişim servisleriyle enformel sektördeki girişimcileri geliştirmeye çalışmak, kadınların çalışma koşullarının iyileştirilmesini sağlamak, enformel sektörde çalışan işçileri korumak ve seslerini yükseltmelerini sağlamaktır. Bu süreçte enformel sektörü düzenleyebilecek kurumlarla iş birliği halinde olarak 'yönetişimi' ve demokratik katılım mekanizmalarının enformel sektör için de işlemlerini sağlamak kadınların güçlendirilmesinde kritik bir öneme sahip olduğu iddia ediyor. Enformel sektörde çalışma koşullarına edilecek müdahalenin özellikle kadınların iş koşullarını değiştireceğini savunuyor. Dolayısıyla, WIEGO'ya göre çalışan yoksul kadınları kalkınma sürecine dahil olması aynı zamanda enformel sektörün düzenlenmesi anlamına geliyor.

Bu bağlamda WIEGO hükümetleri "eşitlik prensibi" gereğince enformelin milli hasılaya yaptıkları katkının göz önüne almaya ve "etkinlik prensibi" doğrultusunda bu alanı düzenlenmesi için müdahale etmeye çağırıyor. Buna ek olarak, küresel piyasaları düzenleyen DTÖ, çalışma koşullarını ve emek piyasalarını düzenleyen ILO gibi uluslararası kurumların da hükümetlerle iş birliği yapmaları gerektiği

vurgulanıyor. Hem ulusal hem de uluslararası aktörlerin enformel sektörü yoksullukla mücadele kapsamında ele almaları gerektiğini ve dolayısıyla yoksulluğu azaltma stratejilerini enformeli de içerecek bir biçimde şekillendirmeleri gerektiğini iddia ediyor.

WIEGO'nun enformel sektörün kapsamı ve tanımı üzerinde daha sonra da durulacağından emek piyasalarındaki değişimi ve bunun kadın emeği üzerindeki etkilerini nasıl değerlendirdiğine dair bir tartışma bu noktada yapılmayacaktır. Fakat, bu kurumun enformelleşmeyle kadın yoksulluğunun arasındaki ilişkiyi gündemleştirilebilmesi ve bunun bir sosyal politika olarak sunabiliyor olması neoliberalizmin *içinde* değerlendirilmelidir. Enformel sektör gibi kayıt-dışı alana 'devlet' müdahalesinin talep edilebilmesinin önünü açan eskiden olduğu gibi devleti kalkınma süreçlerinin baş aktörü olarak görülmesi değil, kadın emeğinin ulusal ekonomi için değer üretiyor oluşudur. Bu anlamda, WIEGO, ulus-devlet bu üretim zincirinde, örneğin kadın emeğinin küresel ekonomiye entegre edilmesinde *kolaylaştırıcı* bir işlevi olmalıdır. WIEGO'nun kadın yoksulluğuna bu dolayım ile ürettiği politikalar piyasa içinde kadın emeğinin sömürü düzeyini azaltmaya yöneliktir.

Bu noktada, WIEGO'nun verili olarak kabul ederek politikalar ürettiği enformel sektörün ortaya çıkındaki yapısal nedenleri anlamaya çalışmak neoliberal politikaların dönüştürdüğü devlet-sermaye arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi gerektirir. Bu analizde 'kaybedenlerin' kimler olduğunun belirlenmesine ve kaybetme koşullarının nasıl yaratıldığına odaklanılacaktır.

2.3 Neoliberal Politikaların Emek Piyasalarına Etkisi: Enformelleşme

Neoliberal politikalarla yoksulluk arasında kurulması gereken ikinci bağlantı dünya çapında emek biçimlerinin dönüşümü ve enformel çalışmanın yaygınlaşmasıdır. Bu politikalar çerçevesinde, enformelleşmeye devletin yaklaşımı farklılaşmış ve devlet-sermaye arasındaki ilişki sermaye lehine değişmeye başlamıştır. Dolayısıyla formel alanda iş bulamayan enformel sektör çalışanları için düşük ücret karşılığında sosyal güvenceden yoksun olarak enformel sektörde çalışmak yoksulluklarının hem nedeni hem de sonucu haline gelmektedir.

2.3.1 Enformel sektörün keşfi

II. dünya Savaşı sonrası ulusal ekonomiler yeniden yapılandırılırken, gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda sınırsız bir emek arzı vardı. O dönem siyasal konjonktür içerisinde bu emek arzı kalkınmayla birlikte modern endüstrilerde istihdam edilecekti. Fakat daha önce savaş sonrası zayıf ve geleneksel üretimlere dayanan ekonomilerin modern dinamik ekonomilere evrilmesi gerekiyordu. Piyasaların üstünlüğünün bir ideoloji olarak henüz kabul edilmediği ve kalkınmanın devlet eliyle gerçekleştiği bu dönemde, modernleşme, refah ve kalkınma birbirlerini tamamlayan süreçler olarak tarif ediliyordu. Türkiye bağlamında da “ulusal kalkınmacı” dönemin öngörüsü yine bu yöneydi: enformel sektör azgelişmişliğin, bağımlı ekonomilerin bir sonucuydu, ve bu durum toplumsal bir sorun yaratmaktaydı. Bu toplumsal sorunun özneleri ise örneğin sokak satıcıları, küçük üreticiler gündelik işçilerdi ve göçle kentlere gelmiş olan bu insanların zaman içinde formel sektöre dahil olmaları ve dolayısıyla sorunun ortadan kalkması umulmaktaydı (Keyder, 1996; Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 51).

1960’ların ortalarından itibaren bu iyimser öngörünün gelişmekte olan ülkelerde giderek artan işsizlikle nedeniyle gerçekleşmeyeceği anlaşıldı. Enformel sektörün yeniden keşfiyle, toplumsal sorunun nasıl çözüleceği yeniden ama bu sefer başka ekonomi politikalar çerçevesinde değerlendirilmeye başlandı.

Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO)1972 Kenya “İstihdam Raporunda” enformel sektöre dair bazı yeni bulguları göstermekteydi. Geleneksel sektör giderek azalmıyor ve karlı bir iş alanı haline geliyordu. Bu sektördeki üretim formele dahil edilmemiş marjinal kişiler tarafından yapıldığı varsayımı sarsılıyordu. Bu raporda bu iş alanını tanımlamak üzere kullanılan kavram küçük üreticileri ve her türlü kayıt dışı işleri içine alacak şekilde, geleneksel sektör değil, enformel sektördü (ILO, 1972).

Bundan yaklaşık bir sene önce ise Gana kentlerindeki çalışma biçimleri üzerine çalışmalar yapan Keith Hart da, Gana için aynı kavramsallaştırmayı kullanmaktaydı (Hart, 1973). Hem Hart’ın çalışması hem de ILO’nun Kenya raporu enformel sektöre karşı olumluydu, çünkü sanılanın aksine düzenli ve belli bir sosyal güvence yaratan bir iş alanı tarif ediliyordu. 1980’lere gelindiğinde, enformel sektör ile az gelişmişlik arasındaki kullanışlı bağlantı kopuyor ve tartışmalar gelişmiş ülkelerdeki enformelleşme süreçlerine yönelik yapılmaya başlanıyordu. Bir bakıma, enformel sektör kavramı azgelişmiş ülkelere özgü toplumsal bir sorun olmaktan çıkıyor,

hemen her ülkenin üretim biçimini gösteren özelliklerden biri haline geliyordu. Enformelleşmenin artışı Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerinde üretimin *esnek* ekonomik birimler tarafından yapılmaya başlanması sürecine paralel olarak gerçekleşmekteydi (Chen, 2003: 2-3).

Dolayısıyla, enformel sektör neoliberal politikaların gelişmekte olan ülkelere girişiyle birlikte daha da genişleyecekti. Bu genişlemenin işlevinin nedenleri düşünce okulları tarafından üç şekilde ifade ediliyordu. *Dualistler*; enformel sektörü marjinal ve formelden bağımsız bir alan olarak tarif ediyordu. *Legalistler* ise enformel sektörü hükümetlerin ekonomiyi aşırı düzenlemelerine karşı rasyonel bir cevap üretilmesi olarak anlıyorlardı. Castel ve Portes'in içinde bulunduğu *yapısalcılar* ise enformelleşmenin emeğin değerini düşürdüğünü ve ucuz emekle formel alana hizmet ettiğini öne sürüyorlardı (Chen, 2004: 6). Bu anlamda, yapmaya çalıştığımız devlet-sermaye analizinde enformel sektörün konumlandığı yerin ve enformel sektörde çalışmak zorunda bırakılan öznelerin belirlenmesinde yardımcı olması bakımından yapısalcı yaklaşıma daha ayrıntılı yer verilecektir.

2.3.2 Enformel sektöre yapısalcı yaklaşım

Castell ve Portes (1989), diğer düşünce okullarına cevaben enformel sektörü toplumun marjinlerinde, çaresiz bir grup insanın hayatta kalmak için yaptıkları aktiviteler dizisi olmadığını ileri sürmektedir. Her ne kadar üçüncü dünya ülkeleri bağlamında enformel sektörde çalışma yoksul olmaya eşitleniyorsa da, bu alanının bazıları için karlı bir iş alanı olduğunu ve bazı durumlarda kayıt içinde, örneğin maaşlı bir işçi olarak, kazanabileceklerinden daha fazla kazanıldığı vurgusu enformel sektörün küresel üretim zincirine nasıl eklendiğini anlamak açısından önemlidir. Bu noktada, yazarlara göre, enformelleşme ile yoksulluk arasındaki bağlantı önemliyse de, enformel alanı düzenlemeye yönelik politikaların bu sektörü tarihsel bir gerçeklik olarak ele alması günümüz koşullarında ortaya çıkan bir *üretim biçimi* olarak görmesi de bir o kadar önemlidir. Formel-enformel sektör arasındaki fark hizmetin ya da üretimin ne olduğundan çok, *nasıl* üretildiğidir. Formel alandakine benzer bir üretim enformelde de yapılmakta fakat, bu sefer toplumun kurumları tarafından *düzenlenmemektedir* (Castell ve Portes, 1989: 11-12).

Castell ve Portes enformel sektörün her ülkede farklılıklar göstermesine rağmen, bazı tanımlayıcı ortak özellikleri olduğunu öne sürüyorlar. İlk olarak, enformel ve formel

arasında *sistematik bir ilişki* vardır. Büyük işletmelerin üretim süreçlerini belli araçlar, ya da küçük-orta ölçekleri işletmeler vasıtasıyla yaptırıyor olmaları (üretimin adem-i merkezileşmesi) enformelin hem ortaya çıkışının hem üretim süreçlerindeki esnekleşmenin yaygınlaşmasının nedenidir. Sistematik bir ilişki içerisinde, düzenlenen alanda (formel alanda) esnekleşmenin avantajları bu yolla yapılan üretimler içinde bulunduğu enformel alanlar sayesinde daha da artmaktadır. Tanımlayıcı özelliklerin ikincisi, hükümetlerin bu sektöre karşı tutumlarıdır. Hükümetler, işsizlik karşısında bir çözüm olabileceğinden ve çalışanlara belli gelir sağladığı için, bu sektörü bazı durumlarda desteklemekte ya da kasıtlı olarak görmezden gelmektedir.

Son özellik, enformel üretimde özel bir emek istihdam edilmesidir. Bu emek ise çoğunlukla *vasıfsız ya da az vasıflı işçiler* tarafından verilmektedir. Belli bir vasfa sahip olsalar bile, düşük ücret karşılığında, sosyal güvencesiz olarak çalışmaya hazır azınlıklar, kadınlar, göçle gelen insanlar, özellikle gençler ancak bu sektörde iş bulabilmektedir. Bu özellik aynı zamanda enformel sektördeki emek arzının toplumun avantajsız kesimlerini belirlemekte yardımcı oluyor gibi görünmektedir.

Castells ve Portes için enformelin genişlemesinin birbirlerini tamamlayan dört nedeni vardır: (1) Enformelleşme ile örgütlü emeğin emekleri üzerinde kontrolleri azaltılmaktadır. Sınıfsal açıdan zaten heterojenleşmiş bu emeğin pazarlık güçlerinin azalması işletmelerin kar marjları artmasına neden olmuştur. (2) İşletme sahipleri bu sayede hem vergilerden hem de sosyal olanaklardan ve var olan hükümet düzenlemelerinden muaf olabilmektedir. Özellikle emek yoğun endüstriler açısından, (3) ucuz emek sağladığından dolayı uluslararası rekabette daha avantajlı bir konuma gelinebilmektedir. (4) 1970'lerde kapitalizmin girdiği kriz enformelleşmeyi besleyen nedenlerden biridir. Bu krizler formel iş sahalarının kapanmasına neden olmakta, çalışanları enformel sektörde çalışmaya zorlamaktadır (Castell ve Portes, 1989: 25-30).

Sonuç olarak, yazarlar enformel sektörü küresel krizlerin etkisiyle kapitalist üretim ilişkilerinin dönüşümü olarak anlamakta ve gelişmekte olan ülkelerde devletin (uluslararası) sermayeyle olan ilişkisini de irdelemektedir. Bir yandan neoliberal politikaların etkisiyle enformel sektörün genişlemesi neden olmakta diğer yandan toplumsal olarak en avantajsız grupları içermektedir. Dolayısıyla yoksul olmakla

enformel sektörde çalışmak arasındaki ilişki de enformel sektörün kapsamı tartışmalarını artırmaktadır.

2.3.3 Enformel sektörün kapsamı

1993’de yapılan 15. İşgücü İstatistikçileri Uluslararası Konferansı’nda enformel işgücünün ölçülmesine ilgili olarak, enformelin kapsamı için bir tanım getirilmiştir. Bu tanıma göre, enformel işverenlerin kurdukları mikro işletmelerinin tümünü ifade etmektedir. Bununla birlikte, tek tek ülkeler enformel sektöre ya da tarımda çalışanların dahil edilip edilmeyeceğini, ülkelerdeki enformelin büyüklüğüne göre karar vermelidir. Bu konferansın sonucunda ortaya çıkan enformel sektör kapsamı ise şöyledir:

1) Mesleki temelde aile üyelerini veya işçileri istihdam eden enformel sektörde kendi hesabına çalışan ve hiçbir yasal düzenleme tabii olmayan ve kayıtları olmayan işletmeler. 2) a) Belli bir sayının altında istihdamda bulunan, b) işyerinin ya da çalışanlarının kayıtsız olduğu, enformel işverenlerin işletmeleri. Pratik nedenlerden dolayı enformel sektör tarım dışı faaliyetlerle sınırlandırılmakta, ev-eksenli çalışanlar ise, kendi hesabına ya da bir aracı vasıtasıyla diğer enformel üretim birimleriyle ilişkide olması durumunda bu tanıma dahil edilmiştir. (Charmes, 2000).

Enformel sektörde kadın emeğinin görünür kılınması ve örgütlenmesi için çalışan WIEGO bu tanımın ücretli işçiler olarak sadece enformel işletmelerin işçilerini kabul ettiğini ve diğerlerini dışarıda bıraktığını belirterek, tanımın genişletilmesinden yanadır (Toksöz ve Özşuca 2002: 30). Bu noktada, WIEGO’nun da önerdiği enformel sektörün kapsamı şöyledir:

İşveren:

- ◆ enformel küçük işletme sahibi
- ◆ enformel küçük işletmelerin yöneticileri

Serbest Çalışma:

- ◆ kendi hesabına çalışanlar
- ◆ aile şirketi yöneticileri
- ◆ ücretsiz aile işçileri

Maaşlı İşçiler:

- ◆ enformel şirketlerde çalışanlar
- ◆ belli bir işverene sahip olmayan yevmiye ile çalışan işçileri
- ◆ ev-eksenli üretimi (parça başı üretim yapanları)
- ◆ ev hizmetinde çalışanları
- ◆ geçici ve kısmi zamanlı üretim yapanlar
- ◆ kayıtlı olmayan işçiler

İşgücü İstatistikçileri Uluslararası Konferansı'nda yapılan “işletme-temelli” tanımlamaya karşı WIEGO “istihdam türüne göre” bir tanımlama önermiştir. Bunun nedeni büyük oranda, enformel sektörün kapsamı tarif edilirken özellikle sokak satıcılarının ve ev-eksenli üreticilerinin hangi kategoriye dahil edileceği sorunudur. (Carr ve Chen 2002/1: 4-5). Ayrıca, WIEGO'ya göre, bu tarz bir çalışma biçimi istihdam türüne dayalı tanımlandığında işvereniyle, kendi hesabına çalışanlarıyla, maaşlı işçileriyle bir “ekonomi” olarak görülmeye başlanması gerektiği ortaya çıkmaktadır. WIEGO için ülkelerin küresel ekonomiye entegre olmalarının yolu da enformel alanı bir ekonomi olarak anlaşılmasından ve yasal olarak tanımlanmasından geçmektedir. Bu bağlamda, bu kurumlara göre enformel sektörün yasal düzenlemeler kapsamına alınması ekonominin etkinliğini sağlamak için gerekmekte ve etkin bir ekonominin getireceği refahtan çalışanların da pay alması umulmaktadır.

2.3.4 Enformel sektörde kadın işgücü ve ev-eksenli çalışma²

Endüstrileşme yoluyla kalkınmanın ekonomi politika olarak benimsendiği ithal ikameci dönemde zanaat endüstrilerinin yerini modern endüstrileri alması daha çok erkek işgücünü tercih edilmesine ve kadınların işgücü olarak dışlanmasına yol açmıştı. Günümüzün ithalata dayalı endüstrileşme ve esnek üretim koşullarında işgücü olarak kadınların *tercih* edilmesi, 1990'larda kadınların işgücü piyasalarına katılmalarını arttırmıştır. Fakat bu katılım, giderek genişleyen enformel sektör aracılığıyla gerçekleşmesinden dolayı kadınların işgücüne katılma biçimleri ve ekonomik durumları da yeniden düşünülmüştür (Beneria 2001: 17).

² Bu çalışmada evde çalışma (homework) yerine ev-eksenli çalışma (home-based work) kavramının kullanılmış olmasının nedeni ev-eksenli çalışma kavramının bağımlı çalışmayı, parça başı çalışmayı ve kendi hesabına çalışmayı kapsamasıdır.

Bu bağlamda, Standing'in (1999) işgücünün kadınlaşmasını sorunsallaştırdığı çalışmasında, bu durum için kadınların formel alanda sosyal haklara sahip olarak değil, herhangi bir teknik bilgi birikimi gerektirmeyen işlerde az maaşla çalışmaya hazır olmalarını neden olarak göstermiş ve kadınların işgücüne katılımlarındaki artışı esnek üretim sürecinin doğrudan bir sonucu olduğunu ileri sürmüştür (Standing 1999: 585). Bu saptamadan hareketle çelişkili gibi görünen sonuç işgücünün kadınlaşmasıyla yoksulluğun kadınlaşması arasındaki ilişkidir. Gelişmekte olan ülkelerde yoksulların %70'i kadınlardan oluşmaktadır. Marcoux'e göre, kadın yoksulluğunun boyutları en çok aile reisi kadının olması durumunda görülebilmektedir. Göçle, boşanma ya da diğer nedenlerden dolayı erkek hane reislerinin ayrılmış olması, kadının hem bakım emeği hem de ücretli emek sarf etmesine neden oluyor gibi görünmektedir. Dolayısıyla, cinsiyet ile yoksulluk arasındaki ilişki daha da şeffaflaşmaktadır (Marcoux, 1998).

Yoksullar arasında bir piramit olduğunu düşünürsek, muhtemel ki en yoksullar ev-eksenli çalışanlar kadınlardır. Yoksulluğun boyutlarını ölçmek için dünyadaki verileri kullanıldığında, gelişmekte olan ülkelerde kadın işgücünün %60'ı enformel ekonomide istihdam edildiği görülmektedir. Parça başı usulüyle çalışmanın %80'i yine kadınlar tarafından yapılmaktadır (ILO, 2002).

Bu verilere dayanarak enformel sektörde kadın istihdamına yönelik olarak üç özellikten bahsedilebilir. İlk olarak enformel sektörde çalışanların erkeklere oranla çok daha fazlası kadınlardan oluşmaktadır. İkincisi enformel sektörde gündelikçi olarak çalışma, kendi hesabına çalışma veya parça başı işler yine kadınlar tarafından yapılmaktadır. Üçüncüsü, enformelleşmeyle birlikte, kadınlar ve erkekler formel iş sahalarında kazanabileceklerinden çok daha azını kazanabilmekte ve kadın emeği söz konusu olduğunda, ücret daha da düşmektedir. Bu anlamıyla, giderek yaygınlaşan ev-eksenli çalışma emeğin "en ucuz" olduğu alana işaret etmektedir. Bu çalışma biçimi dünya ülkelerin pek çoğu için önemli bir gelir kaynağıdır ve bu alanda en çok kadınlar çalışmaktadır.³ Ev-eksenli çalışma ev hizmetlerinin yerine getirilmesi, tekstil, giyim, deri endüstrileri ve halı-kilim yapımı ve elektronik sektörü gibi bazı kilit sektörlerde en yaygın çalışma biçimidir.

³ Arjantin'de giyim ve ayakkabı sektöründe ev-eksenli olarak çalışanların % 85'i ve Almanya Hong Kong, İtalya ve Japonya'da %85'ten fazlası kadındır (Carr, Chen ve Tate, 2000: 128).

Diğer yandan, küreselleşme sürecinde en avantajsız kesim piyasa bilgisine, akışkanlığa ve rekabet gücüne sahip olmayan evde çalışan kadınlardır. Evde verilen emek esnek üretim içinde emeğin en çok esnediği; emek arzıyla, nihai üretim arasındaki *uzaklığın* arttığı üretim biçimiydi. Küreselleşme bir yandan evde çalışanlar açısından, yeni iş fırsatları doğuyor diğer yandan pazarlık güçlerinin azalmasına da neden oluyordu. Ev eksenli çalışanlar için ortaya çıkan yeni pazarlardan yararlanabilme imkanı sunuyordu ama piyasalara daha çok ulaşmanın bilgisi kadınlarda olmadığından bu imkan değerlendirilemiyordu (Carr ve diğ. 2000: 124-128).

Esnek üretimle birlikte ortaya çıkan ev-eksenli emek hem kadın yoksulluğunu hem kadınların işgücü piyasalarına katılma biçimine de işaret etmektedir. Bu durum kadınlara yönelik sosyal politikaların da ev-eksenli emeğin bu konumunu görmeye zorluyordu. ICRW ve WIEGO için ev-eksenli emek betimleyen iki özellik ‘görünmezlik’ ve ‘savunmasızlık’. Emek piyasalarındaki formel düzenlemeler kapsamının dışında kalması ve ulusal istatistiklerde yer almamasından dolayı ev-eksenli emek *görünmüyor* ve bu nedenle emek-ücret ilişkisinin dışında konumlanıyordu. Bu emek aynı zamanda piyasalardaki dalgalanmalara karşı pazarlık gücünden yoksun ve dolayısıyla *savunmasız* olduğunu öne sürüyorlardı. Bununla birlikte, bu emek biçimi küresel değer zincirinde önemli bir konuma sahip olduğundan, bu kurumlar bu alana dair politika önerilerini formel düzenlemelerin bu çalışma biçimi için de geçerli olması gerekliliği üzerine şekilleniyordu (Carr ve diğ. 2000).

Fakat, ev-eksenli emeği dünya ekonomisine yerelden üretimle katkıda bulunması ve dolayısıyla esnek üretimin yaygınlaşmış hali olarak tarif etmek bu çalışma biçimini sabit ve her ülkede aynı biçimde gerçekleştiğini düşüncesine dayanmaktadır. Dolayısıyla, bu kurumların politika önerilerinde piyasaların bilgisine sahip olmayan kadınların devlet tarafından korunması talep ediyor olmaları, neoliberal rasyonellik içinde davranıyor olmalarına da örnektir. Çünkü ev-eksenli emeğin kendine has dinamikleri, ve gerçekleştirilen ülkelere göre değişebilme özelliği vardır ve belli oranda kadınların arasındaki dayanışma ve birbiriyle kurdukları ilişki biçimi de dönüştürmektedir. Bununla birlikte, evde çalışmanın kuralların, hukukun, anlaşmaların veya müzakerelerin dışında konumlandırılması, kültürel normlar ve

sosyal ilişkiler gibi evi yöneten kuralların görmezden gelinmesi anlamına da gelmektedir (Staples, 2006: 19).

2.4 1990’larda Ev-Eksenli Emeği Etkileyen Bazı Gelişmeler

Ev-eksenli emeğin bir çalışma biçimi kabul edilmesini sağlamaya yönelik olarak 1990’larda birbirleriyle ilişkili iki önemli gelişme gerçekleşti. Bunlardan birincisi HomeNet’in (Uluslararası Ev-Eksenli Çalışan İşçiler Ağı) kuruluşudur. Bu kuruluşla neoliberal politikaların etkisiyle dünya çapında yaygınlaşan emek biçimlerinin hak talep etme olanaklarını gündemine alan dünya çapında dayanışma ağı örülmekteydi. İkinci gelişme olarak bahsedeceğimiz ILO sözleşmesi, 1970’lerden beri hem Kuzey Hem de Güney ülkelerinde var olan örgütlenmelerin bir sonucuydu. Ev-eksenli emeğin görünürlüğünün artmasına katkı sunacak bu metin, evde çalışanların siyaset aracı haline gelmiştir.

2.4.1 HomeNet’in Kuruluşu

HomeNet, SEWA gibi dünyanın her yerindeki örgüt ve gruplar tarafından 1994 yılında kurulmuştur. Ulusal ve uluslararası düzeyde ev-eksenli çalışanlar arasında bir dayanışma ağı oluşturmak için kurulan HomeNet’in dünyanın her yerinde ev eksenli çalışanları destekleyip onların çalışma ve yaşama koşullarını iyileştirmek ve onlara görünürlük kazandırmak hedeflemektedir. Bu doğrultuda, yerel ve ulusal düzeyde var olan ev-eksenli çalışanları, sendikalar ya da STK’lar arasında iletişimin koordinasyonunu sağlayarak ve çalışanların bir araya gelmeleri için bir zemin oluşturmaya da çalışmaktadır. HomeNet kendi kurulma amacını şöyle tarif etmiştir: “a. Ev-eksenli çalışan işçiler ve bu işçilerin kendi örgütleri kadar, doğrudan veya dolaylı olarak bu alanda çalışma yapan sivil toplum kuruluşları, kooperatifler, sendikalar, araştırmacıların, kadın gruplarının da içinde yer alacağı bir uluslararası ağ oluşturmak; b. Ülke, bölge ve uluslararası düzeylerde ev-eksenli çalışma konusunda bilgi toplamak ve dağıtmak; c. Ağın üyelerine ve öteki ilgili örgütlenmelere ev-eksenli çalışma konusunda bilgi toplamak ve dağıtmak; d. Ev-eksenli çalışan işçiler için teknik yardım sağlanmasına yardım etmek ve ev-eksenli çalışan işçilere teknik yardım kanalı olmak” (Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu, 2001: 1).

HomeNet 1995-1996 yılları evde çalışmanın ILO tarafından kabul edilmesine yönelik bir kampanya düzenlemiştir. HomeNet’in üyeleri bu konuyu kendi

lkelerinde gündemleştirmek için çeşitli toplantılar ve lobicilik faaliyetlerinde bulunmuştur. İkinci gelişme olarak inceleyeceğimiz Sözleşmenin kabul sonrası ye kuruluşlar faaliyetlerini kendi ülkelerinde bu sözleşmenin kabulüne odaklanmıştır. Bunun yanı sıra, HomeNet'in kuruluşu farklı ülkelerde aynı sorunları yaşayan kadınların deneyim aktarımları açısından önemli bir gelişmedir (Hattatoğlu, 2000: 66).

2.4.2 Uluslararası alışma rgt'nün evde çalışmanın düzenlenmesine ilişkin sözleşmeyi kabul edişi

Uluslararası alışma rgt'nün (ILO) 1996 yılında evde çalışmanın düzenlenmesine yönelik iki metni 177 sayılı Sözleşme'yi ve sözleşmeye ek olarak bazı öneriler sunan 184 sayılı Tavsiye Kararı'nı kabul etmesi ev-eksenli emeği etkilen diğer önemli bir gelişmedir. Bu sözleşmenin altta yatan ilkesi evde çalışan işçilerin diğer işçilerle *eşit muamele* görmesi gerektiğidir. Sözleşme aynı zamanda, her ülkenin bunu uygulamak için yasal yönetmelikleri, toplu sözleşmeler, hakem kararları ya da herhangi uygun bir araçla gerçekleştirilebilmesini öngörmektedir.

Sözleşmenin birinci maddesi evde çalışma terimini ve kapsamını açıklamaktadır. Evde alışma terimi kişinin evde yaptėı iş anlamında kullanılmıştır. Bu işçilerin iş yerleri kendi evleri, başkalarının evleri ya da avlu, atölye gibi başka yerler olabilmektedir. Evde alışan işçi tanımına girebilmek için, bir işin belli bir ödeme karşılığında yapılması ve yapılan işin işveren tarafından belirlenmiş bir ürün ya da hizmetle sonuçlanması gerekmektedir. Bu tanımın geniş bırakılması, kendi hesabına çalışanların da ileride dahil edilmesi için olumludur.

Eşit muamele ilkesi doğrultusunda, sözleşmenin 3. ve 4. maddesi kilit önem taşımaktadır. 3. maddesine "bu sözleşmeyi imzalayan her ye her ye, evde çalışanların koşullarını iyileştirmeye yönelik bir ulusal politikayı, en fazla temsil gücüne sahip işçi ve işveren kuruluşlarına ve şayet varsa, evde çalışanlarla ilgili örgütlere ve evde çalışanların işverenlerinin örgütlerine danışarak benimser, uygular ve düzenli aralıklarla gözden geçirir" hükmü eklenmiştir. 4. madde evde çalışanların diğer çalışanlarla eşit muamele edilmesini zorunlu kılmaktadır: "Evde çalışmaya ilişkin ulusal politika; evde çalışmanın özgül niteliklerini ve uygunsa, bir işletmede gerçekleştirilen aynı ya da benzer çalışma için geçerli koşulları göz önünde tutarak, evde çalışanların diğer cretlilerle eşit muamele görmesini mümkün olduğunca

teşvik eder.” Aynı maddede, eşit muamelenin hangi konularda teşvik edilmesi gerektiği konusunda ayrıntı da verilmiştir: “(a) Evde çalışanların kendi seçimleri olan örgütleri kurma ya da bunlara üye olma ve faaliyetlerine katılma hakları; (b) işe alma ve iş dağılımındaki ayrımcılığa karşı koruma; (c) İşçi sağlığı ve iş güvenliği alanında koruma; (d) Ücret; (e) Yasal sosyal güvenlik koruması; (f) Meslek içi eğitim olanağı; (g) işe kabul ya da iş için asgari yaş; (h) Analık koruması.” Bununla birlikte, sözleşmenin 6. maddesi “çalışma istatistiklerinin evde çalışmayı mümkün olduğunca kapsamasını sağlayacak uygun önlemler alınması” ibaresini ve 7. maddesi ise “iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin ulusal yasa ve yönetmelikler, özgül niteliği göz önüne alınarak evde çalışmaya uygulanmalıdır” ibaresini içermektedir (Ev-eksenli Çalışma Grubu, 1999: 21-26).

Sözleşmedeki 3. maddesindeki danışma hükmü evde çalışanların temsilcilerini de karar alma mekanizmalarına dahil ederek, uygulanacak politikanın gerçekçi olmasını garantileyecektir. Bununla birlikte, sözleşmenin maddeleri örgütlenme hakkını, ayrımcılığa karşı korunma, ücret, sosyal güvenlik koruması, meslek içi eğitim, çocuk emeği ve annelik koruması gibi diğer hak alanlarını da tanımlamaktadır (Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu, 2002a: 3-4).

Bu sözleşmenin benimsenmesi temelde ev-eksenli emeğin ulusal iş hukuku kapsamına alınmasını anlamına geliyordu. Aynı zamanda örgüt kurma, toplu görüşme, iş sağlığı güvencesi, sosyal güvenlik gibi alanlarda ücretli emek piyasalarında olan haklar açısından eşitlik sağlayacak bir düzenleme olarak kuruluyordu. Bunun yanı sıra, sözleşme istatistiklere yansımadığından kayıt dışına itilen ev-eksenli emeğin önündeki görünmezlik perdesini kaldırmak üzere 6. maddenin eklenmiş olması ülkelerde mücadeleye başlangıç noktası açısından önemlidir. Ev-eksenli çalışan kadınların örgütlü olduğu pek çok ülkede, bu örgütler sözleşmenin uygulanması için hükümetlere baskı yapmaktadır, ve bu anlamıyla bu sözleşme metni temel bir politika aracı haline gelmiştir. 1999 yılında bu sözleşmeyi kabul eden iki ülke (İrlanda ve Finlandiya) diğer ülkelerin de kabul etme olasılığını da artırmaktadır.

3. TÜRKİYE’DE KADIN YOKSULLUĞUNUN TEMEL DİNAMİKLERİ VE EV-EKSENLİ ÇALIŞAN KADINLARIN ÖRGÜTLENME DENEYİMİ

Türkiye’de neoliberal politikaların uygulanmaya başladığı 1980 yılından sonra emek piyasası köklü bir dönüşüme uğramıştır. Bu bölüm bu dönüşümün göç, enformel sektörün genişlemesi gibi temel dinamiklerini analiz etmeye dayanmaktadır. Bu analizde, işgücüne katılım ve istihdam oranlarında genel bir düşüşün gözlemlendiği Türkiye emek piyasasında kadınların konumları tespit edilecek ve enformelleşmenin kadınlar üzerindeki etkileri irdelenecektir. Bu noktada, kadınların istatistiklere yansımayan istihdam biçimlerini açığa çıkaran saha çalışmaları da önemli yer tutmaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye’de göçle kentlere gelen ve formel iş alanlarında çalışamayan ailelerin yoksulluklarını anlamakta evler/haneler öne çıkmasından dolayı kadınların hayatta kalma stratejileri de tartışılacaktır. *Evi* “ataerkil pazarlıkların”⁴ yapıldığı ve dolayısıyla pazarlıklarda bir taraf olarak kadınların aile içindeki güç ilişkilerini de dönüştürebildiği alan olarak tanımlanmasından hareketle, evde çalışan kadınların toplumsal rollerini koruyarak ailedeki hiyerarşiyi etkileme olanakları da tartışılacaktır. Dolayısıyla, ev-eksenli çalışma ise sadece sermaye-emek arasındaki ilişkiyi değil, bu dinamikleri de anlamayı da gerekli kılmaktadır.

Bu bölümün son kısmı Ev-eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu’nun faaliyetlerine ve İstanbul Avcılar Kooperatifi deneyimine ayrılmıştır. Bu örgütlenme deneyimlerinde ev-eksenli çalışan kadınların kendi anlatılarına yer verilmesi aynı zamanda bu çalışma biçimin özgün niteliklerinin detaylı gözden geçirilmesini sağlamaktadır.

⁴ Kandiyoti bu kavramı kadınların ataerkil sistemle yaptıkları işbirliklerini ve bu sistem içinde kadınların geliştirdikleri stratejileri açıklamak üzere kullanmıştır. Bu açıklamada kadınlar sadece ezilen olarak değil aynı zamanda aile içinde güç ilişkilerini dönüştürebilen bir aktör olarak tanımlanmıştır. (örn bkz: Kandiyoti, 1989)

3.1 1980 sonrası Türkiye ekonomisi ve emek piyasaları

1970’lerden itibaren kapitalizmin girdiği yapısal krizden gelişmekte olan ülkeler de derinden etkilenmiş ve kriz sonrası gelişmekte olan ülkelere dayatılan yapısal uyum politikalarının bu ülkelerin ekonomilerinin büyümesinde, istihdam olanaklarının artmasında ve bu ülkelerde yaşanan temel sorunlardan biri olan işsizliğin düşürülmesinde olumlu bir etkisi olacağı umulmuştur. Bahsettiğimiz yapısal uyum politikalarının gelişmekte olan ülkeler için ithalata dayalı büyüme modeli öngörmekteydi. Ekonomik gelişmenin ardından gelmesi gereken dış pazarlara açılma ihtiyacı, yapısal uyum programlarıyla ülkelerin gelişme düzeyine bakılmaksızın uygulanmaya başlandı.

Türkiye’nin 1980 sonrası ekonomi politikaları gelişmekte olan ülkelere benzer bir biçimde IMF ile yapılan anlaşmalara güdümlü olarak şekilleniyordu. İthal ikameci politikaların bırakılıp, dış ticaret yapısının liberalleştirilmesinin emek piyasalarında olumlu bir etkisi olacağına dayanan neoliberal varsayım 1990’lara gelindiğinde emek piyasasının temel göstergeleriyle örtüşmediği görüldü.

Çizelge 3.1 Emek Piyasalarının Temel Göstergeleri

	1963– 70	1971– 76	1977– 79	1980	1981– 82	1983– 87	1988	1989– 93	1994	1995– 98
Nüfus (*)	2.63	2.35	2.08	2.81	2.16	2.54	2.20	1.93	1.72	1.64
İşgücü (*)	1.92	2.33	1.99	0.56	0.30	1.96	1.59	1.12	3.21	1.01
İstihdam(*)	1.52	1.85	2.02	1.22	0.90	1.67	1.41	1.33	2.79	1.52
İşgücüne katılım oranı (%)	65.89	63.52	63.13	60.20	58.20	55.56	54.56	52.56	50.67	49.12
İşsizlik oranı (%)	4.56	7.30	9.67	8.30	7.25	7.92	8.71	8.19	8.13	6.41
Eksik istihdam oranı (%)	-	-	-	-	-	-	6.51	6.77	8.15	6.10

Notlar: (*) dönem için ortalama yıllık değişim. (Kaynak: Ansal ve diğ., 2000: 14)

Türkiye ekonomisi, 1974-1995 arasında Türkiye’de %4.3’lük bir ekonomik büyüme gerçekleşmiş fakat bu ekonomideki büyüme istihdam yaratmakta yetersiz kalmıştı.

1977-1979 ekonomik kriz döneminde işsizlik oranı önemli ölçüde artarken (%9,7) 1980'lerin ikinci yarısında tekrar yükselişe geçmiştir. Daha sonra 1990'larda işsizlik oranında bir düşüş gerçekleşmesine rağmen, bu gelişme işgücüne katılım oranında gerçekleşen bir düşüşle beraber yaşanmıştır. "Diğer yandan, son yıllardaki [işgücü katılımın oranında] düşüşe rağmen, genelde sürekli artış gösteren eksik istihdam oranı da, istihdam edilmiş olanların da potansiyel kapasitelerinden yararlanılmadığını göstermektedir (Ansal ve diğ., 2000: 14-15).

1980 sonrası yapısal uyum programlarının temelini oluşturan iktisadi düşüncede, işsizlikte bir artış olması durumunda eğer ücretler yeterince aşağıya doğru esnense, emek piyasasının tekrar dengeye kavuşacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla, bu süreçte emek piyasasına önemli rol edilmekte ve küresel rekabet koşullarında ayakta kalabilmek emek piyasalarının yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Türkiye'nin küresel piyasalara entegre oluşu ise konfeksiyon ve dokuma gibi emek yoğun sanayiler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. "Ucuz emeğin çok önemli olduğu bu sektörlerden, önce dokuma, daha sonra konfeksiyon, 1970'li yıllarda görece olarak daha yüksek olan işçi ücretlerinin 1980 sonrasında aşağıya çekilmesiyle dışa açılmada önemli fırsatlar yakalamıştır. 1992'deki dokuma-konfeksiyon sektöründeki üretim değeri 1972'de değerin üç misline çıkarken, aynı dönemde dışsatımındaki artış 22.5 kat olmuştur" (Eraydın ve diğ., 1999: 7).

Türkiye'nin dış pazarlara açılma koşullarında emeğin sadece *ucuz* olması yetmemekte, esnek çalışma koşullarını benimseyecek işe giriş ve çıkış koşullarına kolaylıkla uyum sağlayabilecek, belirli bir konuda uzmanlaşma yerine, genel becerilere sahip olacak bir emek türü istenmekteydi. Bu durumda, çalışmasının önünde her daim toplumsal cinsiyetten kaynaklı sorunlar bulunan ve çocuk bakımından ev işlerine kadar biçilen toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadın emeğinin üretim süreçlerine bir biçimde katılmasına uygun bir zemin hazırlıyordu. Dolayısıyla, esnek üretim sürecinde, kadınlar yarı zamanlı, geçici olarak işten ayrılmayı kabul eden ve uyumlu olduklarından daha fazla tercih ediliyordu.

Ek olarak, emek piyasalarının ve özellikle ücretlerin esnekliğinin toplumsal maliyetini sadece işçi sınıfı değil, formel alanda çalışmadığı için işçi sınıfına dahil edilmeyen ama esnek üretim sürecinde önemli rol oynayan kadınlar taşıyordu. Diğer bir ifadeyle, rekabet koşullarında Türkiye'nin var olabilmesinin bedelini iş güvencesi

olmadan, zor koşullarda uzun saatler çalışmayı kabul eden kadınlar ödüyordu (Eraydın ve diğ., 1999; Onaran, 2000: 194-211).

3.1.1 İşgücü Piyasalarında Kadınların Durumu

Türkiye'nin geçirdiğı yapısal dönüşümlerin ve neoliberal politikaların işsizliğe olan olumsuz etkisini tartıştıktan sonra, kadın emeğine dayanan yeni üretim biçimlerinin kadınların işgücüne katılım oranlarına irdelemek gerekmektedir. 1980'li yıllarda %40 ve 1990'larda %30 civarında seyreden kadınların işgücüne katılımı 2000'li yıllarda en düşük seviyelere ulaşmıştır. Genel olarak işgücü katılım oranlarına bakıldığında, 2006'da 15 ve daha yukarı yaştaki toplam işgücü 24 776 milyon kişi olup, genel işgücüne katılma oranı % 46.8'dir. Toplam işgücünün ise 6 480 milyonu kadın, 18 297 milyonu erkektir, işgücünde her dört kişiden biri (%26.1) kadındır. İşgücüne katılma oranı kadınlarda %24.9 ve erkeklerde %71.5 olduğı görölmektedir.

Çizelge 3.2 1995–2006 döneminde işgücünün durumu (Bin).

	1995			2000			2005			2006		
	Kır	Kent		Kır	Kent		Kır	Kent		Kır	Kent	
<i>Toplam işgücü</i>	11 853	10 714		10 902	12 176		10 167	14 398		9 894	14 882	
<i>Kadın işgücü</i>	4 446	2 043		3 809	2 379		3 310	3 043		3 237	3 243	
<i>Erkek işgücü</i>	7 407	8 672		7 093	9 797		6 857	11 356		6 657	11 640	
<i>Toplam işgücüne katılım oranı (%)</i>	66.2	45.5		58.7	44.1		53.1	45.5		52.2	45.5	
<i>Kadın işgücüne katılım oranı (%)</i>	49.3	17.1		40.2	17.2		33.7	19.3		33.0	19.9	
<i>Erkek işgücüne katılım oranı (%)</i>	83.3	74.5		77.9	70.9		73.5	71.5		72.2	70.8	
<i>İşgücüne dahil olmayan nüfus</i>	6 053	12 835		7 679	15 454		8 981	17 279		9 057	17 835	
<i>İşgücüne dahil olmayan kadın</i>	4 567	9 871		5 669	11 439		6 506	12 759		6 560	13 028	
<i>İşgücüne dahil olmayan erkek</i>	1 486	2 964		2 011	4 015		2 476	4 520		2 497	4807	

Kaynak: Toksöz, 2007: 20.

Tabloda görülen veriler ışığında, 1996-2006 arası dönemde kadınların işgücüne katılımı hem kırdaki hem de kentte giderek azalmaktadır. Bu tablonun kent-kır ayrımıyla birlikte verilmesi istihdama katılımın oranındaki düşüşün tarımdaki değişimler ve köyden kentlere yaşanan yoğun göç dalgalarının etkisini görebilmektir. Bu noktada, Ecevit'in (2005) yapmış olduğu analize dayanarak, tarımdaki istihdamın daralmasının hem kadın hem de erkeklerin işgücüne katılımlarını düşürücü etkileri olduğu ama özellikle erkekler bu durumu tarımsal olmayan faaliyetlere yönelerek nispeten kolay atlattığını, diğer yandan kadınların pek çoğu kentlerde ekonomik faaliyetlerden çekilmek zorunda kaldığını söylemek mümkündür. Kadınların işgücüne dahil olmama nedenleri bakımından, kentlerdeki kadınların yaklaşık üçte ikisi ev işlerini neden olarak göstermekte, %5.6'lık bir kesim iş arayıp bulmayan ve çalışmaya hazır durumda olduklarını söylemektedir. Diğer yandan, kadınların iş hayatına katılımlarının düşüklüğünün nedenini sadece göç dinamikleriyle anlamak mümkün değildir. Bununla birlikte kadınlara iş olanakları sağlamayan piyasa da başlıca bir neden olarak görülmelidir. (Ecevit, 2005; Toksöz, 2007: 18-19).

Başlevent ve Onaran'ın (2004) gösterdiği gibi, Türkiye'de ithalata dayalı üretim stratejisinin yarattığı yeni fırsatlar kadınların işgücüne katılma kararlarında etkili olamamıştır. Bu sonuçtan yola çıkarak yazarlar, geleneksel işbölümünün önemini koruduğunu ve özellikle evli kadınların işgücüne katılmakta isteksiz olduğu ileri sürmektedir (Başlevent ve Onaran, 2004).

2006'da iş hayatına katılan kadınların bağlı oldukları sosyal güvenlik kurumlarına bakıldığında, 11.503 milyon kişinin kayıtlı, 10.827 milyon kişinin ise kayıtsız çalıştığı görülür. Buna göre toplam istihdamın %48.5'i ve istihdamdaki kadınların %66'sı sosyal koruma kapsamı dışında çalışmaktadır (Toksöz, 2007: 34).

Kadınların işsizliğinin yanı sıra, çalışan kadınların işyerleri durumlarına göre bir analiz yapıldığında, evde çalışmanın giderek arttığı gözlenmektedir.

Çizelge 3. 3 İşyeri durumuna göre istihdam 2000-2006 (Bin kişi, 15 yaş üzeri)

	Yıllar	Toplam istihdam	Kamu	Özel istihdam				
				Toplam	Tarla	Düzenli işyeri	Sabit olmayan işyeri	Evde
Kadın	2000	5 801	705	5 096	3 497	1 329	70	200
	2006	5 810	713	5 097	2 803	1 973	72	249
Erkek	2000	15 780	2 404	13 375	4 170	7 059	2 087	59
	2006	16 520	2 306	14 214	3 184	9 452	1 555	22
Cinsiyet oranı	2000	272	341	262	119	531	2 981	30
	2006	284	323	279	114	479	2 160	9

Kaynak: TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi 2006 Yılı Sonuçları, www.tuik.gov.tr

Türkiye’de evde çalışmanın yaygınlaşması dünya çapında üretim ilişkilerinin geçirdiği dönüşümle yakından alakalıdır. Üretimin emek yoğun kısımları ücretleri düşürmek için taşeronluk sistemiyle evlerde yapılmaya başlanmış, ve özellikle tekstil sektörü gibi parça başına üretim yapılabildiği emek yoğun işlerin neredeyse tamamını kadınlar yapılı hale gelmiştir.

Parça başı usulüyle ev-eksenli çalışanların sayısının net olarak belirlenmesi pek çok açıdan zor olmasına rağmen, evde çalışmanın dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de kadınlara görülmektedir. “Evde çalışan ücretli/maaşlıların %91,7’si, yevmiyelilerin ise %97,4’ü kadındır” (DPT Toplumda Kadın Katılımı Özel İhtisas Komisyonu, 2001: 6 aktaran Selçuk 2002: 62; DPT, 2001a: 71).

Bu süreçte özellikle, ihracata dayalı büyüme stratejileri kadınların çalışma koşulları açısından değerlendirildiğinde, kadın emeğinin sosyal güvencesiz, kayıt-dışı alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Sermaye hareketi gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelerde düşük ücretli emeğe yönelmiştir. Bu bağlamda, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ev eksenli çalışma veya evde çalışma artmaya başlamıştır. Evde çalışma küreselleşmeden iki şekilde etkilenmiştir: a) geleneksel bağımsız ev üretimi bağımlı üretime dönüşmüştür veya dönüşmektedir, b) yeni emek yoğun evde çalışma biçimleri ortaya çıkmıştır. Sektörel çeşitlilik olmakla birlikte, tekstil, elektronik, otomotiv, kimya ve gıda sektörlerinde yaygındır. Ayrıca diğer atipik çalışma biçimleri de yaygınlaşmaktadır” (DPT, 2001b: 131). Bu durum ev-eksenli çalışma biçiminin yaygınlaşması ev eksenli çalışanların toplam (bağımlı) çalışanlar içerisinde giderek daha büyük bir grup oluşturması anlamına gelmektedir.

Bir yandan ev-eksenli çalışma biçimi giderek kadınlaşarak yaygınlaşırken diğer yandan bu değişimlere ek olarak yoksulluk da artmaktadır. Kentlerde kadınlara yönelik iş alanlarını açmakta yetersiz kalınması, kadınların yoksullukla baş etme stratejilerini dönüştürmelerine de neden olmaktadır.

3.2 Kentlerde Kadın Yoksulluğu

Emek piyasalarındaki esnekleşme ve neoliberal politikalar sadece emek piyasalarını etkilemiyor, aynı zamanda devletle toplum arasında kurulan ilişkiyi değiştiriyordu. Devletin refah sağlama işlevinin dönüşümü kentlerde yoğunlaşan yoksullukla kurduğu yeni ilişkide görülebiliyordu. 1980 öncesinde kırdan kentlere göç eden aileler hem kentlerdeki sanayi için işgücü oluşturacak hem de modernleşme paradigması içinde kent kültürüne entegre edilecek sosyal gruplar olarak görülebiliyordu. Ancak kentlerde esnek üretim süreçleri formel alandaki işlerin azalmasına ve enformel alan genişlemesine yol açmasından dolayı bu algı değişti. Bu farklılık toplumsal ilişkilerin de çözülüşüne işaret etmekteydi. Daha önce, bu ailelerin etnik köken ya da hemsehrilik gibi temellerde kurulan ilişkiler sayesinde enformel dayanışmacı ağlar örebilmesi yoksulluğun ağırlığının azaltabilen bir faktör olarak karşımıza çıkıyordu. Diğer bir deyişle, kentlere gelmiş ailelerin daha önce gelen akrabalarının varlığı hayatta kalabilmelerini sağlayan önemli bir etkendi. Hatta, Pınarcıoğlu ve Işık'ın değerlendirmesine göre, yoksulluk nöbetleşe yaşanmasını sağlayan dönüştürme kapasitesine sahip ve sistemin çatlaklarından yararlanabilen tam bu enformel ilişkilerdi. Hemşerilik veya etnik kökenlerin benzerliği dayanışmacı ağların ortaya çıkışını hem mümkün kılıyor hem de daha kente daha eski göç dalgalarıyla gelen katılımcılar yeni gelenler üzerinden zenginleşebilmelerini sağlayabiliyordu. (Pınarcıoğlu ve Işık, 2001).

Ancak, 1990'larda kente gelen aileler için yoksulluğun bir nöbet olmadığı ve kalıcılaştığı da görülmüyordu. Neoliberal politikalar ve esnek üretim kente göçle gelen aileler arasındaki enformel ağları da tahrip etmişti. Bu ağların tahribatı ve işlerin enformelleşmesi yoksulluğun daha da ağırlaşmasını beraberinde getiriyordu. Bu süreçte kentte yaratılan iş fırsatlarının pek çoğu, düşük ücretli ve güvensiz çalışmak zorunda kalan kadınlara ve çocuklara yönelikti. Kadınların çalıştığı iş alanları ise toplumsal rollerine uygun olan hizmet sektöründe gündelikçilik, apartmanlarda

merdivenlerin silinmesi veya evden dışarı çıkmadan para kazanabilecekleri parça başına ücret alınan işlerdi (Keyder ve Buğra, 2003).

Diğer yandan, kent yoksullarının gündelik yaşamlarında yoksulluk karşısında geliştirdikleri “geçinme stratejileri” bu yoksul ailelerin hayatta kalmak için bulundukları etkinlikleri de ifade etmekteydi (Erdoğan, 2002). Geliştirilen bu stratejileri dört ana başlıkta toplamak mümkündür. a) Gıda üretmek, yakacak odun toplamak gibi geçimlik etkinliklere yönelme ve bu amaçla hanehalkları arasında ve topluluk bazında dayanışmanın artırılması. b) Daha ucuz mal ve hizmetlerin satın alınması ve öğün sayını azaltmaktan çocukları okula göndermemeye kadar tüketim harcamalarını kısma yoluyla tasarruf sağlama. c) Birden fazla ailenin birlikte oturması gibi hane büyüklüğü ve bileşimi değiştirerek daha fazla sayıda kazanç getirici üyeye sahip olabilmek. d) Kadınlar ve çocukların çalışmaya başlaması gibi ailede birden fazla bireyin işgücüne katılmasıdır (Şenses, 2001: 247–49). Bu stratejilere ek olarak, uzaktaki akrabaların para göndermesi gibi ücret dışı kaynaklara yönelmek de ele alınmaktadır (Kalaycıoğlu ve Tılıç, 2000).

Fakat geçinme stratejisindeki kavramsal yetersizlik haneyi homojen bir biçimde ele alıp, bu stratejilerin asıl aktörlerinin kadınlar olduğu vurgusunun yapılmamasıydı. Kadın yoksulluğu üzerine yapılan çalışmalarda yoksulluğun öncelikle deneyimlendiği temel kurum olarak “hane” ele alınıyor ve bu dolayısıyla kadınların baş etme stratejilerindeki etkin rolleri açığa çıkıyordu. Ekonomik model olarak hane aynı zamanda kent yoksulluğunun toplumsal cinsiyet boyutları ve bununla bağlantılı olarak hane içi ve hane dışı baş etme stratejileri ayrı bir araştırma konusu haline geliyordu (bkz Körükmez, 2000; Bora, 2002).

Yoksulluk söz konusu olduğunda kadınların omzuna binen yük daha da ağırlaşıyor, karşılıksız ev içi emekleri artıyordu. Geçinme stratejilerinden biri olarak görülen kadınların çalışmaya başlama koşulları ise ya evde çalışma (eve iş alma) ya da kocalarının izin verdiği ölçüde başka evlere temizliğe gitme şeklinde gerçekleşmekteydi. Kadınların kazandığı hanenin geçimini sağlayan tek kaynak olması durumunda bile, kadınlar yaptık işleri geçici olarak (örneğin kocaları iş bulana kadar) tanımlamaktaydı. Geçicilik, kazanılan paranın küçümsenmesi hem ücretli ev emeği hem de ev-eksenli emek için de geçerliydi.

3.2.1 Kentlerde ücretli ev emeği ve gündelikçi kadınlar

Kentlerde kadın emeği diğer enformel iş kollarına ucuz işgücü arz edilebilmesi ve işveren açısından formel işçi ödemelerinin düşük tutulabilmesini sağlıyordu. Fakat kadınların hizmet sektöründen bazı iş kollarındaki (gündelikçi olarak temizlik, çocuk ve bakım hizmeti gibi) çalışmaları kendine başka dinamiklere ve özelliklere sahipti.

Kadınların bu türden işlerde çalışmaya başlamaları formelden çok enformel ilişkiler ağına dayalı olarak geliyordu. Gündelikçi kadınlar örneğinde, bu ağ ya hemşerilik ya da komşuluk ilişkisi olarak karşımıza çıkıyor ve işe başlamada daha öncesinde sektöre girmiş başka birinin tavsiyesi üzerinden mümkün olabiliyordu. Sektörün kendisi talebin arzdan daha az olduğu ve düşük statülü ama yüksek kazançlı bir iş alanıydı. Özyeğin (2001) bu yüksek ücreti ya da diğer bir deyişle arzın az olmasını temel olarak kadının ev içi ilişkilerinde buluyor ve kocanın izni gerektirmesine bağlıyordu. Yani kadınların emeği üzerindeki ataerkil denetim emeğin pahalı ve az bulunur beraberinde getiriyordu. Bu anlamda, “erkeklerin ataerkil denetiminin en önemli göstergelerinden biri, karılarının evde çalışmasına izin verme ya da yasak getirme gücü” olarak tanımlanıyordu (Özyeğin, 2001: 93). Gündelikçi olarak çalışma biçiminin kendisi genellikle kadınların ev içi rollerini pekiştiriyor ve kadınların para kazanan kişiler olmaktan çok eş ve anne olarak bağımlı hale getiriyordu. Ücretli ev emeği veren kadınlar pek çok durumda *çalışıyorum* değil ev hanımıyım, ev kızıyım diyordu (Özyeğin, 2001). Ayrıca, Özyeğin’e göre kırsal kökenli/köylü kadınların gündelikçi kadın olarak ‘alınması’ orta sınıf kadın kimliğinin inşası üzerinde belli bir etkisi olduğunu söylemek mümkündü. Bu noktada gündelikçi olarak çalıştırılan, *köylülük işaretleri* taşıyan kadın çalıştığı evin sahibesiyle kurduğu ilişki – her ne kadar ev temizliğini kendi eviymiş gibi yapıyor olsa bile – yatılı çalıştırılan (bebek bakıcılarının) kadınlarınkinden farklı bir ilişkiydi. Akalın (2007) makalesinde, yatılı olarak çalıştırılan kadınların Türkiye dışından gelen göçmenlerin tercih edilmesinde emekle birlikte belli bir kimliğin de satın alındığını iddia ediyordu. Ona göre, Türk gündelikçi kadınlar bedensel özellikleri nedeniyle örneğin bedenlen güçlü olmaları nedeniyle, her zaman için ‘outsider’ olarak kalıyorlar. Bu bedenlen güçlü köylü kadın ‘imajı’ bir yandan her türlü *pis* ve *ağır* işlerin yaptırılmasına bir yandan da ev halkına dönüşme ‘kapasitesinin’ olanaksız olarak hale gelmesine neden oluyordu (Akalın, 2007).

Gündelikçi kadınlar üzerine yapılan başka çalışmalarda da, Özyeğin'in öne sürdüğü savlara uygun sonuçlar da çıkarıyordu. Köyden kente göç etmiş ve eğitimleri ve vasfı olmayan kadınların önlerindeki seçenek gündelikçi olarak evlere temizliğe gitmekti. Fakat, Özyeğin gibi Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Kılıç (2000) da gündelikçi kadınların varlığının kentlerde orta sınıf kadın inşasına yaptıkları katkı ve işverenle (cömert ablalarla) çalışanlar arasında güvene dayanan 'hayali bir akrabalık' üzerinde duruluyordu. Yine benzer bir şekilde, kadınlar gündelikçi olarak sürekli çalışmalarına rağmen, kazanılan parayı 'harçlık' olarak görüldüğü ve küçümsendiği de görülmüyordu. (Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Kılıç, 2000).

Diğer yandan, Aksu Bora'nın (2005) yaptığı çalışmada ise ev işlerinin *kadınlığın* toplumsal bir rol olarak üretilmesinde önemli yer tuttuğunu iddia ediyor ve herhangi bir istihdam biçiminden daha fazlasını ifade ettiğini ileri sürüyordu. Bora'ya göre, ücretli ev emeği bahsettiğimiz göçle gelen kadınlarla evlerine gündelikçi kadın olarak kendilerini erkeklerle eşitmiş gören orta ve üst sınıf kadınların karşı karşıya geldikleri bir alan olarak tarif ediyordu. Bu alanda karşılaşan kadınlar sınıfsal konumları inkar edilerek, paternalist bir ilişki kurmaları ise her iki taraf için de kimlik inşa süreçlerinin önemli bir ilişki haline geliyordu (Bora, 2005). Bunun yanı sıra, başka bir çalışmada kentsel orta sınıfın yarattığı hizmet sektörüne dahil iş alanlarında çalışan kent yoksulları ele alınıyordu. Bu çalışmada apartmanlar istihdam edilen ev hizmetlileri ve kapıcılar pek çoğu köy doğumlu olan bu çalışanların (Gündelikçi ve bakıcı kadınların %41'i, kapıcıların da %74'ü, pek çoğunun iş bulması enformel ilişkiler (akrabalar, komşular ya da tanıdıklar) vasıtasıyla gerçekleşiyor ve ev hizmetlisi kadınlarda ise daha önceki çalışmalarda bahsettiğimiz gibi kocalarının izin verdikleri ve hatta buldukları işlerde çalışmaktaydı. Bu tür istihdam biçimine özgün koşullar kent yoksullarıyla işverenleri arasında bazı kazanımlar elde edilmesini de sağlıyordu. Bu sayede işverenler aldıkları hizmetin maliyetlerini düşürebiliyor ve iş bulma süreçlerinin enformel olarak işlemesi ve örneğin başka bir çalışanın kefil olması üzerinden işe alınan kişinin sadık bir çalışanı haline gelmesini kolaylaştırıyordu (Suğur, Suğur ve Gönç-Şavran, 2008).

3.2.2 Ev-eksenli çalışmaya dair literatürün gözden geçirilmesi

Türkiye’de ev-eksenli çalışma üzerine yapılan çalışmaları derleyen Asuman Türkün’e (2002) göre, ev-eksenli çalışmayı içeren birbiriyle örtüşen özelliklere sahip iki tür çalışma bulunmaktadır. Birinci türde, ev-eksenli çalışmayı özellikle 1970’lerden sonra ekonomik bunalıma çözüm olarak sunulan esnek üretimin örgütlenmesinde emek süreçlerine yaptığı etkileri inceleyerek kadın emeğinin istihdam edilme biçimlerine ve dolayısıyla ev-eksenli çalışmaya bir açıklama getirmeye çalışmaktadır. İkinci tür ise ev-eksenli çalışmayı çalışandan ve çalışanın ilişkilerinden yola çıkarak açıklamaya çalışan araştırmalar oluşturmaktadır. Ev-eksenli çalışmalar hangi ekonomik toplumsal ve ideolojik koşullarda oluştuğunu ve çalışma koşullarını başka ülke deneyimlerinden de yola çıkarak bu alanda örgütlenme ve hak talep etme olanaklarını irdelemektedir (Türkünl, 2002: 36). Bu derlemeye sadık kalınarak bu bölümde temel eğilimleri saptayacağını umduğumuz her iki türden çalışmalara örneklere yer verilecektir.

3.2.3 Konfeksiyon sanayinde çalışan kadınlar

1980’li yıllardan bu yana Türkiye ekonomisi büyük oranda konfeksiyon ve dokuma sanayi aracılığıyla dış pazarlara açılabilmiştir. Üretimde esnekleşme süreciyle birlikte, evde çalışma kadınlar arasında yaygınlaşmaktadır.

Lordoğlu’nun (1993) İstanbul ve Bursa’da yaptığı araştırmada eve iş verme sisteminin maliyetlerin düşürülmesi üzerindeki etkileri tartışmış ve kadınların aldıkları düşük ücret (asgari ücretin üçte biri) üzerinden maruz kaldıkları sömürüye vurgu yapmıştır. Bununla birlikte, eve iş alma sisteminin annelik ve eşlik rollerini aksatmadığının altı çizilerek, bu sömürünün nedenini üretim süreçlerindeki dönüşüm kadar geleneksel aile yapısına bağlamıştır. Bu noktada, Lordoğlu, ev-eksenli çalışma biçimini kadınların üzerine daha yük bindiren bir faaliyet olarak ele almaktadır (Lordoğlu, 1993).

Çınar’ın (1994) Türkiye’nin çeşitli bölgelerinden ve ticaret odalarından topladığı verilere dayanarak yaptığı değerlendirmeye göre ise fabrikalarda yapılan kitlesel üretimden eve iş verme sistemine bir kayma olmadığını ileri sürmektedir. Bunun nedeni olarak da geniş çapta üretimde zamanlama ve kalite kontrolü faktörleri bakımında denetlenebilirken, evde yapılan üretimde bu denetleme yapılamadığını göstermektedir. Evde çalışmanın giderek yaygınlaşmasının nedeni ise formel

istihdama başka türlü katılamayan kadınların talepleri olduğunu iddia etmektedir (Çınar, 1994).

Eraydın ve Türkün'ün (2002) 1995-96 yılları arasında İstanbul Konfeksiyon Sanayi'nde kadın işgücünün rolü üzerine yaptıkları çalışmalarda ev-eksenli üretime dair Çınar'ın yaptığı saptamaların tersine emek maliyetlerinin düşürülmesi ihracata yönelik üretimin arttırılmasında etkili olduğunu vurgulamaktadır. 1980 sonrasında firmalar arası iş verme yöntemi (fason üretim) egemen hale gelmiş ve bu alanda kadınların çalışması yaygınlaşmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre “bu sektörde çalışan kadınların çoğunun yıllar içinde İstanbul'a göç etmiş ailelerden geldiğini göstermektedir. Genellikle genç ve eğitim düzeyleri düşüktür. Genelde aile bütçesine katkı sunma için çalışmaktadır” (Eraydın ve Türkün, 2002: 18–28).

Maçoş'un (2005) yaptığı çalışmada ev-eksenli üretim sömürünün en uç noktası olarak tanımlanıyordu fakat bu sürecin aynı zamanda kadınların kendi emeklerini tanımlama olanağı olduğunu da ileri sürüyordu. Bu anlamda, yazara göre ev-eksenli emeğin pek çok yönü olmaklar birlikte, kadınlar üzerinde olumlu ve dönüştürücü etkisi de vardı. Bu amaçla 2003 yılında Pendik Kavakpınar Mahallesinde yaptığı araştırmada, bilinen araştırmalardan yola çıkarak bazı örgütlenme biçimlerine bakıyordu. “Birinci biçimde, çok uluslu şirket için fason üretim yapan fabrika ya da atölye, fabrikanın ya da atölyenin şoförü vb. aracılığıyla işi araçla mahallelere götürmekte, oralarda dağıtmakta ve sonra toplamaktadır. (ulusal/çok uluslu şirket-taşeron-ev eksenli çalışanlar). İkinci biçimde ise, uluslar arası tekellerin taşeronu olan fabrika ihale açmakta; ihaleyi alan aracı, işi mahallelerde ev eksenli çalışanlara dağıtmaktadır (ulusal/çok uluslu şirket taşeron- profesyonel aracı-ev eksenli çalışanlar). Diğer bir biçimde ise, ulusal ya da uluslararası şirketin taşeronuna aracılık yapan ve dağıttığı işten parça başına pay alan araçlar vardır. Bu araçlara firma para ödemez; onlar yaptırdıkları parça başı iş üzerinden pay alırlar ve çoğu zaman bu aracı, ev eksenli çalışanların komşusu, akrabası tanıdığı olan mahalleden birisi olur (ulusal/çok uluslu şirket-taşeron-küçük aracı-ev eksenli çalışanlar). Kimi durumda da aracı yoktur ve küçük atölyeler/taşeronlar doğrudan eve iş dağıtmaktadır (ulusal/çok uluslu şirket taşeron/ fason üretim yapan atölye-ev-eksenli çalışanlar).” (Maçoş, 2005: 54). Bu mahallede daha çok örgü işi yapılmaktadır. Her kadın ev-eksenli çalıştıkları gibi kendi tanıdıklarına iş vermeleriyle aracılık da yapmaktadır. Bu ilişkiler ise geleneksel ilişkiler aracılığıyla örgütlenmektedir.

Alınan işlerin sürekliliğini sağlamak için firmaya yeni modeller de önerilebilmekte ve böylece firma kadınların yaratıcı gücünden de yararlanmaktadır. Bununla birlikte, kadınlar kendi paralarını kazanmanın deneyimi yaşanmaktadır. Lordoğlu'nun (1993) aksine, ev-eksenli çalışmayı ev işlerini ve dolayısıyla ev hanımlığını kesintiye uğrattığından, kadının kendi emeği ile ücretli emek olarak yeni bir ilişki kurmasını sağladığı sonucuna varmıştır (Maçoş, 2005).

Satılğan (2007) da benzer bir şekilde üretimin daha esnek bir yapıya kavuşmasının nedeni yine akrabalık/komşuluk ilişkisine bağlıyordu. İstanbul'da yaptığı alan çalışması, bazı fabrikaların yapılacak işlerin kadınlara nasıl ulaştırıldığına, (biri aracılık ve diğeri şoförlük yapacak olan iki fabrika işçisinin seçilmesinden), fabrika için aracılık yapan kadının patronlaşma deneyimine kadar pek çok ayrıntıyı açıklıyordu. Enformel ağların ilişkide olunun kadın sayısını ve bu sayede esnekleşmenin arttığını öne sürüyordu. Satılğan'ın çalışmasında da kadınların kazandıkları parayı küçümsemekteydi. Alan çalışmasının gösterdiği bir nokta ise, atölye sahiplerinin kadınlarla kurduğu ilişkinin analizidir. Bu analizde atölye sahipleri kendilerini, parça başı iş vererek “fakir ve muhtaç kadınlara” yardım ediyor gibi anlatıyordu. Bu anlatının ardındaki düşünce ise, Satılğan için eve bağımlı kadınların emeklerinin sömürülmesi rahatlığı olduğunu ileri sürmektedir (Satılğan 2007).

3.2.4 Ev-eksenli emeğin bazı özellikleri

Yapılan çalışmalar ev-eksenli çalışmanın kendine has bazı özelliklerini de ortaya koymaktadır. Bu özelliklerden ilk olarak ele alınması gereken kadın emeğinin “görünmez” oluşudur. Hem ev-eksenli hem de ücretli ev emeği kadınların ev kadınlığı gibi toplumsal rollerini yeniden inşa edecek niteliktedir (Lordoğlu, 1993). Dolayısıyla, kadınların bu emek karşılığında para kazanıyor oluşları evde harcadıkları karşılıksız emeğin her durumda sorgulanmasına yol açamayabilmektedir. Bu çerçevede kadınların aileyi ayakta tutmalarındaki önemli katkıları görünmemesi hem geleneksel aile yapısını hem kapitalist üretim tarzını desteklemektedir (Hattatoğlu, 2000; Lordoğlu, 1993). Bununla birlikte, ev-eksenli emekte yoğun biçimde çocuk emeği de kullanılmaktadır. Çocuk emeğinin kullanılması ya eve alınan işin yapılmasında yardımcı olmak ya da bu işin yapılmasını kolaylaştıracak koşullar oluşturmak şeklindedir (Hattatoğlu, 2002). Bu olumsuz özelliklere rağmen, ev-eksenli emeğin kadınlar üzerinde bazı olumlu

özellikleri de bulunmaktadır. Ev-eksenli emek için bir yandan emek sömürüsü söz konusuyken, diğer sosyal dayanışma ağları da örülmektedir. İş mekanları olarak kimi zaman kendi evlerinin kullanılması kimi zaman sokaklara taşınması, kadınların diğer kadınlarla iş üzerinden iletişim kurmasını da sağlamaktadır (Hattatoğlu, 2000). Bununla birlikte, aile bütçesine ciddi katkı sunmasına rağmen, boş zamanlarında yaptıkları *geçici* işler olarak görülmesi ve kazanılan paranın bu anlamda küçümsenmesi pek çok çalışmada ortaya çıkan bir özelliktir (White,1994; Çınar 1994). Son olarak da, kadınlar aracılarla kurdukları ilişkiler ise meselenin başka bir boyutunu açığa çıkarmakta ve kadınlar aracılarla kurdukları ilişki biçimi hem işlevsel hem de “kurgusal bir akrabalık” yoluyla gerçekleşmektedir (White, 1994).

3.3 Türkiye’den Örgütlenme Deneyimleri ve Ev-eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu Faaliyetleri⁵

Şimdiye kadar bahsettiğimiz Türkiye emek piyasasının geçirdiği dönüşümle birlikte, 1990’lı yıllarda hem ev-eksenli emeğe dair yapılan saha çalışmaları artmaya başlamış hem de örgütlenerek hak talep etme gereklilikleri de ortaya çıkmıştır. Bu bölümde, Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu’nun desteğiyle düzenlenen faaliyetlere geniş yer ayrılacak ve 2007 sonrası sendikalaşma girişimi ele alınacaktır.

3.3.1 Ev-Eksenli Çalışma Grubu’nun çalışmaları

1990’ların sonunda kurulan ve çoğunlukla akademisyenlerden oluşan Ev-eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu yerellerde ev-eksenli çalışan kadınların görünürlük mücadelesinin ivme kazanmasına yardımcı olacak önemli bir gelişmedir. 1994’te HomeNet’in kuruluşundan itibaren Türkiye’de düzenlenen ulusal ve uluslararası bazı konferanslar ev-eksenli çalışan kadınların örgütlenme tarihi açısından olumlu gelişmelerdir. Bu konferanslardan, 1996 yılında düzenlenen HABITAT, Avcılar Kooperatifi’ni kuracak olan kadınlarla HABITAT için İstanbul’a gelen HomeNet ve SEWA temsilcilerini buluşturan bir zemine dönüşmüştür. 1999 yılının Ekim ayında “Türkiye’de Ev-eksenli Çalışan Kadınlar Atölyesi: Sorunlar ve Örgütlenme Stratejileri” başlıklı konferans pek çok akademisyen ve aktivisti buluşturması açısından önemlidir. Bu konferans üçü İstanbul’dan, biri İngiltere’den ve biri de

⁵ Bu bölümde anlatılanlar Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu bültenlerine ve Grup üyeleri Gülsüm Coşkun (15/04/2009 ve 25/04/2009) ve Asuman Türkün’le (20/04/2009) yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Ev-eksenli çalışmanın hukuki kapsamına dair bilgiler Kadriye Bakırcı’yla (04/04/2009) yapılan görüşmeden elde edilmiştir.

Washington'dan (ICRW'den) beş kadının katkılarıyla, HomeNet, SEWA ve ICRW ile işbirliğinde düzenlenmiştir. Düzenlenme aşamasında, UNIFEM ve FES'in (Friedrich Ebert Vakfı) İstanbul Ofisi'nden mali destek sağlanmıştır. Konferansın hazırlanmasındaki birliktelik Kasım 1999'da Ev-eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu'nun kurulmasına yol açacaktır. Bu konferansın üç hedefi vardır. Birincisi, Türkiye'de ev-eksenli çalışan kadın işçilerin kamusal olarak ve araştırma kuruluşları ve devlet kurumları karşısında görünürlüğüne katkıda bulunmaktır. İkinci hedef ise, 1996 yılında kabul edilen ILO sözleşmesinin temel kavramlarının duyulmasına yardımcı olmak ve Türkiye'de uygulanabilirliğini tartışmaktır. Son olarak da, kadın işçilerin kendi örgütlenmelerini yaratmalarının ortamının oluşmasına katkıda bulunmak ve deneyim aktarımlarıyla ortak bir strateji belirlemektir. Bu konferansın hedefleri aynı zamanda Çalışma Grubu'nun diğer faaliyetlerinde de hedef olarak koyulmuştur. Konferansta diğer ülkelerden deneyimler paylaşıldıktan sonra, her ülkenin yaşanan sorunlara göre kendi örgütlenme stratejisi olması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, Ev-eksenli Çalışma Grubu 15-17 Ağustos 2000 tarihinde düzenlenen Uluslararası Feminist İktisatçılar Birliği'nin (IAFFE) yıllık konferansına da aktif olarak katılmış ve hem açılış panelini hem de ev-eksenli çalışmanın görünürlüğü önündeki engellerin tartışıldığı bir yuvarlak masa toplantısını düzenlemiştir. Bu toplantıya Avcılar, Sivas ve Van'dan ev-eksenli çalışanlar katılmıştır.

Ayrıca Çalışma Grubu üyelerinden bazıları, 8. 5 yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) için düzenlenen özel ihtisas komisyonu toplantılarına katılmıştır. Üç komisyon toplantısında (İşgücü Piyasası, Kadının Topluma Katılımı; Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele) ev-eksenli çalışmanın düzenlenmesi gereken bir alan olarak raporda yer almasını sağlamıştır (Ev-eksenli Çalışma Grubu, 2001).

Çalışma Grubu amaçları doğrultusunda, çeşitli illerdeki ev-eksenli çalışan kadınlarla iletişim halinde ve örgütlenme kararlarında çeşitli destekler vermeye başlamıştır. 2001 yılında Grup, 1996 yılında ILO'nun kabul ettiği Evde Çalışma Sözleşmesi'nin ve Tavsiye Kararının Türkçe çevirisini yapmış ve bu konuda iletişim halinde bulunduğu ev-eksenli çalışan kadınları bilgilendirmiştir. Ev-eksenli çalışan kadınların katılımı ve bu tarihten itibaren işçi/çalışan olarak tanınmak ve dolayısıyla işçilerin tüm haklarını elde edebilmek için mücadele vermektedirler. Bunun yanı sıra

pek çok ilde yapılan yerel ve bölgesel atölye çalışmaları ev-eksenli çalışan kadınları bir araya gelmelerinde ve dayanışmalarının güçlendirilmesinde; görünürlük kazanmasında; kamu kuruluşlarının temsilcileriyle yapılan atölyelerde ev-eksenli çalışmaya yönelik ülke politikasının üretilmesinde etkilidir.

Çalışma Grubunun desteğiyle, 2002 yılında SEWA'ya ziyaret gerçekleştirilmiştir. Biri Çalışma Grubu'ndan diğerleri çeşitli bölgelerden ev-eksenli çalışan kadınlar olmak üzere toplam 6 kadın 15-23 Eylül'de Hindistan'da SEWA ile görüşmeler yapmıştır. SEWA ile görüşmeler 1999'dan beri devam eden ilişkinin bir göstergesidir. Bu görüşmeler bir yandan Türkiye'deki kadınlara farklı deneyimleri anlama imkanı sunarken, SEWA'nın nasıl örgütlendiğini ve sorunlara karşı nasıl çözümler ürettiğini anlamak için önemli bir gelişmedir (Ev-eksenli Çalışma Grubu, 2003a: 24-26).

3.3.2 Atölye çalışmaları

Çalışma Grubu'nun düzenlenmesinde aktif olarak yer aldığı iki tür atölye vardır. *Karma Atölyeler* “sadece ev-eksenli çalışanların değil, aynı zamanda atölyenin kurulduğu “yer”deki, il ya da ilçedeki, ilgili tüm tarafların temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşen atölyelerdir. İkincisi ise yine belirli yerde ama sadece ev-eksenli çalışan kadınların katıldığı atölyelerdir” (Hattatoğlu, 2005: 438). Grubun 2001-2005 yılları arasında düzenlediği 15 yerel atölye vardır. Bu atölyeler Van (Ağrı, Erzurum Hakkari ve Siirt'ten ev-eksenli çalışan kadın temsilcilerin katılımıyla); Ankara; Trakya (İstanbul, İzmit ve Tekirdağ'dan katılımı); Muğla (Antakya, Aydın Denizli, İzmir ve Bodrum ve Fethiye'den katılımı); Sivas (Diyarbakır ve Samsun'dan katılımı); Antalya; Samsun; Mersin (Adana, Antakya ve Urfa'dan katılımı); Şentepe (Ankara); Diyarbakır (Batman, Bingöl, Diyarbakır, Mardin ve Kızıltepe / Mardin ile Savur / Mardin'den katılımı); Urfa ve İzmir. Atölyenin düzenlenmesi için orada bir ya da birkaç ev-eksenli çalışan kadının varlığı yeterlidir.

Atölye çalışmaları ilk olarak (genelde iki gün süren çalışmanın birinci gününde) *derinlemesine tanışmayla* başlamaktadır. Bu tanışma, her katılanın kendini tanıttığı, iş yaparken yaşadığı sorunları anlatması ile geçmesi deneyim aktarımlarının gerçekleşmesine anlamına gelmektedir. Ardından, yerel atölyelerde ILO'nun Evde Çalışma Sözleşmesi tanıtılmakta ve genellikle gelecek planlaması ile sona erdirilmektedir (Hattatoğlu, 2005: 440).

3.3.2.1 Yerel ve bölgesel atölyeler

*12-13 Mayıs 2001 Van Yerel/Bölgesel Atölyesi'*ne ülkenin çeşitli bölgelerinden (Van, Erzurum, Ağrı, Hakkari ve Siirt'ten) ev-eksenli çalışan kadınlar ve bazı kurumlardan temsilciler (ILO, İş Müfettişleri Derneği ve bazı sendikalar) katılır. Çalışmaya katılan kadınların çoğunun kendini çalışıyor olarak değil, ev hanımı ya da ev kızı gibi ifadelerle tanımladıkları görülür. Bu çalışmada diğer atölye çalışmalarında gerçekleşeceği üzere ev-eksenli çalışan kadınların görünürlüklerini arttırmak ve yasal güvence altına alınması gibi konular ele alınır. Bu atölye sonucunda, faaliyetlerini birkaç yıldır devam eden Van Kadın Grubu, HomeNet üyesi olmak istediğini belirtir. Kadınların örgütlenmesi meselesine yönelik olarak, kooperatifleşmenin uygun bir araç olduğuna karar verilmiştir

*30 Haziran- 1 Temmuz 2001 Ankara Yerel Atölyesi'*nde ise, kamu kuruluşlarının ve sendika temsilcilerinin sunuşları gerçekleşir. Deneyim paylaşımının ardından, katılan temsilcilerin neler yapabileceğine yönelik tartışmalar başlar. Bu tartışmaların ardından, İŞKUR'un toplum merkezlerinde iş/meslek/beceri kursları ve bilgilendirme toplantıları düzenlemek gibi destek faaliyetlerinde bulunmasına karar verilir. İş Müfettişleri Derneği ise üyelerini ev-eksenli çalışma ve yerel atölyeler hakkında bilgilendireceğini; uzun vadede ev-eksenli çalışma mevzuatını geliştirmeye yönelik çalışmalar yapacağını ve iş sağlığı ve güvenliği konusunda ev-eksenli çalışan kadınlarla görüşeceğini belirtir. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nun diğer toplum merkezleriyle ilişki kurulmasına destek verecek ve ev-eksenli çalışma söyleşiler düzenleyecektir. Bu atölye çalışmanın en büyük faydası kamu ve yerel işbirliğinin sağlanması yönünde önemli adımlar atılmış olmasıdır.

22-25 Eylül 2001 Trakya-Balkanlar Atölyeleri İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Maçka Tesisleri'nde yapılır. Bu atölyelerin temel özelliği katılımcıların arasında bulunan sendika temsilcilerinin evde çalışmaya dair görüşlerini ortaya koymalarıdır. Bu temsilciler genellikle evde çalışmanın desteklenmemesi gerektiğini ve dahası böyle bir çalışma biçiminin kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte, evde çalışan kadınların da sendikalara karşı mesafeli oldukları ortaya çıkar. Fakat, DİSK temsilcisi tekstil sektöründe 400-500 bin kayıtlı işçi olduğunu ancak gerçek sayının 3 milyonu bulduğunu da belirtmiştir. Bu anlamda, sendikanın kayıtsız çalışanları kapsayamayacağı ortaya koyulur ve kooperatif çerçevesinde örgütlenme modeli önerilir.

17-18 Kasım 2001 Muğla Bölgesel Atölyesi gerçekleşir. Bölgesel atölyeye İzmir, Antalya, Denizli, Aydın'dan ev-eksenli çalışan kadınlar katılır. Bu atölyede evde çalışmayla tarım işçiliğinin bir arada yürütüldüğü gözlemlenmiştir. Ev-eksenli çalışan kadınların yapmakta olduğu işler dokumacılığın yanı sıra bahçecilik, balcılık, börekçilik, takı yapımı, mantı ve erişte yapımı, hediye paketleme tekstil bağlantılı nakış işleri gibi çeşitli işlerdir. Kadınların kendi ihtiyaçları ise kredi değil, pazarlama ve örgütlenme olduğu ortaya çıkar (Ev-Eksenli Çalışma Grubu, 2002a).

26-28 Ekim 2002 Sivas Yerel Atölyesi'nin en büyük özelliği Sivas'ta ev-eksenli çalışan kadınların bizzat kendilerinin organize etmiş olmasıdır. Katılımcıları İstanbul Avcılar ve Ayazağa'dan, Muğla, Samsun, Diyarbakır ve Gaziantep'ten ev-eksenli çalışan kadınlardır. Bununla birlikte atölyeye Çalışma Grubu'nun dört üyesi ve bu atölyenin giderlerini karşılayan Friedrich Ebert Vakfı'nın temsilcileri de gelmiştir. Sivas Yerel Atölyesinin sonucunda kadınların kendi anlatıları üzerinden bazı tespitler yapılır. Bu tespitlere göre, Sivas'ta yapılan işlerin çeşitliliği (dantel, örgü, dikiş-nakış, halı dokuma, kumaş boyama, ceviz ayıklama gibi) işlerin hangi biçimlerde alındığı (bazen kendi hesabına bazen siparişe, bazen de seri siparişe), yapılan işlerin nasıl öğrenildiği ev-eksenli çalışma deneyiminin kadınlara ne ifade ettiği belirlenir. Bununla birlikte, atölyede ILO sözleşmesi tanıtılır ve bu sözleşme çerçevesinde yerel önceliklerine göre yapılması gerekenler tespit edilir. Bu önceliklerden birincisi örgütlenme ikincisi ise sosyal güvenliktir. Bu atölyenin hemen ardından Sivas Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Grubu kurulur. Bu grup düzenli toplanmakta ve kooperatif kurmak için gereken adımları atmaya başlamıştır.

İstanbul Ayazağa Toplantıları'nın birincisi Çalışma Grubu 2002 Mart ayında HomeNet Uluslararası koordinatörü Jane Tate ile birlikte İstanbul Ayazağa'da ev ziyareti yapar. Kadınlardan yapmakta oldukları işler hakkında bilgi toplanır ve yaşadıkları sorunların çözümüne yönelik tartışmalar yapılır. Aralık ayında yapılan ikinci ziyarete Avcılar'dan, Gaziantep, Muğla ve Mersin'den gelen temsilciler kendi çalışma koşullarını ev ziyaretindeki kadınlarla paylaşır. Ayazağa'da dantel örgü gibi işlere ek olarak sanayi bağlantılı pek çok fason iş yapılmaktadır: kalem montajı, kutu yapımı, boncuk işleme, kilim dokuma, fermuar birleştirme gibi. Oradaki kadınlar kendi hesabına çalışmayı satış imkanlarının kısıtlı olmasından dolayı tercih etmediklerini söylemektedir.

31 Ocak-1 Şubat 2003 Gaziantep Yerel Atölyesi'nde yapılan işler tespit edilmiş

(tekstille bağlantılı işler: sıriç (birleştirme), örgü halı ipi kesme, havlu kenarına düğüm atma; makine/metal sektörüyle bağlantılı olarak perçin işleri; el işleri ve nakış vb.), ücret düşüklüğü, kadınların pazarlık güçlerinin yokluğu çalışma saatlerinin uzunluğu gibi sorunlar belirlenmiş ve ileriye yönelik olarak ‘grup olarak çalışma’ hedefi koyulmuştur (Ev-Eksenli Çalışma Grubu, 2003a).

4-5 Ekim 2003’de Samsun Yerel Atölyesi’nde o bölgede yaşayan ev-eksenli çalışan kadınların işlere ulaşmakta zorluk yaşadıklarını; yapılan işlerin birbirlerinden habersiz olduklarından dolayı yapılan işlerinin fiyatlarının çok düşük olduğunu ve ödemelerin aksadığından bahsederek, gelecekte sosyal güvenceye kavuşmak istediklerini belirtmişlerdir.

25-26 Ekim 2003 Mersin Yerel Atölye’sine İş Müfettişleri Derneği’nden temsilcinin katılımı nedeniyle, atölyede evde çalışanlara yönelik derneğin faaliyetlerinin aktarımı ve çalışan olarak tanınmanın önemini dernek tarafından vurgulanmasıyla başlar. Atölye sırasında, örgü, boncuk dizme, dantel ve oya işleri, makreme, abajur yapımı, ahşap boyama gibi hediyelik eşya yapımı gibi işlerin evde yapıldığı öğrenilir. İşlerin nasıl alındığı, kendi hesabına üretim yapanların karşılaştıkları güçlükler belirlenir. Mersin’de de kadınlar kooperatifleşmek için düzenli aralıklarla toplanmaya karar verir.

10-11 Mayıs 2003 Antalya Yerel Atölyesi’nde ise, bölgede yaşayan kadınların üretim yapmak için sahip olmaları gereken malzemelerin pahalı olduğundan dolayı stoklama yapılamadığı, genellikle malzeme alınan yerle çalışmak zorunda kalındığı ve pazarlama kanallarının sınırlı olduğu görülür.

17 Aralık 2003 Ankara/Şentepe Yerel Atölyesi’nde Şentepe’de fason çalışmanın yaygın olduğu saptanmıştır. Şentepe aynı zamanda evde çalışanların aracılığı ortadan kaldırmasına yönelik olarak Toplum Merkezi tarafından destek verildiği de bir bölgedir. Oradaki kadınlar tanışma sırasında kendilerini “evde üreten” ya da “çalışan” olarak tanıttıkları gözlemlenir. Bu atölyenin ardından Şentepe’de bir ev-eksenli çalışan kadınlar kooperatifi de kurulacak ve atölyeye katılan Tuzluca’ya’dan kadınlar da Gazi Üniversitesi desteğiyle bir kooperatif kuracaklardır.

23 Aralık 2003 Diyarbakır’da Bölgesel Atölye gerçekleşir. Bu atölyeye KA-MER’in Diyarbakır, Batman, Bingöl, Mardin, Savur (Mardin), Siverek (Şanlıurfa) bölgelerinden ev-eksenli çalışan kadınlar ve DIKASUM, SELİS ve GAP-

GİDEM'den temsilciler katılır. Diyarbakır Belediyesi'nin kadın merkezi (DIKASUM) bünyesinde bölgede çamaşırhane, tandır evi, kıl çadır yapımı gibi iş atölyelerinin, SELİS Kadın Danışmanlık Merkezinde giysi atölyesinin bulunduğu, GAP-GİDEM'in ise kadın girişimcileri desteklediği öğrenilir.

11-12 Haziran 2004 Şanlıurfa Yerel Atölyesi ise Çalışma Grubu'nun 2004 yılında yaptığı tek atölyedir. Şanlıurfa atölyesinden öğrenilen, kocalarının iş bulup bulmamasının kadınların pazarlık güçlerini etkileyen bir faktör olduğudur. Bu atölyeden çıkan talepler ise daha önceki atölyelerde görüldüğü gibi “sosyal güvenlik” fakat ikinci talep ise “çalışmaya başlamada asgari yaştır”. İkinci talebin belirlenmesinde bölgede kız çocuklarının okutulmayıp, erken yaşta bu tür işler yapmaya zorlanmasıdır (Ev-Eksenli Çalışma Grubu, 2005).

Bölgesel ve yerel atölyeler diğer yıllarda da devam etmiştir. 2006 yılında İzmir ve Aydın atölyelerinde de benzer tartışmaların ardından, sosyal güvence talepleri ortaya çıkmıştır (Türkün, 2009; Coşkun, 2009).

3.3.2.2 Haritalama çalışmaları

Bütün bu etkinliklerin yanı sıra, ev-eksenli kadınlar yerellerde bazı faaliyetler de yapmıştır. Bu amaçla, çeşitli illerde *haritalama çalışmaları* başlatılmıştır⁶. Haritalama çalışmaları yatay ve dikey olarak iki tür olmakla birlikte, Türkiye’de yatay haritalama deneyimleri bulunmaktadır. Yatay haritalamada “piyasada hangi işlerin olduğu, işin nasıl geldiği, kim tarafından getirildiği, ev-eksenli çalışan kadının günde kaç saat, nerede, kiminle çalıştığı, başka bir iş daha yapıp yapmadığı, evde ürettiklerini ne yaptığı, malzemeleri nasıl sağladığı, ücretinin ne olduğu ve nasıl belirlendiği, başka ev-eksenli çalışanlarla ilişkilerinin ne olduğu öğrenilir”; dikey haritalama ise “ev-eksenli çalışan kadınların en sonunda yer aldığı uluslararası üretim zincirini yakalamaya, uluslararası büyük şirketlerin çalışanların haklarına uymasını sağlamaya” yöneliktir (Türkün, 2007). Her yerelin kendine has çalışma koşulları ve sorunları olacağı varsayımıyla uygulanan illerde farklı soru formları hazırlanmıştır. Muğla’da yapılan haritalama çalışması sayesinde, hem ayrıntılı bilgi edinilmiş hem de daha sonra belge olarak kullanma için arşivlenmiştir. Bu çalışma için 45 kadınla görüşme yapılmış ve hangi işlerin hangi araçlarla yapıldığı ve nereden alındığı öğrenilmiştir. Bu çalışma sonucu, hiçbir kadının aracıyla çalışmak

⁶ Muğla, Ankara, Diyarbakır, Urfa’da yatay haritalama çalışmaları başlatılmıştır.

istemediği, kadınların işlerinin karşılıklarını alamadıkları, ücretlerin çok düşük olduğu, yaygın işlerin ise dantel ve örgü olduğu, meslek hastalıklarının (bel ve boyun fıtığı, kireçlenme gibi) özellikle 45 yaş üzeri kadınlarda sıklıkla görüldüğü ortaya çıkmıştır (Ev-eksenli Çalışma Grubu, 2002a: 21-22; Ev-Eksenli Çalışma Grubu, Haritalama El Kitabı).

3.3.2.3 Ortaklar toplantıları

2002 yılı *Ortaklar Toplantılarının* başladığı bir yıldır. Ortaklar toplantılarının örgütlü gücün oluşmasında önemli bir etkisinin olacağına inanılmaktadır. Bu toplantılara Çalışma Grubu'nun iletişim halinde olduğu Türkiye'nin farklı illerinden⁷ kadınların katılımıyla gerçekleşmiş ve Türkiye HomeNet'i kurmaya yönelik stratejiler belirlenmektedir. Bu toplantılar sayesinde, farklı deneyimler, yerellerdeki gelişmeler tartışılabilmekte ve eksiklikler tespit edilmektedir. İlki 26-27 Ocak 2002'de düzenlenen bu toplantıda görülen, ev-eksenli çalışan kadınların birbirlerine ulaşma imkanları artmıştır. İlişkide olunan kadın örgütlenmeleri bulundukları illerde 30-40 kadına ulaşabildiği ortaya çıkmıştır. 14-15 Aralık'ta yapılan toplantılarda ise ağırlıklı olarak bir sonraki yılın faaliyetleri planlanmıştır (Ev-eksenli Çalışma Grubu, 2003a). Yılda bir kez yapılması planlanan ortaklar toplantılarında yapılan faaliyetlerin değerlendirmeleri; gelecek planlamaları yapılmaktadır. 2007 yılında yapılan ortaklar toplantısından sonra Türkiye HomeNet kurulmuştur. Türkiye HomeNet de faaliyet planı olarak yerel ve bölgesel atölye çalışmalarına devam etmektedir. İleride bahsedeceğimiz sendikalaşma girişimi ise 2008'deki toplantının sonucunda kararlaştırılmıştır (Coşkun, kişisel görüşme).

3.3.2.4 Kamu politikaları atölyeleri

22-23 Aralık 2001 *Birinci Kamu Politikaları Atölyesi* Ankara'da yapılır. Bu atölye Çalışma Grubunun yaptığı çalışmalar arasında ev-eksenli çalışanlara yönelik olarak belirli hedeflerin belirlenmesinde özel bir öneme sahiptir. Bu atölyede ev-eksenli kadınlarla kamu kuruluşlarının üst düzey yetkilileri⁸ yan yana gelebilmiş, ortak bir

⁷ Bu toplantıya Ev-eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu, Muğla'dan destek grubu, Antalya AKİDE, İstanbul Avcılar grubu, Kahramanmaraş, İzmir, Erzurum, Gaziantep, Ağrı, Sivas, Sincan (Ankara), Ayazağa (İstanbul), Mersin'den temsilciler katılmıştır

⁸ Bağ-Kur, İş Sağlığı ve Güvenliği, İŞKUR Genel Müdürleri, DİE İşgücü İstatistikleri Şube Müdürü, MEB, SHÇEK, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu temsilcileri ve İLO Türkiye Ofisinden İş Müfettişleri Derneği'nden bazı temsilciler katılmıştır. Bununla birlikte, TÜRK-İŞ, HAK-İş ve DİSK'ten katılım da gerçekleşmiştir.

politika oluşturmak üzere önemli bir adım atmıştır. Bu atölye daha önce atölyelerde yapılanların ve ev-eksenli çalışan kadınların ortak sorunlarının sunuşlarıyla gerçekleşmiştir. Bunun üzerine yapılan tartışmalarda kamu kuruluşlarının yetkilileri ev-eksenli çalışmaya dair bazı planlar belirlenmiş ve yasalarca korunma kapsamına alınmasına yönelik kararlar alınmıştır (Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu, 2002a).

İkinci Kamu Politikaları Atölyesinden önce Çalışma Grubu desteğiyle *Ev-eksenli Çalışan Kadınlar Birinci Ülke Konferansı* 26–28 Kasım 2004’te gerçekleşir. Bu konferansa 20’den fazla ilden ev-eksenli çalışan kadınlar ve kamu kuruluşlarından, sivil toplum örgütlerinden, ILO Ankara Ofisi’nden, FES’ten temsilciler katılır. Konferansta ev-eksenli çalışanların örgütlenmesi, uluslararası dayanışma ağları, çalışma sırasında yaşanan zorluklar ve çalışma hukuku gibi başlıklar belirlenmiştir. Konferans sonunda “kamu ve devlet politikalarında görünür olmak, taleplere cevap bulmak. hakkında politika üretilen bir çalışanlar grubu olmaya ilaveten bu politikaların oluşturulmasında sosyal taraf olarak yer almak; çalışan olarak iş ve sosyal güvenlik haklarına sahip olmak; iş mevzuatının ev-eksenli çalışmanın tüm biçimlerini kapsar hale getirilmesi ve işçilik haklarımızı kullanabilmek; yerel yönetimlerin ev-eksenli çalışma ve ev-eksenli çalışan kadınların sorunlarının çözüme kavuşturulmasında sorumluluk üstlenmesi ve bu sorumluluğu ilk sıradaki işleri arasında görüp gerçekleştirmesi” gibi talepler ortaya koyulmuştur (Türkün, 2007). Bu taleplerin gerçekleşmesi için kamu kurum ve kuruluşlarıyla işbirliğini sağlamak üzere yeniden bir kamu politikaları atölyesi düzenlenmiştir.

8-9 Aralık 2006 *İkinci Kamu Politikaları Atölyesi* Ankara’da ILO Türkiye Temsilciliği ofisinde gerçekleşir. Birincisinde olduğu gibi ikinci atölyeye de kamu kuruluşlarının temsilcilerinin⁹ ILO Ankara Ofisi’nin ve bazı sivil toplum kuruluşlarının¹⁰ temsilcilerinin, ev-eksenli çalışan kadınların katılımlarıyla gerçekleşmiştir. Bu atölyenin amacı da ev-eksenli çalışmayı etkileyen yasal değişimleri tartışmak ve katılımcıların evde çalışmaya ilişkin yapabileceklerini tesbit edip, ortak politika oluşturmaktır. Bu atölye sonucunda ev-eksenli çalışmaya dair

⁹ Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye İstatistik Kurumu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın İş Teftiş Kurulu, Çalışma Genel Müdürlüğü, Strateji Başkanlığı’nın temsilcileri İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, İŞKUR Genel Müdürlüğü, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü katılmıştır.

¹⁰ İş Müfettişleri Derneği, Sigorta Müfettişleri Derneği, Ka-Der Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği Ankara Şube, Çağdaş Kadın ve Gençlik Vakfı, FES Derneği.

istatistik ve araştırma eksikliği olduğu görülmüş ve katılımcı akademisyenlerle birlikte TÜBİTAK’a bir araştırma önerisi götürülmesi, DPT ve KSGM’nin TÜİK’ten istatistik talebinde bulunmasına karar verilmiştir. Sosyal güvenlik talebine yönelik olarak, Sigorta Müfettişleri Derneği’nden sigortalı olmak için yapılması gerekenleri konu alan bir rapor ve şikayet ve başvuru sisteminin bilgileri istenmiştir. Buna ek olarak, yasal mevzuatların takip edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Kamu Politikaları Atölyeleri sonucunda izleme komisyonları kurulmuştur. 2008 Mayıs ayında yapılan izleme komitesi toplantısının ağırlıklı gündemini çalışma yasalarındaki değişimler ve Sigorta Müfettişleri Derneği yardımıyla ev-eksenli çalışmanın kapsadığı üç çeşit işin yasalarca nasıl korunabileceğidir (Ev-Eksenli Çalışma Grubu, 2006).

3.3.3 Yerel atölyelerin kadınlar üzerinde etkisi

Atölyeye katılımın verdiği etkiden önce, kadınların atölyeye katılma kararının verdiği etkiler de önemlidir. Van Yerel Atölyesine katılımda bir ev-eksenli çalışan, kocası tarafından atölyeye gitmesine izin verilmeyerek, bıçaklanır ve bir başkası da kocasından ağır biçimde dayak yemiştir. Kadınların pek çok durumda atölyeye katılmak için “yalan” örgütlemesi de gerekmektedir. Bu durum sadece kendini Doğu’da değil, örneğin Muğla yerel atölyesinde de göstermektedir. Muğla’da ev-eksenli çalışan bir kadının oğlunu da yanında getirmesi bunun bir örneğidir. Bu noktada, Hatattoğlu’na (2005) göre her atölye için bu sorunlar yaşanda da kadınlar bir şekilde bunun üstesinden gelebilmekte ve kadınlar atölyeye katılım kararı verdikten sonra, gündelik hayatları içinde yaratacağı riskleri de hesaplayıp, göze almaktadır (Hatattoğlu 2005).

Atölye çalışmalarının en önemli etkisi ise kadınların kendi yaptığı işleri yeniden değerlendirilmesidir. Bu atölyelerde kadınlara ILO sözleşmesinin tanıtılmasının da etkisiyle, kadınlar atölye sonrası “çalışan olduğumu öğrendim” cümlesini kuruyorlar. Bu cümlenin kurulması pek çok açıdan kritiktir. Daha önce bahsettiğimiz gibi, bu kadınlar yıllardır çalışmalarına rağmen işlerine geçici olarak bakmaları ve küçümsemeleri hak talep etme olanaklarını da kapatmaktadır. Atölyelerin önemli işlevlerinden biri de kadınların siyasal haklarının da farkına varmalarıdır.

Diğer yandan atölye çalışmalarının eşit bir katılımı ile gerçekleşmesi ve kadınların bu süreçte kendilerini diğerleriyle eşit olarak konumlandırması kadınlık deneyimleri

açısında da kritiktir. Ev-eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu atölyenin örgütlenişinde kimsenin “yol gösterici” ya da “öğreten” olmamasına ve ev-eksenli çalışan kadınlar için eşitler arasında konuşma zemini yaratmaya özen göstermiştir. Ayrıca atölye çalışmaları kadınların daha fazla para kazanmak için birbirleriyle rekabet içinde olmalarına etki etmiştir. Atölyelerde farklı illerden ev-eksenli çalışanların bir araya gelişi ve deneyim paylaşımları aralarındaki dayanışmayı güçlendirmiştir. Daha önce rakipleri olarak gördükleri kadınları “kendileriyle aynı zorlukları ve aynı kaderi paylaşan insanlar olarak” görmeye başlamaları atölyelerin başka bir sonucudur (Hattatoğlu, 2005: 446-449).

Hem 2002 yılı etkinlikleri sırasında düzenlenen hem daha sonraki yıllarda düzenlenen atölye çalışmaları ev-eksenli çalışan kadınların örgütlenmelerinde olumlu etkisi olmuştur. Bu etkinin en somut örneği ise, 2002 yılında Avcılar Ev-Eksenli Çalışan Küçük Sanat Kooperatifi’nin kuruluşudur.

3.3.4 Sınırlı Sorumlu Avcılar Ev-eksenli çalışan Kadınlar Küçük Sanat Kooperatifi

Bu kooperatif Haziran 2002’de İstanbul Avcılar’da kurulur. Bu kooperatifle Türkiye’de ilk kez ev-eksenli çalışan kadınlar aracılığıyla ortadan kaldırmayı hedefleyen formel bir örgütlenme yaratabilmiştir. 2004 yılında kurulan Kuştepe Ev-eksenli Çalışan Kadınlar Kooperatifi ise Avcılardan sonra ikinci kooperatif olma özelliği taşır ve Avcılar Kooperatif’inin sözleşmesi aynen kabul edilmiştir. Avcılar örneği ev-eksenli çalışan kadınların tüzel kişilik sahibi olması bakımından bir ilktir. Her iki kooperatifte üyelik için aranan şart ‘ev eksenli çalışan kadın’ olunmasıdır.

Avcılar kooperatifinin kuruluşuna giden yol 1996 HABITAT sırasında Hindistanlı ev-eksenli çalışan kadınlarla tanışmakla başlar. 1999 yılında Ev-eksenli Çalışma Grubu vasıtasıyla o güne kadar bireysel çabalarla süren örgütlenme faaliyetleri, başka illerdeki kadınlarla tanışmayla Avcılar da öncü grup kurulur. Bu grup ev-eksenli çalışanların görünürlüğüne nasıl arttırılacağını ve sömürünün nasıl azaltılacağını, sosyal güvenceye nasıl kazanılacağına dair tartışmaya başlar, ve 2001 yılında kooperatif kurulmasına karar verir. Örgütlenmenin çatısı olarak kooperatif seçimi pratik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Avcılar Kooperatifi üyeleri bu seçimi “Sendika ve dernek dayanışmayı sağlıyorsa, iş yapmayı sağlamıyor. Vakıf ise pahalı, üye alamıyor ve demokratik değil, iş yapmak içinse bir döner sermaye işletmesi

kurmak gerekiyor. Şirket ise iş yapıyor ama dayanışmayı sağlayamıyor” diyerek açıklamaktadır. (Ev-eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu 2003a:17-18). Dolayısıyla kooperatif seçimi hem kadınlar arasında dayanışmayı güçlendirecek hem de yapılan işlerin kolayca örgütlenmesini sağlayacak bir araç olarak düşünülmüştür. Kooperatif kurmaya karar verdikten sonra bazı eğitimler ve FES’ten mali destek alınmıştır. Bununla beraber kooperatifin kurucu üyeleri, kuruluş süreçlerinde karşılaştıkları zorlukların hep birlikte üstesinden geldiğini, bunun da dayanışmayı artırdığını ifade etmektedir.

8 kurucu üyesinden hepsi ev-eksenli çalışmaktadır. Parça başı jean temizleme, nikah şekeri sarma gibi parça başı işler yapan ve dantel piko örgü örme gibi yine parça başı sipariş usulüyle çalışan sekiz kadın tarafından kurulmuştur. Birbirleriyle arkadaş olan bu kadınlar, kooperatifleşmeye *inanarak* değil, arkadaşlıklarının *hatırına* girdiklerini anlatmaktadır. Fakat bu süreç kadınlar için çok farklı bir deneyim olmuş ve aralarındaki dayanışma güçlenmiştir. Kurulma aşamasında, küçük sanat kooperatifi sözleşmesini bulmak bile hayli güçlük yaşanmıştır. Bu kadar zorluklarla kurulan kooperatifin nasıl korunacağına dair bu kadınlar bazı ilkeler de belirlemiştir. Her aileden en fazla iki kişiyi üye olarak almaktan, her gelen kadını üye yapmamaya kadar birçok tedbir kararı alınmıştır. Zaman içinde, bu türden kararlarda zaman içinde genişlemiştir. Örneğin, hem kooperatiften hem de başka araçlar üzerinde iş alan kadınların yarattıkları zorluklar yaşandıktan sonra, kooperatife üye olabilmek için başka yerlerden iş almama koşulu koyulmuştur. Bu karar aslında yapılacak işlerin diğer işlerle karışmasını ve daha sonra iş alınan yerlerle yaşanacak sıkıntıyı önlemek amaçlıdır. Diğer bir örnek ise, üst üste bozuk iş yapmış bir kadına daha fazla iş verilmemesidir. Bu türden kararlar dayanışmayı engelliyor olarak görülse de, kooperatif gibi iş odaklı bir örgütlenme modeli için ve kooperatifin sürdürülmesi için gerekli gibi görünmektedir.

Diğer yandan, kooperatifin masraflarını karşılamak için üyelere aldıkları iş başına yüzde 20 oranında kesinti yapılmaktadır. Bu kesinti kooperatifin vergisi ve diğer masrafları için kullanılmaktadır. Yüzde 20’lik oranın masrafları karşılamakta yetmemesine rağmen, bu kadınlar üyelerini dikkatle seçmeye ve hemen çoğalmamaya da özen göstermektedir.

Bununla birlikte, Avcılar Kooperatifi’nden kadınların büyük işler alabilecekleri fabrikaları gezmeleri hem kendi deneyimleri hem de örgütlenmeleri için kritiktir. İş

almak için ilişki kurma sırasında bazı kadınların iş yükünü daha fazla üslenmesi kooperatif içindeki iş bölümünü yeniden düşünmeyi de gerektirmiştir. Eşitsiz işbölümü ise bazı kadınların kocalarından ve ailelerinden kaynaklı sorunları (kocaların izinleri ya da küçük yaşta çocukların varlığı) kaynaklandığı gibi, her kadının iş alabilmek için kendilerini yeterli görmemeleri de etkilidir. Bu türden özgüven eksikliklerinin üstesinden gelebilmek için kadınların özellikle fabrika görüşmelerine katılması organize edilmiştir. Bu işi yapan kadınlar için bu bir başarı hissi yaratmakta ve örgütlenme temellerini de güçlendirmektedir. Fabrika gezilerinin diğer önemli noktası ise, kooperatifin ayakta kalabilmesi için düzenli işlere ihtiyaç duymasındır. Hem atölye çalışmalarından sonuç hem de Avcılar Kooperatifi’ni kuran kadınların öngörüsü, ev-eksenli çalışmanın ancak iş-temelli örgütlendiğinde başarılı olacağıdır. Zaten kooperatifte iş olması, üye olmaya çalışan kadın sayını da doğrudan etkilemektedir (Ev-eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu 2003a, 4-17).

3.3.5 Çalışma Grubu’nun ev-eksenli çalışma-yoksulluk arasındaki ilişkisi üzerine değerlendirmeleri

Ev-eksenli Çalışma Grubu yoksulluk ve ev-eksenli çalışma arasındaki ilişkili iki şekilde kurmaktadır. Birinci ilişki biçimde, yoksulluk bu tür işlerin yapılmasının hem nedeni hem de bir sonucudur. Bu anlamda yoksullar, gündelik ihtiyaçları karşılamak için düşük ücretli güvencesiz işleri kabul etmek zorunda kalırlar. Bu işler için günlük 12-14 saat harcadığında, formel sektörde güvenceli bir iş aramaya zaman kalmaz ve eğitim ve kurslara katılma gibi ileriye yönelik yatırımlar yapılmasının da önü kapanmaktadır. Özetle ev-eksenli çalışmanın halihazırdaki kötü koşulları, ev-eksenli çalışanların “bu işe muhtaç” olmalarından yani yoksulluktan beslenmekte, bu anlamda yoksulluğun bir sonucu olarak devamlılık göstermektedir. Aynı zamanda, ev-eksenli çalışmak çalışanları yoksulluktan kurtarmaya yetmediği gibi ev-eksenli çalışanların yoksulluktan kurtulması için de bizatihi engel oluşturmaktadır. İkinci bir ilişki ise, ev-eksenli çalışan kadınların yoksulluğu dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kadın yoksulluğudur. Ev-eksenli çalışma ve yoksulluk arasındaki ilişki kadınlar aleyhine cinsiyetçi bir özellik taşımaktadır.

Fakat bu ilişkiselliğe rağmen, ev-eksenli çalışmaya yönelik bazı müdahaleler kadınların güçlenmesi yönünde olumlu sonuçlar doğuracaktır. Çünkü ev eksenli çalışan kadınlar az da olsa *gelir sağlayabilen bireyler*dir ve bu gelirin pek çok durumda ailenin *temel gelirini* oluşturmaktadır. Yapılan atölye çalışmalarında ortaya

çıkan, para kazanmanın kadınların özgüvenlerini kazanmalarında artırıcı etkisi olduğudur. Bu anlamıyla, kadınların güçlenmesi ev-eksenli çalışmaya yönelik müdahalelerden geçmektedir (Ev-eksenli çalışan kadınlar çalışma grubu: 2002b: 77-78).

Ev-eksenli çalışan kadınların konumlarını güçlenmesine yönelik birinci adım kadınların kendilerini çalışan olarak görmeleriye, ikincisi de 1996 ILO Evde Çalışanlar Sözleşmesi'nin Türkiye'de kabul edilmesidir. Bu sözleşme Çalışma Grubu'nun da bulundukları her alanda gündemleştirdikleri önemli bir politik araçtır.

3.3.6 Ev-eksenli çalışan kadınlar sendikalaşıyor

10 yılı aşkın süredir ana hatlarıyla açıklamaya çalıştığımız eylemlilikler dizisinin ardından 2007 yılından bu yana kadınlar sendikalaşmayı tartışmaktadır. Aynı yıl Türkiye HomeNet Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Dayanışma Ağı'nı da kurabilmelerinin ardından Dünya Evde Çalışanlar Federasyonu'nun (FHW) de üye olunabilmiştir. Bu ağa Avcılar'daki kooperatifi gibi yerel gruplar üye olmuştur. Bunlara ek olarak, bir destek grubu olarak Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu ev-eksenli çalışan kadınların istekleri ve talepleri doğrultusunda çalışanlara yönelik destekler vermeye devam etmektedir.

Sendikalaşmak için 2008 yılı boyunca tüzük tartışmaları yapan bu kadınlar, 2009 yılının sonunda resmi başvurularını gerçekleştirmeye hazırlanmaktadırlar. Henüz başvuru yapılmasa da, sendikanın enformel sektörde ev-eksenli çalışan erkeklere de açık olacağını ve sendikaya kişisel üye olunabileceğine kadar pek çok ilkeyi belirlemişlerdir.

Ev-eksenli çalışan kadınların sendikalaşma girişiminde bulunmalarında ILO'nun 177 sayılı evde çalışmaya ilişkin sözleşmeyi kabul etmesi önemli bir etkidir. Bu sözleşme evde çalışanlarla işveren bir bağımlılık ilişkisi tanımlamakta ve evde çalışanların işçi statüsünde olduklarını kabul etmektedir. Evde çalışan işçiyi tanımlamak üzere bir işin belli bir ödeme karşılığında yapılması ve yapılan işin işveren tarafından belirlenmiş bir ürün ya da hizmetle sonuçlanması şartı koyulmuştur. Dolayısıyla, hukuki açıdan "işçinin işverenin yönetim ve denetim altında bulunması" anlamına gelen bağımlı çalışan (işçi) tanımı evde çalışanlar için de geçerli olabilmektedir (Bakırcı, 2002: 64). Ev-eksenli çalışma ise kategorik olarak hem bağımlı çalışanları (parça başı ya da sipariş usulü çalışanları) hem de belli bir

işverenin denetimi altında olmayan bağımsız (kendi hesabına) çalışanları kapsadığı görülmektedir. Sendikalaşma girişimi ev-eksenli çalışanlar arasında önemli yer tutan bağımsız çalışanların da işçi olarak tanınmasını talep etmektedir (Coşkun, 2009).

Türkiye’deki çalışma hukuku bakımından, ILO’nun kabul ettiği bağımlı çalışanların işçi olarak kabul edildiği ve sendikalaşmalarının önünde engel olmadığı görülmektedir (Bakırcı, 2009). Fakat sendika girişimi, geleneksel bağımlılık ölçütlerine sahip olmayan bağımsız çalışanların da kapsandığı ev-eksenli çalışanlar için yeni bir mevzuat talep etmektedir ve bu girişim uzun bir mücadelenin ardından bu kapsamla yasal olarak sendikalaşacaklarına inanmaktadır (Coşkun, 2009).

Ev-eksenli çalışan kadınlar Türkiye HomeNet imzasıyla yayınladıkları deklarasyon metninde taleplerini “görünürlükle” başlatmaktadırlar. “Ev-eksenli çalışmanın, ‘hobi’, ‘boş zaman faaliyeti’ değil, çalışma olduğunun kabulünü” talep etmektedirler. İkinci olarak “işçi olarak tanınmak” ve işçilerle eşit haklara sahip olmak; diğer işçilerle ve kadın örgütleriyle dayanışmak istemektedirler. Ev-eksenli çalışanlar bu çağrıyı bütün enformel olarak güvencesiz çalışanlarla (çalışanlar –tarım işçileri, geçici işçiler, ev hizmetlileri, part time çalışanlar, çağrı usulü çalışanlar) dayanışma ilişkisi içinde kurmaktadırlar (Türkiye HomeNet, 2009). Bu durum aynı zamanda ILO sözleşmesinin Türkiye’nin de kabul etmesi için mücadele etmek anlamına gelmektedir.

Ek olarak, Türkiye’de ele alındığımız ev-eksenli çalışan kadınların örgütlenme deneyimlerinde atölye çalışmaları, kooperatifleşme ve son olarak da sendika kurma olduğu gözlenmiştir. Ev-eksenli çalışan kadınların kooperatif kararı genellikle 2 gün süren atölye çalışmalarından sonra gelmektedir. Bu anlamda, Ev-eksenli Çalışma Grubu desteğiyle düzenlenen bu çalışmalarda hem ILO sözleşmesi duyurulabilmiş hem de kadınların kendi illerinde ya da çevre illerdeki kadınlarla bir araya gelme zemini açılmıştır. Kooperatif kurma deneyimlerde görülen, kooperatifin iş temelli olmasından dolayı, kadınların ortak bir iş yapmaları sağlanmış ve bir ölçüde dayanışma başarılabilmektedir. Kooperatifler ev-eksenli çalışan kadınları aracılardan sömürsünden kurtarabilmiş ancak bunun ötesinde, kooperatif modeli içerisinde kalınarak sosyal güvence gibi her üyeyi kapsayacak ortak bir hareketliliğin elde edilemediği de gözlenmiştir. Bu anlamda, gelecek planlaması olarak ev-eksenli çalışan kadınların sosyal güvence ve hukuk kapsamına alınmalarını talep etmek üzere sendikalaşma girişimi başlatılmıştır. Ayrıca, sendika çalışmalarıyla birlikte

yerel ve bölgesel atölyelerin; konferansların düzenlenmesi ve ev-eksenli çalışan kadınların kooperatifleşmesine destek olunması gibi etkinliklerin eş zamanlı sürdürülmesine de karar verilmiştir.

Bu noktada bahsedeceğimiz SEWA deneyiminde, Türkiye örneklerine benzer olarak, sendikanın ve kooperatiflerin mücadele sürecinde iç içe girdiği görülmektedir. Kooperatiflerin yerelerde kadınların çalışma koşullarının düzeltilmesi gibi bir işlevi olduğu görülmekte ve sağlık hizmetlerinden yararlanma ya da asgari ücret gibi meselelerde SEWA sendikal mücadele vermektedir. Dolayısıyla, Hindistan'daki SEWA deneyimi, ev-eksenli çalışan kadınların örgütlenme ve mücadele etme olanaklarının sınırlarını ve neoliberal politikaların hakim olduğu koşullarda açılan mücadele imkanlarını anlamak için önemli bir örnektir.

4. HİNDİSTAN’DA EV-EKSENLİ ÇALIŞAN KADINLARIN SENDİKA DENEYİMLERİ: SEWA (SELF-EMPLOYED WOMEN ASSOCIATION-KENDİ HESABINA ÇALIŞAN KADINLAR BİRLİĞİ)

Bu bölüm tabandan gelen bir hareketle örgütlenme deneyimini anlamak üzere kurulmuştur. Bu deneyim çalışan yoksul kadınlar adına kurulan neoliberal söylem içinde mücadele etme biçimlerini irdelene olanağı sunmaktadır. bu bölümde SEWA’nın incelenmesinin nedeni, 1990’lardan itibaren küreselleşme ve neoliberal politikaların yaşandığı Hindistan’da “güçlendirme” kapsamında hedef gösterilen kadınların başarıyla örgütlenebilmiş ve siyaseti etkileyen bir güç olarak ortaya çıkabilmiş olmasıdır.

Bu deneyim binlerce kadının Hindistan’ın geçirdiği ekonomik dönüşümlerle birlikte, yoksullaşma sürecini, yoksulluğa eşlik eden sembolik şiddet örneklerini, harekete geçme pratiklerini anlatan bir dizi deneyim barındırmaktadır. Uluslararası kurumların bu kadınları yardıma muhtaç, neoliberal politikaların kurbanları olarak sunmasının aksine, buradaki SEWA anlatısı bu kadınların mücadele pratikleri üzerine kurulmuştur.

Ayrıca, SEWA’nın üyeleriyle kurduğu ilişkinin biçimi yeni bir sendikal ve birlik deneyiminin de bir örneğini oluşturmaktadır. Sendikaların bürokratikleşmiş yapılarının uzağında, bu yoksul/yoksun/madun kadınların kendilerini rahatça ifade edebildikleri bir alan yaratmak ve bu kadınların belli haklar elde etmeleri amacıyla bir araya getirmek ve bu mücadeleyi “temsil” yoluyla değil, tabandan bir hareketle gerçekleştirmek örgütlenmenin belki de başarısını sağlayan en önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamıyla SEWA deneyimi bu kadınların kazanımlarını hangi araçlarla gerçekleştirdiklerini görmek için önemli bir örnektir.

Fakat bu noktada, SEWA’nın “yoksul” kadınlardan oluşması bu sendikal deneyimi sadece bir “yoksul örgütlenmesine” indirgemek sorunlu bir yaklaşım olacaktır. Hattatoğlu’nun (2007) SEWA’yı da dahil olduğu örgütlenme örneklerini ele alarak öne sürdüğü gibi SEWA’nın örgütlenme ilkesi yoksulluk değil, çalışma ilişkileridir (Hattatoğlu, 2007: 21). Bununla birlikte, daha sonra bahsedeceğimiz gibi SEWA

kendini bir hareket olarak tanımlamakta ve hem kadın hareketinin hem de işçi mücadelesinin bir parçası olarak görmektedir. Enformel sektörün bütün dünyada giderek genişlemesinden ve kadın işgücünün en çok bu alanda istihdam ediliyor olmasından hareketle, “emek hareketinin geleceği kadınların lider olduğu enformel sektörde verilen mücadeleyle şekillenecektir.”¹¹ Bu bakımdan, SEWA ileriye yönelik enformel sektör işçi örgütlenmeleri açısından da bazı ipuçları sunmaktadır.

4.1 SEWA’nın Kurulduğu Hindistan’a Genel Bir Bakış

Bir milyarı aşan nüfusuyla dünyanın en büyük demokrasi ile yönetilen ülkelerinden biri olan Hindistan federal bir cumhuriyettir. Yaklaşık bir yüzyıla varan (1857–1947) İngiliz kolonyal hakimiyeti 1947’deki bağımsızlık mücadelesiyle sona erdirilmiştir. İngilizce ve Hindu dili başta olmak üzere ülkede kabul edilen 15 resmi dil ve çok sayıda lehçe vardır. Ülke nüfusunun %82’si Hindu, %12’si Müslüman, %2,4’ü Hristiyan, %2’si Sih, %0,7’si Budist ve kalanları da diğer dinlerdendir. Hindistan 26 eyalet ve 6 Birlik bölgesinden oluşmaktadır. Hindistan’ın ülke sınırlarının dinsel ve dilsel farklılıklara göre çizilmesi Hindistan tarihi boyunca politik çatışmalara neden olmuştur. 1950’den beri yürürlükte olan anayasayla Hindistan’da “kast sistemi”¹² kaldırılmış olsa da, bu sistem evlilikleri, sosyal ilişkileri, yemek alışkanlıklarını ve ritüelleri belirlemede ve toplumun örgütlenişinde hala etkilidir. Hindistan ekonomisi tarıma dayalı ekonomidir. Çiftçiler ve özellikle 1950’lerde toprak reformunun büyük toprak sahiplerini tasfiye etmesi sonucu ortaya çıkan orta ölçekli üreticiler sosyal yapının şekillenmesinde önemlidir (Mitra 1999: 629–638). Sanayileşme sürecini tamamlayamamış olan Hindistan’da toplam işgücünün ancak %11’i işçi statüsünde olup düzenli bir gelire ve yasal haklara sahiptir. Mülk sahibi sınıfı ise orta ve büyük ölçekte toprak sahipleri, bürokratlar dahil olmak üzere beyaz yakalı işçiler (yöneticiler, memurlar ve öğretmenler, avukatlar gibi belli uzmanlaşma alanı olanlar) ve sanayicilikle uğraşan kapitalistler oluşturmaktadır. Bir anlamda burjuvazinin

¹¹ SEWA’nın kurucusu Ela Bhatt’ın 19.03.2001’de Hindistan Çalışma Bakanlığı’nda düzenlenen atölyedeki konuşmasından.

¹² Hindistan’da sosyal yaşamın düzenlenmesinde etkili olan kast sistemi için dört kategoriden (*varnas*) bahsedilebilir. En üstte din adamı sayılabilen olan *Brahminler*, ikinci sırada savaşçılar ve yöneticilerden oluşan *Kshariyatlar*, üçüncü sırada ticaretle uğraşanlardan oluşan *Vaisyalar*; dördüncü sırada ise hizmet sektöründe çalışanların, zanaatkarların ve köylülerin bulunduğu *Sudralar* vardır. Kastın en altında “dokunulmazlar” nüfusun yaklaşık %16’sını oluşturmaktadır. Bağımsızlık sonrası post-kolonyal dönemde, Hindistan’ın modernleşme projesi çerçevesinde bu dışlanmış grup, “vatandaşlık” statüsüyle içerilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, pek çok sayıda ‘*jati*’ denilen yerel kastlar da bulunmaktadır. (Mitra, 1999: 637).

karışık yapısı ve bu sınıf içinde görülen farklı çıkarlar ülkenin politik gündemini etkilemekte ve yakın geçmişe kadar bu sınıfın farklı çıkarları bir çeşit korporatizmle federal devlet tarafından uzlaştırılmaktadır (Jumani, 1991: 18-19; Bardhan, 1990: 40-53).

Hindistan Siyasi Haritası

Hindistan Parlamentosu ise Eyaletler Meclisi ve Halk Meclisinden oluşmaktadır. Bu parlamento karar alma merkezi olduğu kadar, hesap verme alanıdır. Bağımsızlık sonrası Hindistan'ın en etkin siyasi partilerinden olan Kongre Partisi uzun yıllar iktidarda kalmayı başaramamıştır. J. Nehru (1947-1964), L.B. Shastri (1964-1966), İ. Gandhi (1966-1977, 1980-1984), R. Gandhi (1984-1989) bu partinin liderlerindedir. Kongre Partisinin 1980'lere kadar "tek parti" olarak kesintisiz iktidarının nedeni bağımsızlık mücadelesi sırasında Gandhi'nin önderliğinde kurulmuş olmasıdır. Hindistan'daki diğer bir güçlü parti olan Janata Partisi ancak 1977-80 arasında iktidara gelebilmiştir. 1970'lerin başında ise İndira Gandhi'nin etkisiyle Kongre Partisi ikiye bölünmüştür.

1975-77 yılları arasında, İndira Gandhi hükümeti olağanüstü hal ilan etmiş ve bunun sonucunda pek çok protesto gösterileri gerçekleşmiştir. Darbeci dönemin en büyük katkısı ise yeni dalga politik hareketlerin ortaya çıkması ve halk üzerinde politik duyarlılığın artmasıdır. SEWA'nın da dahil olduğu kadın hareketi, sivil hak ve özgürlükler mücadeleleri gibi yeni dönem politik hareketlerin ortaya çıkışı bu darbeci dönemin sonrasına denk gelir. Darbeci dönemden sonra demokrasi yeniden güçsüzlerin gücü olarak algılanmış ve özellikle yerele basan hareketler yerellerin ihtiyaçlarını dile getirmekte etkili bir yol olarak işlev görmüştür. Olağanüstü hal sonrası dönemde daha popülist politikalar izlenmiş ve politika yapma tarzı ve içeriği de değişmiştir. Bu dönemden sonra Kongre Partisi kan kaybetmeye başlamıştır. Uzun yıllar 'tek parti' deneyimi olan Hindistan için, 1989'daki seçimlerde Janata Partisinin Kongre Partisiyle koalisyon yapacak kadar oy almış olması siyasi değişimin en önemli göstergelerindendir. 1990'lı yıllara gelindiğinde, bir yandan Hindu milliyetçiliği yükselişe geçerken, diğer yandan Janata Partisi lideri başbakan Rao öncülüğünde liberal politikalar etkili olmaya başlamıştır. Sosyalist harekete ise Stalinist ve Maoçu eğilimler hakimdir (Mitra, 1990: 665-668).

4.1.1 Post-kolonyal dönemde Hindistan ekonomisi

Gandhi önderliğinde verilen bağımsızlık mücadelesinde Gandhi'nin ekonomik alana dair fikirleri, post-kolonyal dönemde ve bağımsızlık sonrası ekonominin şekillendirilmesinde etkili olmuştur. Gandhi'nin ekonomi anlayışının kısaca gözden geçirmek Hindistan'da 1990'ların başına kadar etkili olan "liberal politikalar" öncesi durumun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Gandi ekonomiye dair fikirlerini ahlaki temellere dayandırmıştı. Gandi'nin refah anlayışı da bireyden başlayıp toplumsal alana doğru yayılmaktaydı. Dolayısıyla bireysel davranışlar öncelikle kendi halkına ve aynı zamanda bütün insanlığa karşı sorumluluk taşımak zorundaydı. Bu anlamda, Gandi Hindistan'ın geleceği için endüstrileşmeyi değil, yerel üretimlerin ya da köy endüstrilerinin (örneğin dokuma tezgahlarından yapılan üretim) gelişimini ve ekonominin bu yolla kalkındırılmasını öngörmekteydi. Bu kalkınma yolu gereğince özellikle şehirde yaşayanları temel tüketim davranışı olarak yerli mallar kullanmaya (*Swadeshi*) teşvik ediyordu. Ayrıca, "isteklerin sınırlandırılması" hem diğer bireylere karşı hem de ülkenin ekonomisine karşı bir sorumluluk olarak tarifleniyordu. Gandi'nin Hindistan'ın ekonomik çıkarlarını bu şekilde tanımlaması ve ekonomiye dair önerileri Hindistan'daki bağımsızlık sonrası ekonomik modeli güçlü ve korunmacı bir devletçilik ve Batı'ya karşı güvensizlik olarak şekillendirdi. Hindistan'ın bağımsızlık sonrası ekonomisinde İngiliz Kolonyal hakimiyetinde var olan yapısal problemlerin devam etmesine rağmen, özellikle II. Dünya savaşından mali olarak çok az etkilenmiş olması ve hatta savaş sonunda avantajlı bir konuma gelişi kendi ekonomisini yeniden şekillendirmesi için bir fırsat sağlamıştı. (Rothermund ve Kulke. 2004: 115-123; (Dasgupta, 1993: 131-158).

Kolonyal hakimiyet süresince güçlü küresel bağlara sahip olan Hindistan ekonomisi, kolonyal hakimiyet sonrası çok da keskin olmayan yapısal değişimlere uğradı. Kendi kendine yetebilirlik (self reliance) anlayışı doğrultusunda, 1947'den itibaren ulusal kalkınma planlarında ekonominin küresel dalgalanmaların etkilerinden korunması hedeflendi. Hindistan ekonomisini dört tarihsel aşamada gözden geçirirsek, öncelikle 1951'den 1965'e kadar göreceli liberal politikalar hakim olduğunu görürüz. Bu dönemde, 1958'deki ödemeler dengesindeki krize kadar ithalat rejimi belli bir oranda serbestti. 1965'ten 1980'e kadar olan ikinci dönemde ise ekonomi üzerindeki devlet kontrolü daha da arttı. Özellikle İndira Gandi'nin başbakanlık yaptığı dönemde, ülkenin en büyük bankaları, petrol üretimi ve kömür madenleri kamulaştırıldı. Yabancı sermayeli şirketlere önemli sınırlamalar getirildi. 1980'den 1988'e kadar olan üçüncü dönemde ise liberal politikalara doğru adımlar atılmaya başlandı, dış borçlanma ise yine bu yıllarda başladı. (Panagariya; 2008: 3-110)

1990'a kadar olan dönemde Hindistan ekonomisinde ithal ikameci bir dönem yaşandı ve yapılan hemen hemen bütün sanayileşme hamleleri de devlet kontrolündeydi.

Hindistan'ın modern endüstrisine temel örnek olabilecek pamuk ve Hint kenevirini üretimi kolonyal dönemle karşılaştırıldığında çok fazla artış göstermedi. 1901'de toplam işgücünün (yaklaşık 14 milyon) yüzde 10.5'i, 1991'de ise yüzde 28.7'si sanayide istihdam edilmekteydi. Ülkenin geleneksel endüstrisi olan dokuma tezgahlarında yapılan deri, halı ve kilim imalatı ekonomik bir etkinlik olarak etkisini korudu. Kolonyal dönemde nüfusun yüzde 70'i tarımda istihdam edilmekteyken, 1990'larda bu oran yüzde 60'a düştü ve tarım, bağımsızlıktan sonra da ülke refahı için önemli bir istihdam alanı olarak geçerliliğini korudu (Roy, 2005: 23-43).

4.1.2 1990 sonrası liberal ekonominin işgücüne etkisi

1980 sonunda Hindistan'da ortaya çıkan ekonomik kriz 1991'de ülkenin IMF'den borç almasıyla sonuçlandı ve bu tarihten itibaren de IMF ve Dünya Bankası önderliğinde yapısal uyum programları da uygulanmaya başladı. Bu programın temel gerekleri ise serbest piyasa ekonomisinin ülkede yerleştirilmesi ve küresel ekonomiye entegre olunmasıydı. Yapısal uyum programları çerçevesinde devlet desteği pek çok sektörden çekildi, ithalat ve ihracattaki kontrol azaltıldı, yeni endüstrilere lisans verilirken bazıları "hastalıklı" olarak tarif edilerek kapatıldı. 1970'lerde kamulaştırılmış olan pek çok ana üretim alanı, zamanla özelleştirmeye açıldı. Özellikle, elektrik üretimi, kısmen petrol endüstrisi, hava yollarının işletilmesi de özel sektöre devredildi. Gümrük vergileri düşürülerek yabancı sermaye desteklendi ve yabancı firmaların ülkede üretim yapmaları kolaylaştırıldı (Mitra, 2000: 671-72).

Hindistan bu yapısal uyum programları sayesinde 1992 ile 2000 arasında % 6,4'lük büyüme yakalamasıyla Asya ülkeleri arasında yükselen bir ekonomi olarak görülmeye başladı. Ekonomisindeki büyüme 1990'lardan itibaren küresel ekonomiye entegre olmasının bir sonucu olduğu iddia ediliyordu (Panagariya, 2008).

Fakat entegrasyon sürecinin yükünü taşıyanlar emek piyasaları giderek enformel sektörde çalışmak zorunda bırakılmıştı. Hindistan'da 1999-2000 yıllarında işgücü verilerine bakıldığında 398 milyon kişi istihdam edilmektedir. Ülkede 9 milyon işsiz vardır. Cinsiyete göre çalışma durumlarına bakıldığında çalışanların 123 milyonunun kadın ve 274 milyonunun erkek olduğu görülmektedir. Hindistan'da işgücünün genel görünümü aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Çizelge 4.1 Hindistan’da nüfusun işgücü özellikleri, 1999-00 (bin)

	Kadın	Erkek	Toplam
Toplam Nüfus	485.36	520.50	1005.86
Çalışma çağında olmayan nüfus (0-5 yaş)	74.26	78.08	152.89
Çalışma çağındaki nüfus (5 yaş üzeri)	411.10	442.43	852.97
İşgücüne dahil olmayan nüfus (5+)	285.70	161.05	446.19
İşgücündeki nüfus (5+)	125.40	281.38	406.78
İşsiz (5+)	2.13	6.93	9.06
Çalışan (5+)	123.27	274.45	397.72
Çalışan (15-59 yaş)	107.91	243.01	349.10

Çizelge 1

(Unni, 2002: 3)

Bu tablodan hareketle, 1 milyarı aşan nüfusuyla Hindistan’ın küresel rekabet koşullarında ucuz işgücü arz edebilmesi üretim maliyetlerini düşürmek isteyen firmalar için cazip bir hale geldiği söylenebilir. Fakat, Hindistan’da bu çalışanların işgücü piyasalarına dahil olma biçimi daha çok enformel sektörle gerçekleşmektedir. Enformel sektörün büyüklüğünün tahmini zor olmakla birlikte, Hindistan bu konuda gerçek duruma yakın sayılar verebilen ender ülkelerdendir. Toplam çalışan nüfusun %93’ü enformel sektörde çalıştığı tahmin edilmektedir. Enformel sektörün kapsamı ise ILO’nun önerdiği kategoriler doğrultusunda (enformel işverenler, enformel işverenlerin işçileri, kendi hesabına çalışanlar ve enformel işletmelerde ücretsiz aile işçileri) yapılmıştır. Tablo 4’te cinsiyetlerine ve istihdam edildikleri alanlara göre dağılım vermiştir.

Çizelge 4.2 Hindistan’da enformel sektörde istihdam edildikleri alanlara ve cinsiyete göre işgücü tahminleri, 1999-00 (bin)

	Kadın	Erkek	Toplam
Enformel sektörde çalışan toplam sayı	118220	251532	369752
Tarım-dışı	26601	106751	133352
Tarım	91723	145056	236779
Taş ocağı ve madencilik	214	1049	1262
İmalat	11369	30329	41698
Elektirik, petrol, su gibi sektörler	0	63	63
İnşaat sektörü	1859	14646	16505
Ticaret, oteller ve restoran hizmetleri	5166	31554	36720
Nakliyecilik	23	11622	11645
Finans Hizmetleri	307	3081	3389
İletişim, sosyal ve kişisel hizmetler	7664	14407	21071

(Unni, 2002: 5)

İnşaat, ticaret ve otelcilik sektörlerinde çalışan işçilerin %90’ı enformel biçimde istihdam edilmektedir. Enformel sektörün göreceli daha az hakim olduğu sektörler ise nakliyat, iletişim, finans hizmetleri ve diğer hizmetlerdir. İmalat sektöründe çalışanların %90’ı kadındır. Bu bilgiler çerçevesinde, Hindistan’da göreceli homojen bir dağılımla büyük oranda çalıştığı görülmektedir (Unni, 2002: 6)

Enformel sektörün genişlemesinin yanı sıra, Hindistan dış borçlanma ve ödemeler dengesi sorunu, işsizlik, yoksulluk gelir dağılımdaki eşitsizlikle de mücadele etmektedir. Hindistan dünyanın en yüksek dış borcu olan üçüncü ülkesidir. (Kothari, 1997: 85-86; Saadatmand, Toma ve Menon, 2007: 65-66). İstihdam yaratmayan büyüme kendini en çok giderek artan işsizlik oranında gösterdi. IMF programları doğrultusunda kamu harcamalarının hızla kesilmesiyle, Hindistan gelişmekte olan ülkeler arasında eğitim ve sağlık alanlarına en az harcama yapan ülkelerden biri haline geldi. 1999’da iktidara gelen Hindu milliyetçisi Bhrratiya Janata partisinin

özelleştirmeye dayalı politikaları baskındı. Uzun yıllar hükümette kalan Kongre Partisi bu politikalara karşı sessiz kalırken, ülkede yabancı sermaye ve özelleştirmeye karşı ciddi bir direniş gösteren Hindistan Komünist Partisi olmuştur. Bozuk gelir dağılımıyla Hindistan halen yoksullukla mücadele etmektedir. Hindistan'ın %52'si günlük 1 dolardan az gelirle, açlık sınırının altında yaşamaktadır.

Hindistan'ın liberalleşme çabalarının kadın işgücüne yaptığı etki oldukça tartışmalıdır. Bu etkiyi olumlu bulanlar (bkz: Sudha ve Deshpande, 1992; Mukhopadhyay, 2003) iddialarını, yapısal uyum programının eşitlik getireceği ve liberal ekonomi politikalarının kadınların iş gücü olarak üretim sürecine daha fazla katılacağı varsayımına dayandırır (Saadatmand ve diğ., 2007: 67). Fakat, güncel verilerin gösterdiği tablo giderek azalan formel iş alanlarında kadınların oranının oldukça düşük olduğudur. Toplam kadın işgücünün sadece yüzde 6 ya da 7'si işçi statüsünde ve sosyal haklara sahip olarak çalışmaktadır. Bu çok küçük kesim en çok iplik fabrikalarında istihdam edilmektedir. Ayrıca, kadınlar maden işçisi olarak maden çıkarılmasında olmasa da, çıkarılan madenlerin yüklenmesinde, ya da taş ocaklarında taş kırma işinde de çalışmaktadır.

Tarımın hala önemli bir iş kolunu oluşturduğu Hindistan'da kadınlar ücretsiz işçiler olarak tarımsal üretim süreçlerinin hemen hepsinde ve büyük ölçekte üretim yapılmayan geleneksel üretim kollarının tümünde faaliyet gösterirler. Evde ya da belki komşunun evinde el yapımı dokumalar başlıca iş alanı haline gelmiştir. Kadınların işçi statüsünde çalışamamalarının nedeni büyük oranda ekonominin enformelleşmesine bağlanmasına rağmen, bu tür işler için kadınların aşmaları gereken kültürel engeller de bulunmaktadır. Çocuk bakımı, ev-işleri gibi nedenlerle evlerinden uzakta çalışamamaları kadınları geçinebilmeleri için daha esnek çalışabilecekleri iş alanlarına itmiştir. Fabrikalarda maaşlı olarak çalışan kadınların çoğu henüz evlenmemiş bekar kadınlardan ya da belli bir eğitime sahip üst- orta sınıf kadınlardan oluşmaktadır (Jumani 1991: 20).

4.1.2.1 Hindistan'da kadın hareketi ve SEWA

Hindistan'da kadın hareketinin başlangıcı kolonyal dönemin sosyal reformlarıyla kesişmektedir. 20. yüzyılın başında gerçekleşen bu reformlar, toplumun yeniden yapılandırılmasına yönelik ve kolonyal hakimiyetin “medeniyet götürme” misyonuna

uygundu. Bu reformlar kapsamında medeniyetin ve çağdaşlaşmanın sembolize ettiği değerlerin uygulayıcısı ise kadınlar olacaktı. Orta sınıf eğitilmiş kadınlar “yeni kadın” imajına sadık kalarak, dul kadınların öldürülmesi (*sati*), çocuk yaşta evliliklerin yasaklanması gibi kampanyalar düzenlerken, alt sınıflardan kadınlar ise Batı modernizminin “yozlaşmış” kültürünün mahrem sayılabilecek alanlara girmesini engelleyecek şekilde “evlerinin gardiyanları” konumuna gelmişti. Kumar’ın değerlendirmesine göre, tüm bu kampanyaların çıkış nedeni, “ulusun anneleri” olma rolüyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Fakat bu rol Post-kolonyal dönemde, “kız kardeşliğe-kız evlatlığa” evrilecek ve kolonyal dönemin kadın hareketi mirasıyla da kadınların kendilerini feda eden ya da açığı çeken anne pozisyonundan, daha güçlü ve hak mücadelesi yapan kadınlara dönüşmelerini de sağlayacaktı (Kumar, 1993 aktaran Kalpagam, 2000: 647-648).

Hindistan bağımsızlık mücadelesi sırasında aktif rol oynayan bu kadınların, kendi otonom gruplarını yeniden ortaya çıkarmaları 1970’lere denk gelmektedir. Bu tarihlerde hareketin yeniden yükselişi devletle toplum arasındaki derinleşen krize hem bir cevap hem bir tepkidir. 1975’te İndira Gandhi tarafından ilan edilen olağanüstü hal, demokratik haklar ve sivil özgürlükler mücadelesini içeren yeni bir politik atmosfer yarattı. Darbe sonrası, bu yeni atmosfer içinde ise hem sosyal hareketler yükselirken, kadın hareketi de kalkınma süreçlerine ve politik süreçlere müdahale edebilmek amacıyla örgütlenmeye başladı. 1974’te Hindistan Kadın Statüsü Komitesi’nin yayınladığı “eşitliğe doğru” raporu orta sınıf kadınları eşit haklar mücadelesine yöneltti. Bu kadınlar kalkınma süreçlerinin de öznesi olmayı talep etmekteydiler. Bunun yanında tecavüze, kadın ölümlerine karşı belli bir duyarlılık da geliştiriyorlardı. 1980’lerde Hindu milliyetçiliğinin yükselişe geçişi kadın hareketini de etkilemişti. Bir yandan sağ kanata mensup orta sınıf kadınlar, ekoloji, yoksulluk, kaynaklara erişim, kast şiddeti ve çeşitli eşitsizlik örnekleri gibi pek çok meseleyi gündemleştirirken, diğer yandan en alt kasttan kadınlar (*dalit*) da örgütlenmekte ve Dalit Kadınların Ulusal Cephesi’ni kurmaktadırlar. Sosyo-ekonomik ve politik haklar talep eden en alta kasta mensup bu kadınların, üst sınıflardan gördükleri şiddeti ve baskıları gündemleştirmemiş olmaları dikkat çekicidir. 1990’larda küreselleşmenin kadınlar üzerindeki etkisi yine pek çok kadın örgütünün birinci gündemi haline geldi (Subramaniam, 2004: 635-37) .

Darbeki dönem sonrası oluşan politik atmosferde irili ufaklı kadın örgütlerinin ortaya çıkışı aslında yeni sosyal hareketler bağlamında ele alınan yeni tarz bir politik katılıma da işaret ediyordu.

1970 sonrası, kadın hareketi farklı sınıflardan kadınların, farklı meseleleri gündeme taşımasıyla çeşitlenmiş ve yeni dalga bir hareket ortaya çıkmıştır. Fakat bu hareket bir önceki dönemlerin aksine parçalılık göstermektedir. Bu hükümet politikalarını etkilemede başarısızlığa sebep olsa da, bu parçalılık ve tek bir ideolojiye bağlı olunmayışı kadınların kendilerini genelde daha rahat hissetmelerine ve hareketin tabana yayılmasına yardımcı oluyordu. Ray ve Korteweg'e göre, Hindistan'da kadın hareketi ve yeni kolektif hareketlerin ortaya çıkışları, sosyal hareketler literatüründe sıkça karşımıza çıkan "politik fırsatların yapısı" kavramına uygun düşer. Bu politik fırsatlar 'siyaset dışı' kişilere (örneğin kadınlar) iktidarı ele geçirebilme veya dönüştürebilme imkanı tanıyan 'kriz' durumlarıdır. Bu kavram her ne kadar siyasi partilerin tabanlarının kaymasını ya da partiler arası koalisyon ve ittifakların dönüşümünü ifade ediyorsa da, Hindistan'da oluşan yeni dalga kadın hareketlerini anlamak üzere bu kavramı kullanmak diktatörlükten demokrasiye, kolonyalizmden bağımsızlığa geçiş süreçleri gibi devlet yapısını değiştiren durumlara odaklanmayı gerektirir (Ray ve Korteweg, 1999: 53; politik fırsatlar yapısı kavramı için örn. bakınız: McAdam, McCarthy, ve Zald 1996; Tarrow 2005). Bu anlamıyla, darbeci dönemin kadın hareketi için de politik bir fırsat haline dönüştüğünü söylemek mümkündür.

Bununla birlikte, yeni sosyal hareketler teorisi katılımcı demokrasinin öğrenildiği ve uygulandığı alternatif bir siyaset alanı da açmaktadır. Bireysel özgürlüklerin daha yüksek, karar alma mekanizmalarına katılımın daha fazla olduğu parçalı yapıya sahip bu hareketler, SEWA'nın örgütlenme deneyiminde göreceğimiz gibi zaman zaman üst siyaseti de etkileyebilen bir güce sahiptir.

4.1.2.2 Kadın hareketinin güçlendirme kanadı

Sosyal hareketlerin bir parçası olan kadın hareketi de parçalılıktan nasibini almış olmakla beraber, bu hareket içinde iki temel eğilim vardır. Bunlardan birincisi; daha çok kentlerde yoğunlaşmış ve orta sınıf kadınlardan oluşan sosyal haklar ve eşitlik mücadelesi verenler; ikincisi kırsal alanda yoksul kadınlara odaklanarak çalışmalar yapan kadınların hem kişisel hem de toplumsal olarak "güçlendirmesini"

hedefleyenlerdir. Her iki eğilim birbirlerinden farklı önceliklere sahip olmakla birlikte, aralarında karşılıklı bir ilişki vardır. Bu ayrıma sadık kalarak, güçlendirme kanadı, yukardan bir hak talebinden çok aşağıdan güçlendirmeyi öncelemektedir. Bu harekette yer alan kadınlar ‘yozlaşma’ nedeniyle siyasi iktidarlara karşı mesafelidir. Kalkınma planlarının ülke içinde zengin ile fakir arasındaki uçurumu arttırması bu harekette bir eleştiri konusu haline gelmiş ve hükümetlere duyulan güvensizliğin temelini oluşturmuştur. Bununla birlikte, SEWA’nın da mücadele ettiği asgari ücret yasası gibi, aslında hukuksal olarak var olan hakların uygulanması için de baskı yapabilmektedirler ve partiler üstü bir duruşları vardır (Calman, 1989: 940-51).

4.2 Ahmedabad Kentinde Kadınlar ve SEWA’nın Doğuşuna Yol Açan Olaylar

SEWA, Hindistan’ın Gujarat Eyaletinin Batı sahilindeki Ahmedabad kentinde örgütlenmeye başladı. Ahmedabad 3,5 milyonu aşan nüfusuyla Hindistan’ın en büyük yedinci kentidir. Bu nüfusun yaklaşık 1,5 milyonu gecekondu mahallerinde yaşamaktadır. 1900’lerin başlarında geniş çapta tekstil endüstrisinin varlığı hem Gujarat Eyaleti’nden hem Hindistan’ın diğer eyaletlerinden göç almasına neden olmuştur. Tekstil fabrikalarında çalışmak üzere göçle gelen aileler genellikle fabrika sahiplerince yakınlardaki lojman türü evlere yerleştirilmiştir. Diğer göçmenler ise boş arazilerde, demiryollarına yakın yerlerde kendi gecekondularını inşa etmişlerdir. Kentteki tekstil fabrikalarının varlığı fabrikalara bağlı diğer iş olanaklarını da yaratmıştır. Fabrikalardaki üretimin toptan satış yapılan yerlere ulaştırılması¹³, tekstil fabrikalarının geri dönüştürülebilir atıklarının toplanması ve bu atıkların halı yapımında kullanılması gibi enformel olarak yapılan işleri de beraberinde getirmiştir. Bu yan işlerin pek çoğunda kadınlar çalışmaktadır. 1960’larda tekstil endüstrisinde ciddi bir daralma gerçekleşmiş ve pek çok fabrika kapanmıştır. Göçle gelip işsiz kalmış üstelik geri döndüklerinde de işleyebilecekleri toprakları olmayan pek çok aile yeni koşullara uyum sağlayıp hayatlarını sürdürebilmek üzere kağıt toplayıcılığından, *bidi* (el yapımı sigara) sarıcılığına ve *papad* denilen bir tür bisküvi yapımına kadar pek çok işi yapmaya başlamıştır. Bu işlerin hemen hepsi kadınlar tarafından yapılmaktadır ve bu ailelerin üçte birinin tek gelir kaynağı bu tür geçimlik işlerdir (Chen ve diğ., 2006: 8; Rose, 1992: 37–38).

¹³ Örneğin üretilen giysilerin el arabalarına yüklenerek satışı yapacak olan toptancılara ulaştırılması.

Kadınların emeklerini örgütlemek üzere SEWA gibi bir sendika kurma fikri daha önceden TLA'da (Tekstil Emekçileri Sendikası) çalışmalar yapan feminist avukat Ela Bhatt tarafından ortaya atılmıştır. Hindistan işçi hareketinin önemli sendikalarından bir olan TLA, Anasuya Sarabhai ve Mahatma Gandhi tarafından 1920'de kurulmuştur. TLA Ahmedabad'daki tekstil fabrikalarında çalışan işçileri 1960'lara kadar başarıyla örgütleyebilmiştir.¹⁴

Ela Bhatt 1954 yılında TLA'nın içinde kadın kolları kurmuştur. Kadın kollarının amacı ise sendika içerisindeki kadınların hem fabrikalarda hem de kendi evlerinde ekonomik zorluklarla baş edebilmeleri için sosyal yardım faaliyetleri düzenlemek ve bu koşulların düzeltilmesine yardımcı olmaya çalışmaktır. Sendika içindeki kadınların iş kollarının çeşitlenmesiyle birlikte kadın kollarının faaliyetlerinin kapsamı da genişlemiştir. 1968'de iki büyük tekstil fabrikasının kapanışının ardından, binlerce işçi işsiz kalmıştır. Bunun üzerine, Ela Bhatt'ın işsiz kalanların aileleriyle görüşmeye gitmek üzere görevlendirilişi, Bhatt'ın TLA içerisinde sadece kadın kollarının çalışmalarının yetersizliğini ve kadın emeğini gündemine alan bir sendikanın kurulmasının gerekliliğini görmesine neden olan bir gelişmedir. Ela Bhatt o görüşmelerdeki izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:

“... işten çıkarılan işçilerin evlerini ziyaret ettiğim zaman, ailenin geçimini sağlamanın yükünün kadınların omuzlarında olduğunu gördüm. Erkekler fabrikaların yeniden açılması için mücadele ederken, günün sonunda para kazanmak ve ailelerini geçindirmek zorunda kalanlar kadınlardı. Bu kadınlar sokaklarda meyve sebze satıyor, evlerinde taşeronlardan aldıkları parça başı dikiş işi yapıyor, üretilen malların yüklenmesi ve boşatılmasında toptan satış pazarlarında işçi gibi çalışıyor veya şehrin sokaklarına atılan geri dönüştürülebilir atıkları topluyorlardı. Bu ailelerin çocukları annelerinin geçimlerini sağlamalarında yardımcı olmak için okula gitmeyi bırakmıştı. Bütün bu işler herhangi bir iş yasasının ya da düzenlemesinin dışında ev-eksenli ve enformel işlerdi. Bu işler tanımı olmayan işlerdi. İlk defa, kendi hesabına çalışmanın ne anlama geldiğini öğrendim. İş hukukunun hiçbir bunlara uygulanamazdı; aldığım hukuk eğitimi onların durumlarında hiçbir şey ifade etmiyordu. İşe bakın ki, formel sektör için çalışırken,

¹⁴ 1960'larda tekstil sektöründe pek çok fabrikanın kapanmasından nedenlerinden biri işçilerin TLA'da örgütlü oluşudur. Fabrika sahipleri üretimlerini parça başı işler vererek daha ucuza yaptırabilmektedirler (Rose, 1992: 37).

ilk defa enformel sektörün ne kadar geniş olduğunu gördüm. Biri korunmuyor, diğeri korunuyor- ama her ikisi de milli ekonomiye katkıda bulunuyor...” (Bhatt, 2006: 8-9)

1968 yılında Ela Bhatt'ın bu deneyimi ve 1970 yılında kadın terzilerin aracılar tarafından sömürüldükleri iddiaları üzerine TLA kadın kollarının düzenlediği bir anketin sonucunda kadın işçilere yönelik pek çok sömürü örnekleri ortaya çıkışı (URL 2) SEWA'nın kurulmasına neden olan önemli gelişmelerdendir. Ayrıca, Ela Bhatt'ın TLA üzerinden sahip olduğu ilişkiler SEWA'nın başlangıcında Ahmedabad'da gecekondulu mahallerinde yaşayan ve çalışan pek çok kadına ulaşmasını sağlamıştır. Kadınların ihtiyaçlarını belirlemek üzere yapılan bir dizi görüşme ve toplantılardan sonra, Kendi Hesabına Çalışan Kadınlar Birliği (SEWA) 1971'de kurulur. SEWA'nın karşılaştığı ilk engel sendikal olarak tanınmamasıdır. SEWA'nın hedeflediği kadınların tek işverenli olmamasından dolayı, resmen sendikalaşması 1972 Nisan ayında gerçekleşmiştir. SEWA'nın kurulduğu ilk yıllarda örgütlediği kadınların yüzde 97'si gecekondularda yaşamaktadır, yüzde 93'ü okuma-yazma bilmemektedir ve kadınların ortalama dört çocuğu vardır (Rose, 1992: 47).

Kurulma aşamasından, 1981 yılındaki keskin yol ayrımına kadar SEWA TLA tarafından büyük destek görmüştür. SEWA TLA'dan ayrılana kadar, mali destek almış ve TLA binasını kullanmıştır. TLA'dan kopma sürecinde etkili olan faktör ise SEWA'ya mensup enformel sektörde çalışan işçilerin talepleriyle, belli bir iş yerine sahip formel olarak çalışan TLA sendikası üyelerinin taleplerinin ve sendikacılık anlayışlarının birbiriyle uyuşmaz hale gelmesidir. Ayrıca 1981'de kastlar arasında çıkan çatışmalar sırasında SEWA *harijanlardan* (alt tabakadan) yana olmuş, TLA ise tarafsız kalmıştır. Bu ayrılıştaki ülkenin hükümet değişimleri de etkilidir. Kongre Partisi ikiye bölündükten sonra TLA iktidardan düşen kanadını desteklemiştir. Fakat, olağanüstü hal sırasında iktidarda olan İndira Gandhi'nin darbeci hükümeti SEWA'ya yakındır. Bu yakınlık, aynı zamanda TLA'nın muhalifi olduğu kanadın saldırılarından koruma işlevi görmüştür. Fakat 1981 yılında, olağanüstü hal bittiğinde ise, TLA'nın SEWA 'duvarına' ihtiyacı kalmamış ve SEWA TLA binasından atılmış, iki sendika arasındaki ilişki tamamen kesilmiştir. SEWA içine düştüğü bu durumdan, hem hükümetten hem de uluslararası dayanışma ağlarından aldığı destekle kurtulacaktır (Pazartesi Dergisi, 2007: 56, Rose 1992: 75-79).

4.2.1 Kuruluşu sonrası kısaca olaylar:

- “1917 Anasuya Sarabhani ve Mahatma Gandhi tarafından TLA kurulur
- 1954 Ela Bhatt’ın önderliğinde TLA’nın Kadın Kanadı kurulur
- 1970 TLA’nın Kadın Kanadı tarafından terzi kadınların taşeronlar tarafından sömürülmesi üzerine bir anket düzenlenir
- 1971 Ela Bhatt’ın önerisiyle TLA’nın yardımıyla SEWA kurulur
- 1972 SEWA, kendi hesabına çalışan kadın işçilerin sendikası olarak resmen kabul edilir
- 1974 SEWA Kooperatif Bankası kurulur
- 1975 Mahila SEWA Fonu kurulur
- 1975 SEWA üyeleri için analık yardımı programı başlar
- 1975 SEWA, kağıt toplayıcılarını örgütleyerek, taşeronları aradan çıkarma mücadelesi vermeye başlar
- 1975 Kır yoksullarının özel faizcilere olan borçlarının ödenmesi için hükümet moratoryum ilan eder, bazı SEWA üyeleri ise bunu yanlış anlayarak hükümet-destekli borçları ödemelerinin gerekmediğine yorarlar
- 1978 Hükümet, öncelikle kadın gruplarından alış-veriş yapacağına dair bir karar yayımlar
- 1978 Kadınların 12 sütçülük kooperatifi kurulur
- 1978 2000 sokak satıcısı kadın, polis baskısına karşı ve lisans ve yer alabilmek için yürür
- 1980 SEWA, biri Ahmedabad’da Ellisbridge’de; diğeri Devdholera Köyü’nde iki tane bina inşa ettirir
- 1981 SEWA, TLA’dan ayrılır
- 1982 Hindistan Anayasa Mahkemesi, Ahmedabad Belediye Meclisi’nin seyyar sebze satıcısı kadınlara, varolan sebze pazarının terasında tezgah vermesini kararlaştırır
- 1983 SEWA, IUF’ye üye olur

- 1984 SEWA Bharat adlı federasyon kurulur
- 1984 Mahkeme, SEWA üyesi satıcıların öne sürdüğü koşulları kabul ederek karara bağlar
- 1985 SEWA, IFPAAW'ya üye olur.
- 1985 SEWA'da tüzük değişikliği yapılır
- 1986 ILO, parça başı üretim yapan ev işçileriyle ilgili yasaların uygulanmasını izlemek üzere etkin bir sistemin kurulması için, Hindistan'ın 3 eyaletindeki bir projeye destek verir
- 1986 Gujarat'da evlerde çalışan 2000 giyim işçisi kadın, asgari ücret talebiyle yürüyüşe geçer
- 1987 SEWA ve Gujarat eyaleti Çalışma Bakanlığı işbirliğiyle topraksız tarım işçilerine yönelik olarak Analık Koruma Programı uygulanmaya başlar
- 1989 SEWA Ahmedabad'da bir eczane açar
- 1989 SEWA Kooperatif Eğitimi birimi faaliyete geçer
- 1990 Ev işçilerinin korunmasına yönelik bir ILO Sözleşmesi çıkar
- 1990 1980'li yıllarda sayısı 4'e düşmüş olan SEWA'nın desteklediği sütçülük kooperatifi sayısı 18'e çıkar
- 1994 SEWA yönetim kurulu üyeleri, SEWA'nın Hindistan Çalışma Konferansı'na dahil edilmesini sağlamak amacıyla oturma eylemi yapar" (Selçuk, 2002: 45-46)

4.3 SEWA'nın Hedefleri

Sendikalaşma mücadelesinden sonra SEWA enformel sektörde çalışan kadınları kendi çatısı altında örgütlenmeye çağırdı. Bu çağrının kadınlara yönelik iki temel hedefi vardı; (1) bütün üyelerinin iş bulmasını sağlamak ve (2) kadınlara özgüven kazandırmak. Bu iki hedeften de anlaşılabileceği gibi SEWA hem ekonomik hem de sosyal açıdan kadınların çalışma ve yaşam koşullarını düzeltmek için birlik oluşturmayı hedeflemekteydi. Kuruluş sürecinden itibaren sendika üyelerinin ihtiyaçlarını net tarif etmiş ve 11 hedef belirlemişti. (1) Sendika üyelerine daha fazla iş olanağı sağlayarak üyeleri için tam istihdamı sağlamak; (2) buna bağlı olarak

gelirlerini artırmak; (3) gıda ve beslenme olanakları sağlamak; (4) sağlıklarını korumak; (5) çocukları için bakım olanağı elde etmek; (6) barınma sorununu çözmek ya da koşulları düzeltmek; (7) sahip oldukları mal varlıklarını artırmak; (mesela kendi birikimlerinin, iş yerlerinin, lisanslarının, kimlik kartlarının, kooperatifteki hisselerinin kendi adlarına kayıtlı olması gibi); (8) işçilerin örgütsel güçleri artırmak; (9) bununla birlikte liderlik etme becerilerini artırmak; (10) Hem bireysel hem de kolektif olarak özgüvenlerini artırmak; (11) Son olarak da, üyelerinin okuma yazma oranları artırmak (URL 3). Bu hedeflerin ilk 7 tanesi tam istihdamı hedeflerken, kalanları ise kadınların kendilerine olan güvenlerini artırmak üzere koyulmuştur. Bu anlamda, SEWA için kadınların ekonomik olarak güçlenmeleri ve sosyal olarak ilerlemeleri birbiriyle bağlantılı ve karşılıklı gerçekleşecektir.

4.4 SEWA Hareketi

SEWA bu kapsamlı 11 hedefin gerçekleşmesi için sendikanın yetersiz olduğu durumlarda kooperatifler açacak ve sağlık merkezi kuracak, eğitim çalışmalarına son derece önem verecektir. Ayrıca, bu sorunlara karşı kapsamlı bir mücadele vermek üzere SEWA kendisini bir hareket olarak kurmuştur. SEWA'nın tanımıyla SEWA, işçi hareketi, kooperatif hareket ve kadın hareketinin bir bileşimidir.

Sendika kadınları harekete geçirip, iş gündeminde kadınları örgütler. Bu örgütlenmeden sonra gerekli durumlarda, kadınlar kendi emeklerinin sahibi olmak ve çoğunlukla taşeronları saf dışı bırakmak üzere kooperatifler kurarlar. Kooperatifler, kadınlara daha fazla pazarlık gücü; kredilere erişim; ürünlerini satma imkanı ve mesleki eğitim sağlar. SEWA şimdiye kadar 90'a yakın sayıda kooperatif kurmuş ve bu kooperatifler ya ürün ya da hizmet temelinde kırsalda ya da kentte üyelerin ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir (Bhatt, 2006: 16).

SEWA çalışanları ise genelde kendi üyelerindendir. Bu üyeler arasında eğitilmiş olanların sayısı çok azdır. Bu dezavantajlı durum, köylerde ve kırsal kesimde kadınların örgütlenmesinde önemli bir avantaja dönüşmüştür. Örneğin, SEWA örgütçülerinin bazılarının köyde doğup büyümüş, daha sonra şehirlere gelmiş olması, gidilen köylerde oranın yerel dilini bilmesi örgütlenme sırasında SEWA'ya özel bir yakınlık duyulmasını da sağlamıştır (Jumani 1991: 41-42; Rose, 1992).

Üye aidatları SEWA'nın en temel gelir kaynağıdır. TLA'dan ayrılışına kadar TLA'dan mali destek de almıştır. Uygulayacağı projelere göre, ulusal ve uluslararası

kuruluşlardan gelen bağış ve yardımlar SEWA'nın finansmanında önemli yer tutar. Zaman içinde SEWA geliştikçe ve etki alanını da genişlettikçe hükümetlerden de destek almayı başarır.

SEWA'nın organizasyonu ise oldukça basittir. Sendika yönetimi her iş kolundan seçilmiş temsilcilerinden oluşmaktadır. Temsilcilerin sayısı iş kolunun kapsadığı üye sayısına göre değişmektedir. Bu temsilciler, Temsilciler Kurulu'nu oluşturur ve bu meclis Yürütme Kurulu'nu seçer. Temsilciler Kurulu üç ayda bir, Yürütme Kurulu ise ayda bir toplanmaktadır. Seçilen temsilciler hem kendi cemaatleriyle ve hem sendika üyeleriyle daimi iletişimleri olanlardır. SEWA'da zaman zaman erkeklerin de sendikaya katılımı gündeme gelse bile, kadınlar erkekler olduğunda kendilerini daha çekingen hissedeceklerine, erkeklerin sendikada baskın olacaklarına ve gerginlik yaratacaklarına inandıklarını söyleyerek erkeklerin katılımına karşı çıkmaktadırlar. Bu yüzden, SEWA kadınlara yönelik bir sendika olarak kalmıştır.

SEWA'nın sendikal mücadelesi ve örgütlenme anlayışı üç amacı sağlamak üzere gerçekleşir. Bu amaçlar ilk olarak kendi-hesabına çalışan işçileri görünür kılmak için toplumun ve hükümetin bilinçlerini yükseltmek, daha sonra onlara yönelik politikaların değişmesi amacıyla baskı kurmak ve bunlardan sonra da kadınların bazı haklar elde etmelerini sağlamaktır. SEWA sendikal mücadelesinin her aşamasında bu hedefler doğrultusunda hareket edecektir. Bunun için bazen araçlarla, bazen yasal uygulamalarla mücadele etmesi gerekecektir.

SEWA'nın örgütlenme aşaması, hem çok parçalı hem de aynı iş için birbirleriyle de rekabet eden işçileri örgütlemeye çalıştığından, oldukça zorlu bir süreçtir. Örneğin, ikinci el giysilerin satıldığı yerde, pazar alanı sınırlı olduğundan, satıcıların birbiriyle kavga etmeleri olağandışı değildir. Ya da, parça başı iş yapan kadınların daha fazla iş almak üzere diğer iş alan kadınlarla mücadele etmekte veya aynı işi daha ucuza yaparak fiyatların daha da düşmesine neden olabilmektedir. Bu rekabete kastlar arasındaki gerilimlerin eklenmesiyle de kendi hesabına çalışan kadınların örgütlenmesi giderek zorlaşmaktadır. Sokak toplayıcılığı ya da seyyar satıcılık yapan kadınlar hem polis şiddetine hem de orta ve üst sınıf yerleşim birimlerinde kalanların şiddetine maruz kalmaktadır. Evden dışarı çıkmaları onaylanmayan Müslüman kadınlar zorunlu olarak evde yapabilecekleri işler yapmakta ve bu yüzden SEWA'nın örgütlediği kişilerden en çok sömürülenleri oluşturmaktadır. Bu kadınların üretimlerinin görünür kılınması ve çalışma koşullarının düzeltilmesi ise, SEWA'ya

göre, örgütlenme ve ardından hukuki olarak tanınmaktan geçmektedir. *Gerçek* değişim ise “dayanışma mücadelesinden” sonra gelecektir (Rose, 1992: 119-121).

Bu hareket ilk olarak Gujarat Eyaleti’nde yaygınlaşmakla birlikte, Gujarat Eyaleti’nin sınırlarını da aşmıştır. 1984’de ilk olarak SEWA Bharat kurulmuş ve daha sonra SEWA Madhya Pradesh, SEWA Bihar, SEWA Uttar Pradesh, SEWA Delhi, SEWA Rajasthan ve SEWA Kerala kurulmuştur. Bu sayede, SEWA’nın federatif yapısı da giderek artmıştır. 1990’larda, ev-eksenli emek, sokak satıcılığının düzenlenmesi ve çocuk bakımı, enformel çalışmanın sosyal güvence altına alınması gibi pek çok konuyu yaptıkları kampanyalarla ülke gündemine taşımışlardır (SEWA, 2006).

4.4.1 Uluslararası Dayanışma Ağları

SEWA kuruluşundan bu yana hep uluslararası dayanışma gruplarının içinde var olmaya çalışmıştır. 1981’de TLA’dan ayrılışı bu ilişkileri de yoğunlaştırmıştır. 1983’de Bhatt’ın Norveç’teki ICFTU (International Confederation of Free Trade Union) kongresine gidişi bu ilişkilerin başlangıcını oluşturmaktadır. Bhatt, kongrede kendi-hesabına çalışmanın zorluklarını özetleyen bir konuşma yapmış ve kendi hesabına çalışan kadınların emek hareketinin bir parçası olduğunu vurgulamıştır. SEWA 1983’te Bidi (elde sarılan bir tür sigara) işçileri üzerinden, IUF’a, 1985’te (International Federation of Food, Beverage, Tobacco and Allied Workers), tarım işçileri üzerinden IFPAAW’a (International Federation of Plantation, Agricultural and Allied Workers) üye olur. Ağırlıklı olarak erkeklerden oluşan bu uluslararası sendikaların bütün forumlarında kadınların işgücüne katılımlarını da gündeme getirir (Rose, 1992: 87-89). Buna ek olarak, SEWA HomeNet’in de kurucu örgütlerindedir. Ayrıca uluslararası video ağı Village Video Network’e (VVN) de üyedir. VVN de Tokyo Birleşmiş Milletler Üniversitesi ve New York Martha Stuart Communications tarafından desteklenmekte ve bu sayede SEWA üyelerine video yapımları için donanım da sağlamaktadır (Rose, 1992: 159).

4.5 SEWA'nın üye profili

SEWA 15 yaşından büyük olan kendi hesabına çalışan kadınları üye olarak kabul eder. Sendika hedef kitlesini “kendi hesabına çalışan”¹⁵ kadınlar olarak belirlemiştir. SEWA için kendi hesabına çalışanları, formel olarak maaşlı bir işte çalışmayan ancak ekonomik olarak aktif çalışan bütün kadınları kapsamaktadır.

SEWA'nın üye sayısı 2006 verilerine göre 700 bini aşmış bulunmaktadır. Üye sayısı 1970'lerde 4000 iken 1980'lerin sonlarına doğru 20 bine ulaşmıştır.

Çizelge 4.2 Bölgelere göre SEWA üyeliği

BÖLGE	YILLAR					
	1980	1990	2000	2002	2003	2004
Gujarat	4,934	25,911	205,985	535,674	469,306	468,445
Şehir Merkezi	3,584	16,911	79,008	163,632	153,428	146,746
Kırsal	1,350	9,000	126,977	372,042	315,878	321,699
Diğer Şehirler	-	-	112,542	158,877	234,860	220,298
Toplam	4,934	25,911	318,527	694,551	704,741	688,743

Kaynak: Chen ve diğ., 2006.

Bu katlanarak artma hızının en önemli açıklaması ise başlangıçta SEWA'nın çalışma yaptığı alanların daha çok şehirde olması, daha sonra ise giderek kırsal alana doğru kaymasıdır. Böylece SEWA her ne kadar kurulma aşamasında özellikle şehirlerde örgütlenmiş gibi görünse de, daha sonrasındaki örgütlenme faaliyetleri kırsal kesimde yoğunlaşmıştır. Yapılan araştırmaya göre üyelerinin üçte biri kırsal kesimdendir (Chen ve diğ., 2006: 5). 2000 sonrası üye sayısındaki artış Hindistan'da 2000 yılında gerçekleşen hortum ve 2001'deki deprem sırasında sendikanın oynadığı önemli rolden kaynaklanmaktadır. 2001'deki depreme yaptıkları acil müdahale SEWA'nın kendi deneyimi açısından ilk kriz müdahalesi olduğu söylenemez. Sırasıyla 1998 ve 1999 yaşanan hortum ve 2000'de kendini gösteren kuraklık gibi

¹⁵ SEWA'nın kendi hesabına çalışma tanımı; a) tamamen bağımsız çalışanlar b) yarı bağımlı çalışanlar c) gizli maaşlı çalışanlar d) gündelik olarak çalışanları kapsamaktadır. SEWA üyelerinin çok azı tamamen bağımsız kategorisine dahildir.

diğer kriz zamanlarında da pek çok güvenlik önlemi almayı başarmıştır. Bu anlamda, uluslararası örgütler bu tür felaketler yaşayan yoksulları mağdurlar olarak göstermesine rağmen, SEWA bu gibi felaketler sırasında, felaketlerin üstesinden gelebilecek güçlü aktörler olarak görmektedir (Vaux ve Lund, 2003: 267). Bu tür felaketler, SEWA üyelerinin iş güvenliğini tehlikeye attığından dolayı, “anormal” zamanlarda üyelerinin sosyal güvenliklerini sağlamakta ve felaketler öncesi de bu güvenliğin sağlanması yolunda uzun vadeli önlemler listesi hazırlamaktadır. Bu duruma örnek olarak 2001 Haziran’ında yaklaşık 2000 kişinin öldüğü deprem örnek gösterilebilir. Deprem sırasında, gelen yardımların hızla ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasından rehabilitasyon merkezleri ve barınma olanağı sağlamaya, çocukların bakımına kadar pek çok aşamada görev almıştır ve tüm bunları hükümetle birlikte gerçekleştirmiştir (Vaux ve Lund, 2003: 280-85).

4.5.1 SEWA üyelerinin işkolları

SEWA üyeleri pek çok farklı iş kolunda faaliyet göstermektedir. SEWA üyelerinin faaliyet gösterdiği dört ana kategori ise şöyledir (Chen ve diğ., 2006: 12);

- 1- Seyyar satıcılar veya sokak satıcıları – sebze, meyve balık satıcıları ve eskiciler gibi küçük ev eşyası satanlar küçük satıcılar;
- 2- Ev eksenli üreticiler: Giysi üreticileri, dokumacılar, el-işleri yapanlar, dikiş-nakışçılar sigara sarıcıları (bidi rollers) gibi evde üretim yapanlar.
- 3- Hizmet üreticileri: inşaat işçileri ve çöp toplayanlar, el arabası çekicileri, hamallar, temizlikçiler gibi çeşitli kollarda çalışanlar.
- 4- Kırsaldaki üreticiler: küçük çiftçiler, hayvan yetiştiricileri, sakız toplayıcıları ve tuz üreticileri gibi.

Fakat bu temel kategorilerin dışında, enformel ekonomide faaliyet gösteren kadınların tek bir iş yaptıklarını veya tek bir sektöre dahil olduklarını söylemek mümkün değildir. SEWA üyesi pek çok kadının çalışma statüleri de çoklu bir yapıya sahiptir. Örneğin, evinde parça başı iş yapan bir kadın işçi aynı zamanda geçimini karşılayabilmek için sokak satıcılığı da yapabilmektedir. SEWA bu durumu araştırmak üzere, üyelik aidatlarını topladığı sırada yaklaşık 1000 üyesine bir anket düzenlemiştir. Bu örneklemden yola çıkarak kadınların bu çoklu iş statüleri için bazı oranlar elde etmiştir; sadece %20.4oranda kadın işçi bir iş çeşidini, %40’ı iki,

%25.2'si ise üç çeşit iş birden yapmaktadır (Raval ve SEWA Academy Team, tarih belirtilmemiş.)

4.5.2 Seyyar satıcılar ve sokak satıcıları – sebze ve meyve satıcıları

Hindistan'daki enformel ekonominin en büyük ve en görünen parçalarından biri sokak satıcılığıdır. Özellikle Ahmedabad şehrinde sayıları giderek artmaktadır. Elde ettikleri kazançları ise ne sattıklarına nerede sattıklarına göre değişmekle beraber elde edilen kazanç 25 ve 100 rupi¹⁶ (0,5 ve 2 dolar) arasındadır.

SEWA sokak satıcısı kadınların satış yapabilme hakkı için mücadele etmiş ve sokak satıcılarının mekan kullanımları yüzünden ortaya çıkan çatışmaları azaltmaya çalışmıştır.

Sokak satıcılarının karşılaştığı en büyük zorluk, yasal olarak kamusal alanı işgal ettiklerinden dolayı polis şiddetidir. Polis 'yasadışı' olma durumunu kullanarak rüşvet almaktadır. Satıcılar istenen rüşvet miktarını ödeyemediklerinde, tezgahlarına el koyulur ve satıcılar dövülür. SEWA'nın sokak satıcılarına yönelik ilk müdahalesi el koyulan tezgahlar için mali destek sağlamaktır (Bhatt, 2006: 84).

Sokak satıcılarına yönelik ulusal bir politikanın oluşturulması için 1998'te Sokak Satıcılığı Sendikasının (NASVI) kurulması için mücadele etmiştir. Bu sendikayla birlikte Hindistan hükümeti kırsal kalkınma bakanlığı işbirliğiyle sokak satıcılığının düzenlenmesi için önemli adımlar atmıştır (Chen ve diğ., 2006: 47). SEWA'nın teşvikleri üzerine sokak satıcıların %40'ını oluşturan kadınlar, sendikalaşmış durumdadır. Hatta 2001 yılında SEWA ile işbirliği içinde Delhi'de Sokak Satıcıları üzerine bir seminer düzenlemiş ve bu seminerde eldeki oranlara dayanarak hükümete baskı yapabilmıştır (Bhowmik, 2003: 10).

4.5.3 Hizmet sektörü: inşaat işçileri ve sokak toplayıcıları

Hindistan'da inşaat sektöründe çalışan 30 milyon insanın yarısı kadın işçilerden oluşmaktadır. Özellikle 2001'deki depremten sonra inşaat sektöründe patlama gözlenmiştir. Bu patlama sonrası uluslararası inşaat firmaları Hindistan'a girmiştir. 1998'den bu yana SEWA inşaatlarda çalışan kadınları örgütlemeye başlamıştır. 1998'de SEWA'nın yaptığı araştırmada, bu işi yapan kadınların %92'sinin genellikle

¹⁶ Rupi/Dolar kuru 0.020121 olarak alınmıştır.

tuğla taşıma gibi beceri gerektirmeyen işler yaptığı ortaya çıkmıştır. Bu iş kolunda erkeklerin günlük kazançları 128 rupi (2,5 dolar), kadınların ise 60 (1,2 dolar) rupidir. İş güvenliğinden yoksun olan bu kadınlar, genellikle yevmiye usulü ile ağır koşullarda çalışmaktadır. Bu nedenlerden dolayı mesleki hastalıklar baş göstermektedir. SEWA bu iş kolu için çeşitli kampanyalar düzenlemiş ve devlet düzeyinden bazı kazanımlar elde etmiştir. Gujarat Eyaletinde SEWA 1996'da İnşaat İşçileri Koruma ve İyileştirme Yasası'nın uygulanması için hükümete baskı yapmıştır. SEWA'nın bu işçiler için verdiği mücadelesinin hedefi, kendi bünyesinde kaza sigortası ya da başka işler de yapabilmeleri için iş olanaklar yaratmaktır (Chen ve diğ., 2006: 61-65).

Ahmedabad'da kamusal alanda çalışan diğer kadınlar kağıt toplayıcılarıdır. Kentteki 20 bin sokak toplayıcısından 1000 kadarı SEWA'da örgütlüdür. SEWA'nın yaptığı araştırmalar sırasında, 1985-1988 arası kuraklık dönemi nedeniyle kente göç etmenin ve tekstil fabrikalarının kapanmasıyla işini kaybetmenin, sokak satıcılığına başlamalarında önemli bir faktör olduğu ve sokak satıcısı sayısının da sayılarının da hızla arttığı ortaya çıkmıştır. Bu işi yapan kadınların aileleri ortalama altı kişiden oluşmaktadır ve bu kadınlar genellikle zorunlu olarak çocuklarını yanında götürmektedirler. Bu kadınlar aylık gelirleri 200 rupi (4 dolar) olmaklar beraber Muson yağmurlarında elde ettikleri gelir daha da düşüktür. Bu işin yapılması kadınların aşağılanmasına ve dışlanmaya da neden olmaktadır. Bu dışlanmanın nasıl yaşandığını bize en iyi bize kadınların kendi sözleri anlatıyor. Çalıştığı tekstil fabrikasından çıkarılan 53 yaşındaki Babubehn¹⁷ aynı işi yapan kadınların durumlarını gösterecek niteliktedir. Babubehn; “fabrikadayken, kağıt toplayan kadınları hor görüyorduk, onlar utanmaları olmayan pis kadınlardı. Şimdi ben de onlar gibiyim. Kağıt toplamaya başladığım zaman, kimse benim yüzümü görmesin diye, kendi yüz örtülerimi (*ghungat*) de kullanmaya başladım” Diğer bir kadın, Ambabehn Chohan, orta sınıf ailelerin yaşadığı yerlerde kağıt topladığı zaman neler hissettiğini aktarıyor. “Bir şeyler çalacağız diye herkes bizden korkuyor. Bazen bizi gördüklerinde avaz avaz bağırıyorlar. Bazen de sokak köpeğiymişiz gibi taşlar fırlatıyorlar. Bu zamanlar nasıl korktuğumuzu size anlatamam.” (Rose, 1992: 143) Bu şartlarda çalışan kadınlar için neler yapılabileceğini gündemine alan SEWA,

¹⁷ -behn son eki kız kardeş anlamına geliyor. SEWA üyeleri birbirlerine bu şekilde hitap etmektedir.

1975'ten itibaren tekstil fabrikalarının sahipleriyle görüşmeler yaparak, atıklarının bu kadınlar tarafından toplanmasını sağlamıştır.

4.5.4 Kıralsdaki üreticiler: tuz üreticileri ve sakız toplayıcıları:

Gujarat eyaleti Hindistan'ın tuz ihtiyacının %60'ını karşılamaktadır. Tuz hem endüstride hem de evlerde kullanmak üzere üretilmektedir. Temel olarak tuz üreticileri ya kendi ihtiyaçları için çalışırlar ya da başkaları tarafından yevmiye çalıştırılırlar. Tuz üreticilerinin karşılaştığı en önemli zorluklar üreticilerin aracılar tarafından sömürölmesi, üretimlerinin nakliyesinin çok pahalı oluşu, ürettikleri tuzun miktarını ve niteliğini artıracak teknik destekten yoksun oluşlarıdır. SEWA 1989'da bu işçilerin çalıştıkları yerlerin yakınına kreşler açmış, ve bazı koruyucu malzemeler sağlamıştır. Bunun yanı sıra, SEWA müdahaleleri daha çok örgütlenme ve hükümet düzeyinde haklarının savunuculuğu düzeyindedir. 2004 sonunda 3,227 kişi SEWA'da örgütlüdür (Chen ve diğ., 2006: 76-77).

Sakız üreticiliği kırsal kesimde yaşayanlar için önemli bir gelir kaynağıdır. Kuru ağaçların kabukların soyulmasıyla elde edilen sakız toplama işi zahmetli ve zor bir iştir. Üstelik, kırsal alanda bu iş lisanssız olarak yapıldığından, toplanan sakızlar lisanslı aracılara satılmakta ve bu da daha fazla sömürü anlamına gelmektedir. SEWA ise 1989'dan bu yana mesleki hastalıkların azaltılması¹⁸ ve sakız toplayıcılığının verimliliğinin artırılması için mücadele etmektedir. Buna ek olarak, hükümetle görüşmelerde bulunmuş ve bu kadınların da lisans sahibi olması için çalışmalara başlamıştır ve ayrıca aracısız kendi üretimlerini satmalarını sağlamak üzere girişimlerde bulunmuştur. (Bhatt, 2006:167-171; Chen ve diğ., 2006: 79-81)

4.6 SEWA Kooperatifleri

Kırsal kesimde çalışan kadınların birden fazla iş kolunda çalışması, tek bir meslek kolundan oluşan bir sendika kurulmasına engel oluşturmuştur. Örneğin, küçük bir çiftçi kendi tarlasında, mali açıdan sıkıştığında ise başka tarlalarda işçi olarak da çalışmaktadır. Tarımsal üretim mevsimsel olarak son erdiğinde, ormana sakız toplamaya gidebilmektedir. Bununla beraber, yıl boyunca evde parça başı iş yapmaktadır. Bu işleri yapan birinin iş kolu olarak hangisine dahil edileceği sendikal örgütlenme sırasında başlı başına bir sorundur. Fakat bu sorunun çözümü için

¹⁸ Dehidrasyon ve deri aşınmaları gibi hastalıklar.

SEWA'nın ürettiği cevap kooperatiflerdir. Özellikle kırsalda SEWA üyeleri birden fazla kooperatife üye olabilmektedir. Çoklu iş statüsünde çalışan kadınlar sendikalaşmadıkları sürece kendi yeteneklerini ilerletmeleri ya da mali destek almaları imkansız gibi görünmektedir (Bhatt, 2006: 17). Kooperatifleşmenin diğer bir nedeni ise, daha önceleri kırsal alandaki sendikal deneyimlerin başarısızlığıdır. Bu başarısızlık temelde yerel ihtiyaçların tam olarak tespit edilememesine ve bu yüzden karşılanamamasına dayanır. Kooperatiflerin amacı enformel üretim yapanların pazarlık güçlerini arttırmak olduğu kadar, ihtiyaçlarına göre kooperatif yönetimi, pazarlama ve benzeri alanda eğitimler vermektir. Bu bakımdan, SEWA kooperatif mücadelesiyle sendikal mücadelenin birbirini tamamladığını kabul etmektedir. Kırsal alandaki kooperatifler hayvancılık, tarım ve evde yapılan el-yapımı üretimlere odaklanırken, kentlerde daha çok kağıt toplayıcılığı, giysi ve sebze satıcılarına odaklanmıştır. Böylece, sendikanın kendi hesabına çalışan kadınların ulusal düzeyde hak mücadelesinde ve hukuki alandaki mücadelelerinde işlevi olmuş, kooperatiflerse hem kırsal hem kentsel alanda pazarlara girişte önemli bir engel teşkil eden aracı ve taşeronlarla mücadele etmek için etkili bir araç haline gelmiştir (Datta, 2003: 355-357).

1992'de kendi federasyonunun (Gujarat State Women's SEWA Co-operative Federation), kurulmasına kadar, SEWA'nın kuruluşundan bu yana adım adım kayıt dışı alanda faaliyet gösteren pek çok kadınının iş güvencesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu federasyon, bugün yaklaşık 98 kooperatiftan ve kabaca altı işkolundan oluşmaktadır (SEWA, 2006)

1. Zanaatkârlar kooperatifleri
2. Sütçülük kooperatifleri
3. Sokak Satıcıları Kooperatifi
4. Hizmet kooperatifleri
5. Emek Kooperatifleri

Kentlerde, SEWA kooperatiflerinden sadece birine üye olunabilmektedir. Zanaatkarlar kooperatifi) *chindi* üreticilerini, dokumacıları, ev-eksenli üreticileri kapsamaktadır. Hizmet kooperatiflerini sağlık ve çocuk bakımı kooperatifleri oluşturmakta ve bu hizmetler SEWA üyeleri tarafından verilmektedir. SEWA iş kollarından biri olan sokak satıcılığı, kooperatifler yoluyla devlet hastanelerine,

okullara ve hapisanelere sebze, meyve, balık gibi gıdaların satışını yapmaktadır. Emek kooperatifleri ise sözleşmeyle büyük kurumların temizliğini ve hükümet binalarının dönüştürülebilir atıkları gibi hizmetleri kapsamaktadır. Sokak satıcıları kendi hesabına çalışan kadınların yaptıkları bütün işleri kapsamaktadır. Bu kooperatiflerin kurulma süreçleri aylar bazen de yıllar almaktadır. 51 dokumacı kooperatifleşme sürecine başladıkları zaman karşılaştıkları ilk engel, köy idari memurlarından almaları gereken belgelerin (kast veya oturma belgesi gibi) alınmasıdır. İlk bakışta alınması kolay görünen bu belgeler, bu memurların rüşvet istemesi nedeniyle alınamamıştır. Bununla beraber üyelerin çoğunun okuma yazma bilmemesinden dolayı da kayıt ettirilme süreçleri uzamıştır. Ya da sağlık ve çocuk bakımı kooperatiflerinin kurulması, çıkarılan engellerden dolayı iki yılı bulmuştur (Rose, 1992: 209; Saha, tarih belirtilmemiş: 6-7).

4.6.1 Kırsal alanda SEWA kooperatifleri

Kırsal alanda SEWA kooperatiflerini oluşturan kadınların okuma yazma bilmemesi kooperatif öncesi bir aşamayı gerektirmiştir. Pre-kooperatif dönemde aldıkları eğitimler temelde kooperatif idaresi, okuma yazma, mali hesaplarda beceri kazandırmaya yöneliktir. Örneğin zanaatkarlar kooperatifinde, karma kooperatiflerle yarışabilir bir hale gelmesi için, yeteneklerini geliştirmesi, pazar araştırması yapabilmesi üzerinde durulmuştur. Pre-kooperatif dönem, kooperatiflerin içindeki olası ihtilaflara karşı dayanışmayı önceden güçlendirmek üzere belli bir donanım sağlayacak niteliktedir. Bu dönem birle iki yıl arasında değişmektedir (Rose, 1992: 225-226).

Daha sonra karşılaşacağımız gibi, hem kentte hem de kırsal alanda yaşanan önemli zorluklardan biri yolsuzluktur. Pre-kooperatif dönemde kadınların temel hesap yapma becerilerinin artırılmasıyla yolsuzluklara karşı mücadele edebilmeleri umulmaktadır. Yolsuzlukla mücadelenin öncelikle düşünülmesi geçmiş deneyimlere dayandığı kadar, neoliberal politikalar çerçevesinde yeniden gündeme geldiği haliyle de yakından alakalı olduğunu söylemek mümkündür. Bu politikaların önerdiği devlet modelinde, yolsuzluğun karşısına *şeffaflık* ve *hesap verilebilirlik* koyularak yeni bir yönetme stratejisi geliştirilmektedir. Devletin işlevi bir takım idari işleri yerine getirmek ve hizmetleri sunmak olarak tanımlanırken, devlet halka değil, belli bir donanım sahip bireylere ya da ‘uzmanlar cemaatine’ hesap vermek durumdadır. Dolayısıyla devlet eskiden olduğu gibi öncelikle toplumun çıkarlarını koruyan bir

mekanizma olmaktan çıkarılıp, yönetime işini belli bir *profesyonellikle* gerçekleştiren bir mekanizma haline getirilmiştir. Bu noktada, SEWA da aynı neoliberal rasyonalite içinde kooperatif yönetimi güven ilişkisine değil, benzer bir profesyonelliğe dayandırılmaktadır. Pre-kooperatif dönemde mali beceriler kazandırılması yoluyla kadınların uzmanlar cemaatine dahil edilmesi, neoliberal politikaların söyleminin nasıl taşındığına örnek oluşturabilir.

SEWA'nın kırsal alanda kurduğu sütçülük kooperatifi en güçlü kooperatiflerinden biridir. Hindistan'da kırsal alanda süt üreticilerinin süt tacirlerine borçlu olarak ve genelde düşük ücret karşılığında yapılmaktadır. SEWA'nın kooperatiflerinden öncekiler, bölgenin hakim kastı ya da köyün liderlerinin elindedir. Kadınlarsa bu kooperatiflerin üyesi olmadıklarından dolayı süt üretiminden çok seyrek olarak para kazanabilmişlerdir. Üyesi olsalar bile, kadınlar hemen hemen hiç toplantılara katılmamış ve kooperatifler üzerinde söz hakları olmamıştır (Rose, 1992: 210). Sütçülük kooperatiflerini kurma girişimlerinin 1978'de NDDB'nin (National Dairy Development Board) bir programı üzerine SEWA, kadın kooperatiflerini de desteklemesi isteyerek başlatır. Bu amaçla 12 sütçülük kooperatifi kurulur. Bu kooperatiflerin kurulması erkeklerin kooperatifleri arasında çatışmalara da yok açacaktır. SEWA'nın, süt üretiminde aracılara karşı mücadele etmesi, köyün önde gelen aracılarının ve köy liderlerinin kadınlar üzerinde baskılarının artmasına neden olmuştur. Bu baskılar pek çok kooperatifin kapanmasına neden olsa da, 1990'lı yıllarda SEWA'ya bağlı 500 sütçülük kooperatifi bulunmaktadır. Bununla birlikte, sütçülük kooperatifinde yaşanan diğer sorun, kooperatif içindeki yolsuzluklar ve erkeklerle verilen diğer mücadelelerdir. Sahte fatura kesiminden, satılan sütün olduğundan az gösterilmesine kadar pek çok yolsuzluk, kooperatif içinde ciddi sorunlara yol açmıştır. Hem kooperatifteki bu tür yolsuzluklara hem de kar eden kooperatiflerin bazı erkekler tarafından devralınması tehlikesine karşı, SEWA kooperatif üyesi kadınlara eğitimler vermiş, kooperatif yönetimi konusunda bilgilendirmiş ve bazı durumlarda SEWA'daki genel sekreterlikteki kadınlar kooperatiflerde çalıştırılmıştır. Aracıların yaptıkları baskılara karşı NDDB'nin sadece kayıtlı kooperatiflerden süt satın alması için baskı yapmış ve aracıları devre dışı bırakabilmiştir. (Rose, 1992: 209-213).

1990'larda SEWA kooperatiflerinin sayısının artışında 1989'daki kuraklık etkilidir. Bu kuraklık süt ürünleriyle uğraşan kadınları mağdur ettiği gibi, SEWA'nın kadınları

bu kooperatifin yararlı olabildiğine ikna etmesini de kolaylaştırmıştır. 1989'dan sonra bu kooperatife üye olanlar iki tür kazanım elde etmişlerdir; birincisi kuraklık dönemlerinde kendilerini koruyabilmişler- örneğin SEWA aynı zamanda süt tozu yapma fikriyle, fiyatlar düştüğünde bile süt tozu satabilme ve stoklama imkanı açmıştır- ve bu fiyatlardaki dalgalanmalardan kooperatif sayesinde belli bir sermayesi olan süt üreticileri daha az etkilenmiştir (Crowell, 2003: 67- 82).

Kırsal kesimde ele alabileceğimiz diğer bir kooperatif ise önemli bir geçim kaynağı olan giyim eşyası ve tekstil ürünleri üreticilerinin bulunduğu zanaatkarlar kooperatifidir. Banaskantha Bölgesi'ndeki kooperatif deneyimi ise, köylerde toplantı ve örgütlenme çalışmalarıyla başlamıştır. SEWA ilk olarak Banaskantha kırsalında bu işi yapan kadınların listesini çıkarmış ve bu listeyi mahalli birimlerdeki (*Taluka Panchayat*) görevlilere iletmiştir. Bu listede var olan kadınların yoksulluk sınırının altında çıkması sonucunu DCWRA (Development of Women and Children in Rural Areas) programından yararlanmaları için gerekli koşul sağlanmış ve bu kadınlar program tarafından desteklenmişlerdir.

SEWA yine Banaskhanta'da giyim eşyası üreten kadınlara yönelik olarak, pazarlarda el yapımı giysileri satabilme imkanı vermiştir. Hatta bu konuda, yine SEWA'nın desteğiyle el sanatları merkezi açılmış ve her üretimin sergilenmesi ve satışı mümkün olmuştur. Bu merkezde, kadınlar diğer ürünleri de görme imkanları elde ederken, düzenli bir gelire de sahip olmuştur. Aynı zamanda, kooperatiflerde kadınlara yönelik eğitimler de yer almış ve SEWA bu konuda kadınların daha kaliteli ürünler yapabilmeleri için eğitimlere tabii tutmuştur. SEWA ayrıca, üyelerinin sağlıklarıyla ilgilendiğinden ve kadınlar bu işi göz emeğiyle yaptığından dolayı, göz muayenesinden de geçirmiştir. Hatta gerekli durumlarda SEWA'nın bu kooperatifi gözlük ücretlerini de karşılamıştır. (Crowell, 2003: 82-93).

SEWA'nın kırsal alanda yaptığı diğer önemli bir faaliyet ise, çorak arazilerin kooperatifler yoluyla işletilmesine yönelik çalışmalarıdır. Bu arazilerin kooperatiflerin üzerine yapılması için 2 yıldan fazla zaman NWDB ile (National Wasteland Development Board) görüşmeler yapılmış, çorak arazilerin kullanımına yönelik kooperatiflerin kuruluşunun ardından, bu arazideki çobanlarla arasında gerginlik yaşanmıştır. NWDB tarafından verilen destekle bu arazilerde kadınlar üretim yapmaya başlamıştır (Rose, 1992: 221-223).

4.6.1.1 Kırsal kalkınmaya kooperatif müdahalesi: Banaskantha örneği

SEWA kuruluşundan bu yana kendi politikalarını ve projelerini kendi üyelerinin ihtiyaçlarına göre belirlemeye çalıştı. Sendikaya kırsal kesimden gelen üyelerin giderek artmasıyla SEWA kurulduğu Gujarat eyaletinin kırsalındaki Banaskantha’da örgütlenmeye başladı. Banaskantha’nın halkının %78’inin tarımdan geçinmeye çalışmalarına rağmen, bölgede kuraklıktan dolayı tarımsal üretim neredeyse durmuş durumdaydı.

Banaskantha aynı zamanda hükümetinin kırsal kalkınma programlarının uygulanmaya çalışıldığı bir bölgeydi. O bölgeye yönelik hükümet politikası temelde susuzluğu çözmek ve tarımı canlandırmaktı. Fakat, hükümetin oraya su ulaştırılması için boru hattı çalışmaları ya eksik ya da etkin olmayan bir biçimde işliyordu. Ayrıca bu hükümet programları orada yaşayan halkın ihtiyaçlarına göre şekillenmediğinden orada yaşayanların hayatlarında bir dönüşüm sağlayamıyordu.

SEWA öncelikli olarak Banaskantha’da yaşanan susuzluğun çözümü için uğraştı. Bunun için SEWA devletle yerel halk arasında aracılık yapmaya başladı. Örneğin boru hatlarının elverişli, ve ulaşılabilir olması için Banaskantha kasabalarında yerel halkla görüşmeye ve ihtiyaçları belirlemeye çalıştı. Bu görüşmelerden sonra bu ihtiyaçları hükümete iletti ve boru hattı yapımını yeniden şekillendirmeyi başardı. 1995 yılına gelindiğinde, SEWA oradaki kadınların hayatlarına da müdahale etmiş oldu. Eskiden temiz suya ulaşmak için günde üç saat harcayan kadınların bu sorunları çözülmüş oldu. Temiz su olmadan yaşadıkları sağlıksız koşulları ve buna bağlı riskleri azalttı. Ayrıca tarımın yeniden canlanmasına katkıda bulunduğu için de bu müdahalenin doğrudan gelirlerinde artıcı bir etkisi de oldu.

Banaskantha’da yaşayan kadınların diğer temel bir sorunu ise yakacak odun toplamak zorunda olmalarıydı. Banaskantha eskiden ormanlık arazilerle çevrili olmasına rağmen, bu arazilerin sayısı giderek azalmış ve araziler kuraklaşmıştı. SEWA kadınların yakacak toplama sorununu çözmek için 1990’ların ortasında “feminize out forest”¹⁹ kampanyası başlattı. Bu güçlü kampanyayı da yine hükümet ve yerel halkla birlikte sürdürdü. Kampanya dahilinde hükümetin var olan

¹⁹ Bu kampanyanın bir benzeri, Hindistan’da kadın hareketinin yükseldiği 1974, Chipko Hareketi sırasında yapılmıştır. Kadınların önderliğinde yapılan bu harekette, Himalayalarda yaşayan köylü kadınlar, ağaçların kesilmesini önlemek üzere ağaçlara sarılırlar. Bu deneyimin kendisi, kadın meselesinin ve mücadelenin kapsamının genişlemesine neden olan bir deneyimdir. (daha fazla bilgi için bkz: Agarwal:1992)

ağaçlandırma programlarını değerlendirip, oradaki halka ağaçlar hakkında bilgi edinmesini sağlamaya çalıştı. Ağaçlandırma kampanyasından elde edilen başarı yine en çok kadınların hayatlarında dönüştürdü.

Banaskantha'da diğer bir gelir kaynağı olan ağaçlardan sakız toplama işinde de en fazla kadınlar istihdam ediliyordu. Sakız toplama sezonluk bir iş bile olsa, orada yaşayanlar için önemli bir gelir kaynağıydı. Toplanan sakızlar GSFDK'ye (Gujarat State Forestry Development Cooperation) belirli bir fiyattan satılmak zorundaydı. Bu noktada SEWA'nın müdahalesi bu işi yapan kadınların koşullarının düzeltilmesinde oldu. Sakız toplayan kadınların toplama lisanslarına sahip olmamaları bu iş için yine aracılara devreye sokmalarına neden oluyor ve böylece toplanan sakızlar yine çok düşük fiyattan aracılara satılıyordu. SEWA yine hem yetkililer hem de bu işi lisansız yapan kadınlarla görüşmeler yaptı. Bu çabaların sonunda kadınların pek çoğunun lisans sahibi olmasını sağladı. Bunun da ötesinde, kadınlar topladıklarını açık alanda satma hakkı kazandı.

SEWA bu ve benzeri hamlelerle Banaskantha'da kadınların çalışma ve yaşama koşullarını düzeltmeye çalıştı ve gelirlerinin artmasına uğraştı. Banaskantha'da kendi kurduğu sütçülük kooperatifleri sayesinde hayvancılık yapan üyelerin yılın kurak zamanlarında da belli kazançlar elde edilmesini sağladı. Böylesi dönemlerde süt tozu üretimi yapmak yine SEWA'nın önerilerinden biriydi. Parça başı iş yapan kadınların kendi üretimlerini kendilerinin satabilmesi, aracılardan sömürsünden kurtulabilmeleri için pek çok alanda mücadele verdi (Crowell, 2003).

4.6.2 Kentlerde SEWA kooperatifleri

Kentlerde SEWA kooperatifleri özellikle zanaatkarlar kooperatifi oldukça örgütlüdür. Zanaatkarlar kooperatifi ise dikiş-nakış, bambu, dokuma gibi işkollarını kapsamaktadır. Bu iş kollarından taşeronların varlığı, çoğunlukla bu işi yapan kadınların hammaddeyi sağlayan taşeronlara borçlanması ve bu nedenle daha az para kazanmasına neden olmaktadır. SEWA ise bu işi yapan kadınlara uygun şartlarda kredi vererek, ucuz hammadde sağlayarak, işlere göre belli eğitimlerden geçirerek dönüştürmeyi amaçlamıştır.

Kentlerde örgütlü olan kooperatiflerden bir diğeri ise hizmet ve emek kooperatifleridir. Hükümetlerden ve bazı işyerlerinden kağıt toplayan kadınların sözleşmeyle çalışmasını sağlamış ve onlara düzenli gelir kazandırmıştır. Yine servis

kooperatiflerine dahil olarak temizlik kooperatifleri kurulmuştur. Bu sektörde de SEWA çalışanların sağlık koşullarıyla ilgili önlemler almıştır. Kooperatif, çalışanlara maske eldiven gibi araçlar sağlamıştır. Bununla beraber, SEWA hizmet sektöründe çocuk bakımı ve sağlık işçileri kooperatifi de kurmuştur. SEWA bu kreşleri önce kırsal alanda çalışanlar, tarımla uğraşan kadınların çocukları için daha sonra ise kentte çalışan kadınların çocukları için açmıştır. Bu kooperatiflerde çeşitli kastlardan ve işkollarından kadınların bir araya getirebilmiş olması da ayrıca dikkat çekicidir. Bu kooperatiflerin finansmanı uluslararası bağışlar yardımıyla sağlanmış, daha sonra SEWA hükümetin çocuk gelişimi programlarından da yardım talep etmiştir. Bu talep, kooperatifte çalışan kadınların niteliklerinin yetersiz olmasından dolayı, ve programın koyduğu standart sayıdan az çocuğun bakılması (gecekondu mahallerindeki evlerde açılan kreşlerde daha fazla çocuğa bakılamamaktadır) nedeniyle reddedilmiştir. SEWA'nın çeşitli protestolarının ardından, 1989'da SEWA merkezlerinin bu programa dahil edilmesini başarmıştır. (Rose, 1992: 228-240).

4.7 SEWA BANK: fakiriz ama çok kişiyiz

Hindistan'da 1969'da bazı bankaların kamulaştırılması ve yerel bankaların yoksullara özel krediler verme zorunluluğunun olması, yoksulların kredi alma oranlarında yükselişe neden olmamıştır. Çünkü bu bankalar geri ödemeler sırasında çıkabilecek zorluklar yüzünden kredi vermekte isteksizdirler. Zaten, yoksullara nasıl ulaşılabileceğine dair ön fikirleri olmadığı gibi, onlara kredi vermek karsız bulunmaktadır. Bu koşullarda, kendi çalışmalarından mali desteğin üyeleri için ne kadar önemli olduğunu bilen SEWA'nın kurulduktan sonra yaptığı ilk ve en önemli iş SEWA Bankası'nı kurmak olur. Pek çoğu okuma yazmaya bilmeyen, imza atamayan (ya da attıklarında bile kocalarının ya da babalarının imzalarını atan), teminat gösterecek mal varlıkları olmayan, gündüz saatlerinde çalışmak zorunda olan bu kadınlar için bankalara gitmek ve işlemlerini tamamlamakta zorlanmaktadırlar. Bankalara gidip kredi almaya çalıştıklarında, vakit alan uzun prosedürlerle başa çıkmaya çalışmak ve bankacıların alaycı tavırları genellikle, alabilecekleri kredilerden vazgeçmelerine neden olmaktadır. Bununla beraber, bankalardan kredi alamayan kadınlar, acil paraya ihtiyacı olduğunda tefecilerden yüksek faizle borç almaktadır ve bu da giderek daha fazla borçlanmaya neden olmaktadır. Bu sorun özellikle, belli bir aracıyla çalışan ve üretim için hammaddesini kendisi almak

zorunda olan üyelerin işe başlamak için gereken parayı tefecilerden aldıklarında görülmektedir.

Banka kurma fikri 1973'deki bir miting sırasında, üyelerinden birinin Ela Bhatt'a şu soruyu sormasıyla başlar. "Ben, neden biz kendi bankamıza sahip olmayalım?" Elabehn, "Çünkü bizim paramız yok. Bir banka açmak için büyük miktarda sermayeye ihtiyacımız var" diye cevaplar. Bu üye ise "fakiriz ama çok kişiyiz" diye cevaplaması mitingdeki herkesin "neden olmasın" diye düşünmesine neden olacaktır ve gerçekten de sayıca fazla olmanın avantajından yararlanan bu kadınlar altı ay içinde 71.320 rupiyi (1,435 dolar) , 6,287 üyeden toplarlar (Bhatt, 2006: 100-102.) Sermaye için gerekli olan para toplandığında, 1974 yılında SEWA Bank kurulur.

Bu bankanın temel hedefi, kadınlara kredi olanaklarını genişleterek ekonomik koşullarını düzeltmek ve sosyal açıdan kadınların kendi başlarına iş yapabilmelerini sağlamak yoluyla da sosyal konumlarını güçlendirmektir. SEWA bank kuruluşu, bankacılık işlemlerine hakim olmayan kadınlar için başlı başına bir deneyimdir. Fakat, bu deneyim sırasında kredi olanakları için bazı kriterler koyulmasına karar verilmiştir.

SEWA Bank teminat gösteren ve parayı söyledikleri amaç için kullanacaklarını kanıtlayan bütün kadınlara kredi vermeye başladı. Teminat gösteremeyen pek çok kadına ise, SEWA üyelerinin tavsiyesi de yeterli olmaktadır. SEWA üyelerinin okuma yazma bilmemeleri sorunu, imza yerine resimli kimlik kartlarıyla kredi vererek büyük oranda üstesinden gelindi. SEWA ayrıca, geri ödemeleri ise meslek gruplarına göre ve periyodik olarak sendika çalışanlarının gidip, kredi ödemelerini toplaması yoluyla gerçekleştiriyordu. Bu tür geri toplama yöntemi aynı zamanda, düşük gelirli bu kadınların bankaya gelerek harcadıkları zaman ve para kaybını da engelliyordu. Ödemeler geciktiğinde ise gecikmelerin nedeni anlamak için kredi alan kadınlarla birebir görüşmelere gidildi. Bu görüşmeler sırasında geri ödemelerin gecikmesinin en çok dışa bağlı etkenlerden kaynaklandığı ortaya çıktı. Örneğin, kuraklık nedeniyle yeterli üretim yapılamamış olabilirdi. Ya da üretilen mallar araçlar nedeniyle çok ucuza satılmış olabiliyordu. Dahası, SEWA üyesi kadınlar aldıkları parayı ailelerindeki problemler yüzünden başka şekilde kullanmış olabiliyordu. SEWA geri ödemelerin gecikmesini engellemek için hemen hemen bütün üyelerinin finansal becerilerini yükseltebileceği kurslar ve seminerler

düzenlemeye başladı (Datta, 2003: 357-59; Crowell, 2003: 95-116; Rose: 1992: 174-193; URL 4).

1975'te BM Kadın On Yılı kapsamında düzenlenen etkinlikler sırasında, SEWA uluslararası bir örgüt olan Dünya Kadın Bankacılığı ile iletişime de geçer. 1990'dan itibaren SEWA Bank örgütten de destek almaya başlayacaktır (Rose, 1992: 198-199).

4.8 SEWA'nın Sosyal Güvenlik ve Sağlık Programı: Bedenim Benim Tek Malvarlığım

1977 yılında, SEWA Bank'ın ödemelerinin gecikme nedenlerini araştırırken, ortaya çıkan bir gerçek SEWA'yı sağlık ve çocuk bakımına yönelik çalışmalar yapmaya itecektir. Geri ödemeleri yapamayan her 500 kadından 20'si ölmüştür ve bu yirmi kadından on beşi ise çocuk doğururken ölmüştür. Yaşama, çalışma ve mali koşulları kendilerini hastalıklara karşı daha korunaksız bir hale gelen kadınlar için hastalıklar, bu kadınların hayatlarında yaşadıkları kriz dönemleri anlamına da gelmektedir. Bu kadınlardan çok azı temiz içme suyuna ulaşabiliyor, veya var olan su sadece temizlik için yeterli olabiliyordu. Kadınların pek çoğu belediyelerin kanalizasyon çalışmalarını yapmadığı yerlerde yaşıyordu. Bunun yanında, kadınlar mesleki hastalıklarına karşı da korunaksızdı. Sokak satıcıları bütün gün sokaklarda arabaların egzoz dumanlarına maruz kaldıklarından, genellikle astım ve akciğer hastalıkları gibi şikayetleri vardı. Bidi sarıcıları tütün tozlarından dolayı solunum zorluğu çekebiliyordu. Kadınlar için hamilelik ise genellikle yetersiz beslenme ve kansızlık gibi sonuçları olan ve bazı durumlarda ölümcül bir hastalığa dönüşmüştü. Özel hastanelere gidebilecek parası olamayan bu kadınların erişebildikleri devlet hastaneleri ya da polikliniklerde çok az bir sağlık olanağı sağlamaktaydı. (Bhatt, 123-24; ILO, 2001: 8).

Sağlık koşullarına ilişkin SEWA'nın gözlemlediği bu durum, 1977'de Sendika'nın çalışanların sağlık durumlarını düzeltmeye yönelik faaliyetlerde bulunmasını gündeme getirdi. SEWA özellikle hastalıklarla yoksulluk arasındaki bağlantıya dikkat çekerek, enformel alanda istihdam edilen kadınların hasta olma durumlarında, borçlarının artması, gelirlerinin düşmesi ve dolayısıyla alınan borçların ödenememesi ya da yeni borçlar alınması bir bakıma yoksulluk çemberinden çıkılamadığı anlamına da gelmekteydi. Pek çok kadın için sağlıklı bedenleri tek malvarlıkları haline

gelmişti, bu da elden gittiğinde ise daha fazla yoksulluk ya da daha fazla borçlanma başlıyordu.

SEWA sosyal güvenlik programını sağlık ve çocuk bakımını ve barınma güvenliğini, kapsayacak şekilde genişletmeye çalışır. Bununla birlikte, SEWA'nın "Bütünlüklü Güvenlik Programı" ailelerin karşı karşıya gelebilecekleri riskler, ani hastalıklar, mesleki hastalıklar, doğal felaketler gibi kriz durumlarını da içermektedir.

SEWA'nın sağlık ile ilgili attığı adımları hem sendikal düzeyde, hem de devlet katmanlarıyla işbirliği halinde ele almak mümkündür. SEWA'nın üye aidatlarıyla (a) Sağlık ve Ebelik Kooperatifleri kurarak ve (b) Sağlık Merkezleri; ve dispanserler açarak kadınların sağlık koşullarının iyileşmesine yardımcı olmuştur. Sağlık ve Ebelik Kooperatifleri kapsamında 1986'da dört kooperatif kurulmuştur.²⁰ Bu kooperatiflerin yürütücüleri doktorlar değil, genelde ebelerdir. Bu kooperatif ve sağlık merkezlerinde aynı zamanda eğitim de verilmektedir. Sağlık eğitimi, hastanede karşılaşılan zorluklar, çocuk bakımı gibi başlıklarda verilen eğitimler d, sendikalaşma konusunda kararsız kadınların, SEWA'da örgütlenmesini kolaylaştıran bir etkidir. Kooperatiflerin ve merkezlerin diğer bir gelir kaynağı ise, Sağlık Merkezlerinde satılan ilaçlardı. Fakat, bu ilaçların büyük kısmında hemen hemen hiç kar edilmiyordu. Bu nedenden, SEWA'nın bürosunun yakınında, Ahmedabad'da bir eczane açılır (Bhatt, 122-132; ILO, 2001: 8-9, Rose, 1992).

Fakat, bütün bu gelişmeler kuşkusuz üyelerinin sağlık güvencelerini oluşturacak nitelikte değildi. SEWA bu meseleyi gündemine aldığı ilk yıllarda, enformel sektörde çalışan kadınların sigortalı olması için Hindistan Sigorta Şirketi ile görüşmelere başladı. Hem bu kadınlara yönelik yasal bir düzenlemenin olmayışı ve ayrıca özel sağlık şirketlerinin yoksul kadınlara hayat sigortası yapmayı karlı bir iş görmemeleri nedeniyle ilk aşamada başarılı olamadı. Bunun üzerine, SEWA 1989'da kendi Hindistan Hükümeti tarafından görevlendirilmiş bir komisyonla, işçiler için var olan sosyal güvence sisteminin enformel ekonomideki işçiler için genişletilmesi yolunda görüşmelere başladı. Bu görüşmeler sonucunda, hükümetin sosyal güvenlik fonuyla anlaşmalı olarak bir sosyal güvence programı ortaya kondu. Bu program sayesinde, SEWA üyelerine hayat sigortası yapıldı. Doğal ölümlerde 3000 rupi (60 dolar), kaza sonucu ölümlerde ise 25 bin rupi (503 dolar) ödenecekti. Bu ödemeler

²⁰ 1986'da kurulan 4 adet sağlık kooperatifi vardır: Halk Sağlığı Kooperatifi; Shramshakti Dayan Kooperatifi Ebelik kooperatifi; Çocuk Bakımı Kooperatifi.

ölen kadınların kocaları tarafından alınmaktaydı. Bu tür hayat sigortası içinse her üye yılda 30 rupilik (0.6 dolar) primler ödenmekteydi. SEWA üyesi olmak aynı zamanda bu hayat sigortası sahibi olmak anlamına geliyordu çünkü bu primlerin ödenmesi zorunluydu. 1992 yılında SEWA bu hayat sigortası programını genişletmeye karar verdi. Kendi Hesabına çalışan kadınlar hastane masraflarını karşılayamıyor, mal varlığı kayıpları ise genellikle işlerinin de kaybolmasına neden oluyordu. SEWA bu nedenlerden dolayı, Hindistan Sigorta Şirketi ve Hayat Sigortası şirketiyle birlikte hareket etti ve üyeleriyle bu şirketler arasında aracılık yaptı. Bu pakette, hayat sigortası için kaza sonucu ölümlerde 35 bin rupi (704 dolar), doğal ölümlerde 3000 rupi kocası tarafından alınabilecekti. Sağlık sigortası kapsamında ise 1000 rupiye (20 dolar), mal varlığı kayıplarında 3000 bin rupiye kadar alınabilecekti. Hepsini sağlayan sigorta paket için üyelerin yıllık 60 rupi (1.2 dolar) ödemesi gerekiyordu. Ek olarak, yılda 3.5 rupi (0.07 dolar) ödenmesi karşılığında kocaların ölümlerine karşı da sigortalanma olanağı da vardı. SEWA, ilk etapta bu genişletilmiş paketi mecburi tutmadıysa da, uzun zaman sağlık sigortasının yararları üzerine köylerde toplantılar düzenleyerek, sağlık sigortası paketine kadınları dahil etmeye çalıştı (ILO: 2001, 28-33).

4.9 SEWA’da Ev-Eksenli Üreticiler

Ev- eksenli üretimden kast edilen, ücretli ev içi emek ya da ücretsiz ev işlerini yapmak değildir. Ev-eksenli çalışma çok geniş bir kategoriye işaret etmektedir. Bu genel kategori içinde kendi hesabına çalışanlar ve başkaları için (parça başı) çalışanlar olarak ikiye ayrılmıştır. Evde çalışan ve parça başına ücret alan fabrika işçileri (homeworker) ev eksenli çalışanların alt kümesini oluşturur. Dolayısıyla, ev eksenli çalışanlar, kendi hesabına ya da ücretli işçiler olarak üretim yapanlar ve genelde parça başı olarak aracılar veya doğrudan firmalara belli bir ücret karşılığında üretim yapanlar olarak ikiye ayrılır. Her iki grubun da sosyal güvenceden yoksun olarak çalışıyor olmaları en benzer özellikleridir ama her bir iş için karşılaştıkları zorluklar büyük oranda farklılık göstermektedir. Örneğin, parça başı çalışanlara yönelik olarak, sipariş alımlarının düzenli olması, daha yüksek ücret alınması ve çok sık karşılaşılan bir sorun olan ödemelerin gecikmemesi mücadele edilmesi gerekmektedir. kendi hesabına çalışan ev eksenli üreticilerin finans ve ürün piyasalarına girmelerinin önündeki engeller en önemli sorunlardır. Dolayısıyla, parça başı çalışanlar için genel sorun emeklerinin *sömürüsüdür*. Ev-eksenli çalışanlar

içinse piyasalara doğrudan ulaşmamaları nedeniyle *dışlanma* söz konusudur (ILO, 2002: 44).

Hindistan'da parça başı üretiminin yaklaşık %80'i kadınlar tarafından yapılmaktadır (ILO, 2002: 48). Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde bu kadınların sayısı giderek artmaktadır. SEWA ev-eksenli çalışan kadınlardan pek çok iş kolu örgütlü olmakla beraber bu bölümde sigara sarıcıları (*bidi* roller) ve giysi üreticileri ve *Chindi* üreticilerine odaklanılacaktır.

4.9.1 Hindistan'da ev-eksenli çalışma

Gujarat eyaletinde, ev eksenli çalışanlar yapacakları işleri dört farklı kaynaktan elde etmektedirler. Çalışanlar bu işleri (1) (genelde tekstil üretimi yapan) bir fabrikadan; (2) hammaddeyi veren, ve nihai ürünleri alan özel merkezlerden, (3) bazı mağaza sahiplerinden; (4) bir işverenin ajansı olarak hareket eden ve belli bir komisyonla çalışan aracılar vasıtasıyla elde etmektedirler. Ev eksenli çalışanların genelde (yaklaşık %63'ü) aracılar yoluyla işleri almaktadır. Çalışanların yarısından fazlasının bu işlere ulaşmak için kilometrelerce uzaklara gitmeleri gerekmektedir ve aynı zamanda bu işler her zaman bulunmayıp, dönemsel ve geçicidir. (Jhabvala ve diğ., tarihsiz: 8).

Yapılan işe göre kullanılan hammadde ve gerekli aletler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir

Çizelge 4.3 Yapılan işe göre kullanılan hammadde ve gerekli aletler.

Meslek Çeşidi	Hammadde	Araçlar
Sigara Sarıcılığı	Tütün İplik Tütün Yaprakları	Makas Bıçak Sigara Kağıdı Büyük Tabak Kumaş
Nakışçılık	İplik Ayna	Çember Kasnak
Hazır Giyim	İplik Makine Yağı	Makas İğne Dikiş Makinesi Masa
Papad	Bazı ek yiyecekler	Küçük masa Oklava Örtü

kaynak: Jhabvala ve diğ., tarihsiz: 12-13.

Çalışanlara genelde hammaddeleri işverenden tarafından verilirken, bazı ek malzemeleri ve araçları kendileri bulmak zorundadır. Hammadde alındığında, bu işi yapan kadınlara uzun bir talimat verilmez. Fakat, işler bittikten sonra alınan malzeme belli kontrollerden geçirildikten sonra toplam alınacak paradan kesintiler yapılır. Bu kadınların karşılaştıkları en büyük zorluk adaletsiz olarak işlerin geri çevrilmesi ve kesintilerdir. Bu kontrol sistemi ilk bakışta akla yatkın gibi görünse de, daha az para ödemenin bir aracı haline gelmiştir. (Jhabvala ve diğ., tarihsiz: 14).

Parça başı yapılan işlerden neye ‘parça’ dendiği ve bu parça için harcanan zaman çoğu zaman belli değildir. Standart bir parçayı oluşturmak gereken aşamalara göre değişebilmektedir. Örneğin sigara yapımında, yapraklar gecedan ıslatılır, şekil vermek için kesilir ve daha sonra satılır. Ancak zaman hesaplandığında, sadece sarma süreleri göz önüne alınmaktadır. İşverenlere göre günde 2000 sigara sarılabilirken, çalışanlar günde en fazla 1000 adet sigara sarılabildiğini söylemektedir. Ortaya çıkan ürün miktarı, verilen hammaddenin kalitesine, çalışılan evin fiziksel koşullarına, çalışan kişinin yeteneğine ve sarma hızına göre değişmektedir.(Jhabvala ve diğ., tarihsiz: 19).

Çizelge 4.4 1000 adet sigara için harcanan emek, girdiler ve ücret

Süreç&Zaman	700 gram yaprak alınması	15 dakika
	Yaprakların ıslatılması	3 saat
	Mumlu Kağıt kullanılarak yaprakların 1000 adet sigara için kesilmesi	4 saat
	Sigaraların deste haline gelişi ve alıcıya ulaştırılması	1,5 saat
	<i>Toplam Süre (yaprak alınması ve ulaştırılması hariç)</i>	<i>7,5 saat</i>
Girdiler&Miktar	İplik	Bir Makara
	Tütün	200 Gram
Parça Başı Ücret	1000 adet sigara için	25 Rupî (0.5 dolar)
Kesintiler	1000 tane sigara yapmak için eklenen tütün yaprağı maliyeti	1,65
	50 Sigaranın geri çevrilmesi	1,25
	Tütün	0,66
	İplik	0,70
	<i>Toplam Kesinti</i>	<i>4.15</i>
Net Kazanç	7,5 saatlik çalışma süresinde kazanılan	20,85 Rupî (0.4 dolar)

Ahmedabad kenti tekstil merkezi olarak eski bir tarihe sahiptir. Ahmedabad'da işlemeli, desenli peçetelerden, çarşafılara ve giysi üretimlerine kadar pek çok tekstil ürünü ihraç edilmektedir. 1990'lar boyunca Ahmedabad'da tekstil üretimi %18 artmıştır ve sektör hızla büyümüştür. Hindistan'da giysi üretimi ve buna bağlı olarak ev-eksenli üretim dört ana başlıkta toplanabilir. Birincisi sanayi için parça başı çalışanlar; bir aracının varlığında hammadde ya da sipariş usulü çalışmaktadır. İkincisi bağımlı çalışanlar; bir kişiye bağlı ya da firmaya bağlı çalışmaktadır. Üçüncüsü bağımsız çalışanlar; açık havada, kendi hesaplarına ya da aile üyeleriyle beraber çalışmaktadır. Son olarak da çift statülü yani hammaddeleri kendileri satın alan ve parça başı çalışanlar yer almaktadır. Çift statülü üreticilerden özellikle

endüstri için parça başı çalışanların karşılaştığı en büyük zorluk değişen teknolojinin hızına ve değişimin kendisine yetişememeleridir. Giysi üreticileri evlerini işyerleri olarak kullanmaktadır. Bu evler genelde çalışılmayacak kadar küçük ve dayanıksız materyallerden²¹ inşa edilmişlerdir. Bu türden alt yapı eksiklerine benzer olarak, evlerde elektrik²² olmayışı kadınların üretimlerini etkilemektedir. (Chen ve diğ., 2006: 53; Chen, Jhabvala, Nanavaty : 2003: 17-19).

Hindistan için sigara önemli sanayi kollarından biridir. Hindistan’da satılan sigaraların beşte biri el yapımı olduğundan kadın istihdamı açısından evde yapılan bir iş halindedir. Hindistan’da bu önemli iş kolunu düzenleyen 1966 ve 1976 tarihli iki anlaşma vardır. Bu iki kanun sigara sarıcılarının haklarını korumakta ve işverenlerle ilişkilerini düzenlemektedir. Sigara sarıcılığı işverenlerin evlere hammaddeyi vermeleri ve sonrasında sarılmış sigaraları doğrudan pazara sürmeleri şeklinde yürümüştür. Fakat zaman geçtikçe bu doğrudan ilişki sigara üreticilerini koruyan yasaları devre dışı bırakmak için dolaylı bir ilişkiye dönüşmüştür. 1980 sonrası sigara sarıcılığı belli bir firma adına gelen aracılar tarafından yapılmaktadır. Ancak 1999 yılında pek çok işveren *al-sat* (sale-purchase) sistemiyle çalışmaktadır. Bu sistemde işverenler ya da aracılar hammaddeyi üreticilere ‘satmakta’ ve nihai ürünü onlardan ‘satın almaktadırlar.’ Böylece, üreticiler her ne kadar hala belli bir aracıya ya da işverene bağlı olarak çalışıyorlarsa da, işçi statüleri olmadığından emek piyasalarını düzenleyen kanunlardan muaf tutulmaktadır. (Chen ve diğ., 2006: 58) Bu iş kolunun %90’nı kadınlardan oluştuğu göz önüne alındığında, kadın işçiler kötü çalışma koşullarında kontrolsüz ve pazarlık güçleri olmadan çalışmaktadırlar

4.9.2 SEWA’nın talepleri ve mücadelesi

Ev-eksenli çalışan kadınlara yönelik olarak SEWA, asgari ücret ve parça başı işlerde çalışma saatlerinin ve günlerinin sabitlenmesi²³ işe başlama tarihleri ve işçilerin isimlerinin kaydının tutulması, ücret kayıtlarının yapılması gibi yöntemlerle iş güvencelerinin sağlanmasını talep etmektedir (Jhabvala ve diğ., tarihsiz: 26-27). Ayrıca, SEWA’nın ev-eksenli çalışmaya yönelik ilk çalışması evlerin sadece

²¹ Genelde bu küçük evler *kuccha* denilen yağmura karşı dayanıksız inşaat malzemesinden yapılmıştır. Örneğin, muson yağmurları sırasında, bu evlerin su alması yapılan üretimlerin zarar görmesine neden olmaktadır.

²² Elektrik problemi daha çok “illegal” yollardan, elektriği olan kişilerde satın alınarak çözülmektedir. Fakat bu tür kullanım da elektriğin maliyetini arttırmakta ve düzensiz kullanılmasına neden olmaktadır.

²³ Günde 8 saat, ayda 25 gün

barınma birimleri değil, aynı zamanda işyerleri olduğunu vurgulamıştır. Bu amaçla, SEWA Bank, evlerin koşullarının düzeltilmesi (duvarların ya da çatıların tamiri, tadilat ya da daha kalıcı malzemeler kullanarak yenileme işlemleri gibi) için teminat istenmeden, kredi olanakları sağlamaktadır. SEWA, zorunlu olarak evlerinden tahliye edilmeye karşı mücadele eder ve SEWA Housing (the Mahila SEWA Vakfı) tarafından barınma olanağı sağlamaya çalışır. Hükümetin gecekondu bölgelerinin altyapılarını geliştirme çalışmalarında, özellikle ev-eksenli çalışanların koşullarını gündemleştirerek, altyapıların güçlenmesi ve boşaltılmış gecekondu mahallerine yeni yer sağlanması konusunda ısrar eder.²⁴ Yine, elektriksiz evlere elektriğin ulaşması için belediyelerle birlikte çalışır.²⁵ SEWA tüm bunların üstesinden gelebilmek için bir yandan düşük faizli kredi olanakları sağlamaya çalışmaktadır. (Chen ve diğ., 2003: 23).

4.9.2.1 Chindi üreticileri mücadelesi

Ahmedabad 1970'lerin sonuna kadar, *Chindi* (artık kumaşlardan yapılan giysi ve örtüler) üretiminde merkezi bir konuma sahipti. Her yıl 3,500,000 kilo kumaş tekstil fabrikalarından atılmaktadır. Chindi malzeme olarak hem çocuk giysileri, hem büyük sanayi makinelerinin temizliği için bez olarak kullanılmaktadır. Başlangıçta bu artık kumaşların fabrikalardan atılması için fabrika sahipleri taşeronlara ücret ödemektedir. 1960'lardan önce ise alıcılara bedava dağıtılırken, daha sonraları satışı yapılmaya başladı, bu satış fiyatı ise giderek yükseldi. Bu işi yapmanın kendisi karlı bir sektör haline geldi. Özellikle, bu atık kumaşlardan yapılan yorgan yüzlerinin fiyatları da giderek arttı. 7 ile 10 rupi arasında değişen fiyatlardan, yoksulların da erişebileceği malzeme haline geldi.

Bu artık kumaşlardan yorgan üretenler, satın alanlar kadar fakirdi. 1970'de Dariapur'da yaşayan ve çoğunluğu Müslüman olan 3000 kadın, tüccardan kiloyla alarak evlerinde yorgan üretmeye başladılar. Bu kadınlar yağlı kumaş parçalarını sodalı suda bekleterek, kurutarak, ütülererek, büyüklüklerine göre dizerek ve sonunda dikiş makinelerinde dikerek yorgan yüzleri yapıyorlardı. Bir düzine yorgan yüzü elde etmek iki günlerini alıyordu. Bu iki günün sonunda nihai üretimleri tekrar

²⁴ Gecekondu evlerinin yenilenmesi için SEWA, mahalle sakinleri, belediyeler ve özel sektörle işbirliği yaptı, her biri toplam maliyetlerin üçte birlik kısımlarını ödeyerek yaklaşık 1000 kadar konuta altyapı çalışmaları yapıldı.

²⁵ Gecekondu mahallelerinde yapılan konutların "yasadışı" olması nedeniyle bu evlere elektrik verilmemekte, ya da verilmesi için gereken 6000 rupi kadar para hane halkı tarafından toplanamamaktadır.

tüccarlara götürülüyordu. Satılan hammaddeden bir kayıp olup olmadığını ölçmek üzere tartıldıktan, kalitesine bakıldıktan sonra elde edilen ortalama gelir bir düzine yorgan yüzü için 7.20 rupiydi (0.14 dolar). Elde edilen bu miktarın içine, elektrik, suyu ısıtmak üzere harcanan yakıt dahildir ve bu iş için üreticiler kendi dikiş makinelerini kullanmaktadır.

Dariapur, eski bir yerleşim birimidir. Hindu ve Müslümanlar bir arada yaşamaktadır. Burası, Chindi üretiminin merkezi konumdadır. Hem üreticilerin hem de tüccarların yaşadıkları bir tekstil merkezidir. Orada satış da yapılmaktadır. Dariapur'daki erkekler tekstil fabrikalarında çalışırken, kadınlar ise yama halinde yorgan dikmektedir. Yorgan satışlarının yapıldığı yer Ürdün yolu denen ana cadde üzerindedir.

Zaidabehn'in deneyimi bu kooperatifleşme süreci hakkında bilgi verir niteliktedir. Daripur'a sonradan gelen Zaidabehn, zaman içerisinde komşularından dikiş dikmeyi öğrenir ve evde bu tür yorgan yüzleri yapmaya başlar. Tüccarlardan aldığı artık kumaşlarla komşusunun dikiş makinesinde ilk işini yapmaya başlar ve kazandığı para hasta çocuğunu doktora götürmek için yeterli değildir. Bunun üzerine iki arkadaşıyla birlikte tüccardan fiyat artışı ister. Kendi dikiş makinesi aldığı anda, kendi üretim aracına sahip olacaktır. Alınan dikiş makinesi ikinci eldir.

SEWA'nın Zaideben'i bulması TLA üyesi bir arkadaşının kardeşi yoluyla olmuştur. SEWA ilk olarak çalışma koşullarını anlamak üzere bir anket yapar. Anketin sonucu geniş çaplı bir toplantıda diğer kadınlara da duyurulur. Chindi Tüccarları Birliğine ve Çalışma Bakanlığına taleplerin listesi gönderilir. Bunun üzerine bazı SEWA üyelerine bu iş verilmemeye başlanmıştır ve hatta SEWA yoksullar arasında huzursuzluk çıkardığı için suçlanmaktadır. Bunun üzerine gösteri yapılır. Geniş çapta etkisi olan gösterinin sonucunda fiyatlar yükselir. Asgari ücret mücadelesine girilir. Bu süreçte iş yapamayan ve geçinemeyen kadınlara TLA'nın verdiği 3000 rupi dağıtılır. SEWA desteğiyle 1982'de Sabina Kooperatifi kurulur. Bu sayede tam-zamanlı iş olanağı sağlanır.

4.9.2.2 Asgari ücret mücadelesi

Ev-eksenli üreticiler için bu benzeri işler yapmakla birlikte, bu işin Asgari Ücret Kanuna girmesi konusunda üyelerini örgütleyebilmiştir. Bu kanun kapsamına alınma mücadelesinin başında, SEWA hükümetin ilgili birimlerine yazılar göndermiştir.

Fakat yaklaşık bir yıl bu yazılara cevap alınamamıştır. Bunun üzerine, ev-eksenli çalışanlar hükümeti zorlamak üzere örgütlenmeye başlayıp, çeşitli protesto gösterileri ve yürüyüşler düzenlemişlerdir. Bu aşağıdan yapılan baskı bu işlerin kapsama alınması yolunda hükümetin gündemine girmesini sağlamıştır. İşveren örgütlerinin ve sendikaların temsilcilerinin bulunduğu Asgari Ücret Komisyonunda, işveren temsilcilerinin bu düzenleye karşı çıkmalarına rağmen, SEWA ısrarla bu talepleri iletmiş ve sonunda yasanın kapsamı ev-eksenli üreticilerini dahil edilecek şekilde değiştirilmiştir. Fakat bu seferde, asgari ücretin günlük olarak belirlenmesi yeniden tartışma konusu haline gelmiştir. SEWA, bu konuda asgari ücretin günlük olarak değil, parça başına belirlenmesini talep etmiştir. Asgari ücretin belirlenmesine, ama özellikle de günlük düzey üzerinden belirlenmesine karşı çıkan fabrika sahipleri ise üretimi Gujarat dışına kaydırmakla tehdit etmeyi sürdürerek, hükümet üzerindeki baskılarını artırmış ve sonunda Çalışma Bakanlığı, asgari ücretleri askıya aldığını açıklamıştır. SEWA bunun üstesinden gelebilmek için basın yayın organları aracılığıyla bu meseleyi gündemde tutmuş ve hükümeti etkilemeyi başarmıştır. Asgari ücretin parça başı üretime dayalı belirlenmesi kabul edildikten sonra ise, yasanın uygulaması sırasında, yapılan işlerin resmi kayıt altına alınması için mücadele etmeye başlamış yaklaşık iki yıllık mücadeleden sonra 1994 yılında asgari ücrette yeniden artış olmuştur. (Selçuk, 2002)

Sigara saran işçiler içinse, SEWA yukarıda bahsettiğimiz koşullarda çalışan kadınların statüleri Bidi ve Sigara İşçileri Kanunu'na göre düzenlenmekte ve parça başı işlere verilen ücretler bu kanunla sabitlenmektedir. SEWA 1979'da bidi çalışanlarını örgütlemeye başladığı zaman bu işçiler 1000 tane sigara için 8 rupi kazanmaktaydılar. Bu işçilerin şu an 25 rupi kazanması giysi üreticilerinin mücadelesine benzer, pek çok gösteri ve yürüyüşten sonra gerçekleşmiştir (Jhabvala ve Tate, 2006: 13).

5. SONUÇ

Neoliberal politikaların hakim olduğu günümüz koşullarında yoksulun kim olduğu sorusunun cevabı giderek muğlaklaşmakta ve yoksul olmanın işsiz olmaya indirgenemediğı bir döneme girilmektedir. Girilen döneme damgasını vuran yeni üretim biçimleri yoksul olma hallerini ve koşullarını da yeniden yaratmaktadır. Bu çalışmada, kendilerini çalışıyor olarak görmeseler de, aile bütçesine önemli katkı sunan ve günde 10-12 saat *çalışan*, asgari ücretin çok altında kazanabilen kadınları etkileyen makro-ekonomik dönüşümler ve bu dönüşüm çerçevesinde yoksulluk kategorisine nasıl dahil oldukları incelenmiştir. Burada kullanılan neoliberal politikalar kavramsallaştırması aynı zamanda yönetim mantığındaki değişimi ifade ettiğinden tercih edilmiş ve çalışmada bu kavram çerçevesinde çalışan kadınları ‘yoksul’ olarak işaretleyebilmenin nasıl mümkün olduğu sorusu sorulmuştur.

Önemli ama çok da özgün olamayan bir tespitle başlarsak, esnekleşme sürecinin dayandığı emek biçimi kadınların emeğidir. Tüm dünyada olduğu gibi enformel alan giderek büyümekte, enformelleşmenin etkisiyle güvencesiz, düşük ücretle çalışma giderek yaygınlaşmaktadır. Hem Türkiye hem de dünya ölçeğinde ithalata dayalı üretim modeli göre tercih edilen işgücünün kadınlar olduğu görülmektedir. Bu tercihin kuşkusuz *karlı* bir yönü de bulunmakta ve uluslararası üretim zincirinde, üretim maliyetlerinin düşürülmesi formel alanda iş bulamayan bu kadınlar sayesinde olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye’de rekabet gücü yüksek konfeksiyon sanayinde ev-eksenli üretimin yaygınlaşması da bu bakımdan beklenen bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştır. Bu noktada, Türkiye’nin küresel ticarete eklemlenmesi sürecinde kaybedenler özellikle emek piyasasında görünme araçlarından yoksun ev-eksenli çalışan kadınlar olmaktadır.

Bu çizilen çerçeveden hareketle, çalışmakla yoksul olmak ve çalışıyor olduğu hal neoliberal politikaların dayattığı yönetim mantığına dönüşmesine de emek piyasasından dışlanmak arasındaki bağlantının kopuşuna zemin hazırlayan bazı düşünsel temellerinin gözden geçirilecek ve dışlananların emek piyasalarına yeniden dahil edilme talebi değerlendirilecektir.

Yoksulluk söz konusu olduğunda, yeni dönem siyaset yapma tarzına göre, öncelikle yoksulluğa dair bir söylem kurulmakta ve bu söylem içinde yoksullar sınıfsal aidiyetlerinden soyutlanmış olarak sunulan sosyal gruplar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle uluslararası kuruluşların yoksulluğun kadınlaştığı tespitini yapması kadınlara yönelik sosyal politikalar önerilerini hızla arttırmıştır. Fakat bu çalışmada ele aldığımız kurumların kadın yoksulluğuna dair politika önerileri bir yönetim pratiği olarak neoliberalizmden etkilenmiş ve neoliberal terminolojinin içinden düşünür hale gelmiştir. Dolayısıyla, kadınların yoksulluğunun yapısal nedenlerini sorunsallaştırmadan yoksulluğun verili bir durum olarak ele alındığı görülmektedir. Zaten yapısal nedenleri sorunsallaştırma girişimleri çoğunlukla ya “işe yaramaz” ve yapılması gereken acil müdahalenin amacını saptırır ya da “sorunu çözemez” olarak nitelendirilmektedir. Bu perspektifle, yaşanan sistem içinde *gerçekçi* çözümler üretme iddiası büyük oranda gerçek algısının neoliberal rasyonalite içinde kurulduğunu görmezden gelir. Bu noktada, gerçekçi çözümlerden biri olarak karşımıza çıkan “güçlendirme” kavramı pek çok açıdan sorunludur. Bu kavram kadınların var olan ya da var olma imkanı bulunan mücadelelerine dayanan bir kavram değil, yoksul olarak işaretlenmiş kadınların *kurtarılma* biçimini ifade etmektedir. Bu türden politika önerilerinin çağırdığı aktörler ise, neoliberal akla uygun olarak uluslararası kuruluşlar ve işbirliği içinde olması beklenen ulusal orta-üst sınıf elitlerden oluşan sivil toplumdur. Diğer bir ifadeyle, ön kabulleri yoksul ve yardıma muhtaç olan kadınların varlığı olan bu politikalar çerçevesinde kadınların güçlendirilmesi neoliberal politikaların dayandığı varsayımların ülkelere yerleşmesi ve işler hale gelmesiyle gerçekleşmesi umulmaktadır.

Bu anlamda, SEWA kadınların ihtiyaçlarını belirleyebilmesi ve bu ihtiyaçlara çözümler üretebilmesiyle, örnek bir sivil toplum pratiği olarak sunulmaktadır. SEWA’da güçlendirme stratejisinin başarısı, sendikal örgütlenme tarzından çok, ulusal ve uluslararası kuruluşlarla örülü mekanizmayı harekete geçirebilmesiyle, bahsettiğimiz sivil toplum hayalini gerçekleştirebilmiş olmasına dayandırılmaktadır. Fakat bu tespitte, SEWA örneğinde, güçlenmenin ancak örgütlenme ve dayanışmadan *sonra* geldiği gözden kaçırılmaktadır.

Ev-eksenli emek söz konusu olduğunda, ev-eksenli emeğin giderek kadın emeği haline dönüştüğü ve bu durumun da ataerkil-kapitalizme uygun düştüğü görülmektedir. Ev-eksenli emek sayesinde, ev işlerinin yapılmasından hasta ve yaşlı

bakımına kadar kadınlara biçilen geleneksel rollerine dokunulmadan, üretim zincirine katılabilmektedir. Bu zincir içine katılabildikleri oranda da kadın emeği sömürüsü artmaktadır. Bu noktada, ev-eksenliğin emeğin olası özgürleştirici ve olumlu yönlerini görmek emek-sermaye analizinden daha fazla dinamiğin göz önüne alınmasını gerektirmektedir. Türkiye örneğinde tartıştığımız gibi, ev-eksenli emeği kadınları eve kapatan ve toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten bir mekanizma olarak görmek, kadınların dönüştürebilme potansiyellerini anlamaya yetmemektedir. Pek çok örnekte gördüğümüz gibi, kadınların bu işleri yapabilmeleri belli bir ilişkiler ağına sahip olmakla gerçekleşmektedir. Bu üretim her ne kadar tek tek evlerde yapılıyor gibi görünse de, diğer kadınlarla her zaman bağlantılı, bazı durumlarda (örneğin alınan işin yetiştirilmemesi durumunda) dayanışma içerisinde olması gerekmektedir. Bu dayanışma ve enformel ilişki ağlarının örülmesinin işlevsel bir yanı olmakla birlikte (örneğin iş alabilmek ve para kazanabilmek bu ağlardan bağımsız gerçekleşemez) kadınların kendi kamusal alanlarına çıkabilmeleri deneyimi açısından önemlidir.

Bu bağlamda, Türkiye’de yapılan yerel atölyelerde bu işi yapan kadınların bir araya gelişleri ve deneyim aktarımları daha önce kendilerine rakip olarak gördükleri kadınlarla kurdukları ilişki biçimini de dönüştürebildiği savını desteklemektedir. Ev-eksenli emeğin içinde barındırdığı dönüştürücü güç sistem tarafından dayatılan rekabet koşullarına müdahale edebilme gücüdür ki bu da bir yandan neoliberal akla saldırmanın pratiği olarak görülebilir. Bu anlamda, neoliberal politikaların toplumsal ilişkilerin çözülüşüne neden olduğu göz önüne alındığında, rekabet duygusunun yerine dayanışmayı koyabilme hedefinin, emek piyasalarının tahribatına karşı bazı koruyucu önlemler alınması hedefi kadar önemli olduğu düşünülebilir.

Bu tartışmaların ardından, ev-eksenli çalışan kadınlara yönelik örgütlenme tahayyülleri düşünüldüğünde, SEWA önemli deneyimler barındırmaktadır. SEWA’nın örgüt yapısı yatay örgütlenme modeli olarak, sendika içinde birinin diğerine dayattığı dikey bir iktidarı yokmuş gibi görünmektedir. Dolayısıyla, bu durum her üyenin diğeriyle eşitlendiğini ve kadınların kendi düşüncelerini rahatça ifade edebildikleri bir alan yaratıldığını düşündürmektedir. Bir adım daha atarsak, bu örgütlenme modeli uluslararası kurumlarca da emsal gösterilmektedir. Ancak, literatür ve kendi bültenlerinin taranması dahil olmak üzere, SEWA’ya dair yaptığımız çalışmada gördüğümüz, SEWA içinde örneğin hemen her önemli

konferansa sendikanın kurucusu (avukat) Ela Bhatt ve/veya belli akademisyenlerin gönderilmesi, üretilen sözden karar alma süreçlerine kadar iç demokrasilerinde birtakım sorunlar olabileceğidir. Bu anlamda, neoliberal politikaları ele aldığımız birinci bölümde bahsettiğimiz karar alma mekanizmalarının siyasetten soyutlanmış bir “uzmanlar cemaatine” terk edilmiş olmasının tehlikeleri SEWA’nın örgütlenme modelindeki aşırı profesyonellik için geçerli gibi görünmektedir.

SEWA’nın hem devletten hem de liberallerden aldığı desteklerle güçlendiği göz önüne alındığında ise, SEWA bir zamanlar ancak devlet eliyle sağlanabileceğini düşündüğümüz sağlık ve barınma gibi hizmetlerin verilmesinde devletin bu hizmetlerden geri çekilmesiyle oluşan boşluğun doldurulma biçimine de işaret etmektedir. Bu doğrultuda, kriz dönemlerinde (doğal afetlerde yaşandığı gibi), SEWA barınma hizmetini bir ölçüde sağlayabilmiştir. Sağlık hizmetleri söz konusu olduğunda, SEWA’nın sunduğu paket programlar özel sigorta şirketlerinin sağlık hizmetleri kapsamına girmek anlamına da gelmektedir. Bu bakımdan SEWA, alıştığımız anlamda kazanılmış hak siyaseti yapan sendikacılık örneklerinden keskin bir biçimde ayrılmaktadır.

Bununla birlikte, hem Hindistan’da hem Türkiye’de bir örgütlenme aracı olarak kooperatifler öne çıkmaktadır. Her ikisinde de kooperatiflerin iş temelinde ilerlediği görülmektedir. Kooperatifleşmeyle kadınlar aracılardan sömürsünden kurtulabildikleri gibi, aralarındaki dayanışma da artmıştır. SEWA’nın verdiği mücadele çoğunlukla aracılara karşı gerçekleşmiş ve ciddi kazanımlar elde edilebilmiştir. Türkiye’de örnek olarak ele aldığımız, Avcılar Ev-eksenli Çalışan Kadınlar Kooperatifi’nde aynı dayanışma görülebilmektedir. Üstelik, SEWA’daki profesyonelliğin aksine, kooperatifin kurulmasından işleyişine kadar hemen her süreçte ev-eksenli çalışan kadınlar rol oynamakta ve bu durum bu kooperatifin temelini sağlamlaştırmaktadır.

Türkiye’de şu an ev-eksenli çalışan kadınlar, on yılı aşkın süredir yapılan çalışmaların sonucu olarak sendikalaşma girişimlerini başlatmışlardır. Türkiye’de böylesi bir sendikanın potansiyel olarak var olması, kendilerini işçi/çalışan olarak gören kadınların eşit haklar mücadelesi vermesine bir ivme kazandıracak gibi, ev-eksenli emeği ev emeğinin bir uzantısı olarak kuran hegemonik düşünceye karşı verilecek mücadele açısından da önemli bir adımdır. SEWA deneyimi üzerinden düşündüğümüzde, yaklaşık 40 yıldır süren mücadelenin ardından, Hindistan’da ev-

eksenli çalışan kadınlar açısından, kazanılan paranın aile bütçesine küçük bir katkı olarak görülüp küçümsenmesi ve bu yolla kendi emeklerinin değersizleştirilmesi; ya da kendilerini birer işçi/çalışan olarak görüp görmedikleri tartışmalarının yapılmadığı gözlemlenmektedir.

Sonuç olarak, ev-eksenli çalışanların örgütlenmesi emek piyasalarının *emek* lehine yeniden yapılandırılması imkanı sunabildiği gibi, neoliberal politikaların dayattığı yönetim mantığının dönüşmesine ve bu sayede yoksulluk söyleminin de tersine çevirmeye de olanak sağlayabilmektedir. Pek çok açıdan, örgütlenmesi zor gibi görünen bu alanda var olan deneyimler, kadın ve işçi hareketinin geleceğine dair bazı ipuçlarını vermektedir.

KAYNAKLAR

- Agarwal, B.**, 1992. The Gender and Environment Debate: Lessons from India, *Feminist Studies* Vol. **18**, no.1, pp. 119-158.
- Akalin, A.**, 2007. Hired as a Caregiver, Demanded as a Housewife: Becoming a Migrant Domestic Worker in Turkey, *European Journal of Women's Studies*; Vol. **14**: no. 3, pp.209-225
- Anıl E., İlkaracan P., Kılıç Z., Ronge K., Seral G. ve Ülgen T.**, 2001. *Pekin+5: Birleşmiş Milletler'de Kadının İnsan Hakları Ve Türkiye'nin Taahhütleri*, Kadının İnsan Hakları Projesi (KİHP) http://www.wwhr.org/files/2_7.pdf
- Atılğan S.**, 2007. Evden İçeri Bir Ev: Ev-Eksenli Üretim Ve Kadın Emeği, *Birikim Dergisi* Sayı: 217.
- Bakırcı, K.**, 2002. Dünyada Evde Çalışmada Hukuksal Koruma Sistemleri ve Mevzuatı, *İktisat Dergisi*, sayı: 430, Ekim: 63-69.
- Bakırcı, K.**, 2009. Kişisel görüşme.
- Bardhan, P.**, 1990. *The Political Economy of Development in India*, Basil Blackwell, Oxford.
- Baslevant, C. ve Onaran, O.**, 2004. The Effect of Export-Oriented Growth on Female Labor Market Outcomes in Turkey, *World Development*, Vol. **32**, no. 8, pp.1375-1393.
- Bayramoğlu, S.**, 2002. Küreselleşmenin Yeni İktidar Modeli: Yönetişim, *Praksis*, sayı 7, 2002: 85-116.
- Beneria, L.**, 2001. *Changing Employment Patterns and the Informalization of Jobs: General Trends and Gender Dimensions*, ILO, Cenevre
- Bhatt, E.**, 2006. *We Are Poor but So Many: The Story of Self-Employed Women in India*, Oxford University Press, New York.
- Bhatt, E.**, 2001. Women Workers: An Agenda for the Future, Hindistan Çalışma Bakanlığı'nda Düzenlenen Atölyedeki Konuşması, (19.03.2001).
- Bhowmik, S. K.**, 2003. *Urban Responses to Street Trading: India*, Urban Research Symposium, World Bank. <http://www.worldbank.org/urban/symposium2003/docs/papers/bhowmik.pdf>
- Bora, A.**, 2002. Olmayanın Nesini İdare Edeceksin?: Yoksulluk, Kadınlar ve Hane, *Yoksulluk Hâlleri : Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* ed.Necmi Erdoğan, Demokrasi kitaplığı Yayınları, İstanbul, 65-89.

- Bora, A.**, 2005. *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İletişim, İstanbul.
- Boratav, K.**, 2007. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, İmge Kitapevi, Ankara.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç.**, 2003. *New Poverty And The Changing Welfare Regime Of Turkey*, Ankara: Report Prepared For The UNDP.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç.**, 2007. *Temel Bir Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, derl. Buğra ve Keyder, İletişim, İstanbul.
- Calman, L. J.**, 1989. Women and Movement Politics in India, *Asian Survey*, Vol. **29**, no. 10, pp. 940-958.
- Carr, M., Chen, M. A., ve Tate J.**, 2000. Globalization and Home-Based Workers, *Feminist Economics*, Vol. **6**, no. 3, pp.123–142.
- Carr, M. ve Chen, M.A.**, 2002/1. *Globalization and the Informal Economy: How Global Trade and Investment Impact on the Working Poor*, ILO, Geneva.
- Charmes, J.**, 2000. *Size, Trends and Productivity of Women's Work in the Informal Sector*, paper presented at the Annual IAFPE Conference, İstanbul, 15-17 August.
- Chen, M. A.**, 2003. Rethinking the Informal Economy, *Seminar*, Vol. **531**, November.
- Chen, M.A., Mirani, N., Parikh, M. ve SEWA Akademi**, 2006. *Self-Employed Women: A Profile of SEWA's Membership*, Sewa Academy, SEWA.
- Chen M. A., Jhabvala, R. ve Nanavaty, R.**, 2003. *Background Paper for the 2005 World Development Report The Investment Climate for Female Informal Businesses: A Case Study from Urban and Rural India*, WIEGO.
- Chen, M.A.**, 2004. *Rethinking the Informal Economy: Linkages with the Formal Economy and the Formal Regulatory Environment*, WIEGO.
- Crowell, D.W.**, 2003. *The SEWA Movement and Rural Development: The Banaskantha and Kutch Experience*, Sage Publications, New Delhi.
- Çınar, M.**,1994. Unskilled Urban Migrant Women And Disguised Employment: Homeworking Women in İstanbul, Turkey, *World Development*, Vol. **22**, no. 3, pp.369-380.
- Coşkun, G.** 2009. Kişisel görüşme.
- Dasgupta, A.**, 1993. *A History of Indian Economic Thought*, Routledge, New York..
- Datta, R.**, 2003. From Development to Empowerment: The Self-Employed Women's Association in India, *International Journal of Politics, Culture and Society*, Vol. **16**, no. 3, pp. 351-368.
- Deshpande, S. ve L. K. Deshpande**, 1992. New Economic Policy and Female Employment, *Economic and Political Weekly*, Vol. **27**, no: 41, pp. 2248-2252.

- Devlet Planlama Teşkilatı**, 2001., 8. 5 Yıllık Kalkınma Planı hazırlık çalışmaları kapsamında gerçekleştirdiği “Toplumda Kadın Katılımı Özel İhtisas Komisyonu”nun “Çalışma Hayatı, Gelir ve Yoksulluk ve Kadın Alt Komisyonu” Raporu, Şubat 2001’de komisyon tarafından tartışılan yayınlanmamış son taslak.
- Devlet Planlama Teşkilatı**, 2001a. 8. 5 Yıllık Kalkınma Planı, Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı**, 2001b. 8. 5 Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara.
- Duménil, G. ve Lévy, D.**, 2004. *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*, Harvard University Press, Cambridge.
- Duménil, G. ve Lévy D.** 2005. *The Neoliberal (Counter-)Revolution*, Pluto Press, London.
- Ecevit, E.**, 2005. Kadınların Ekonomiye Düşük Katılımı: Nedenler, Çözümler, *Tes-İş Türkiye Enerji, Su Ve Gaz İşçileri Sendikası Yayını*, Mart, 35-40.
- Ecevit, Y.**, 2007. *Türkiye’de Kadın Girişimciliğine Eleştirel Bir Yaklaşım*, ILO, Ankara.
- Eraydın, A. ve Türkün, A.**, 2002. Konfeksiyon Sanayiinde Yeniden Yapılanma Süreci, Değişen Koşullar ve Kadın Emegi: Ne Kazandılar, Ne Kaybettiler?, *İktisat Dergisi*, sayı: 430, Ekim,18-28
- Eraydın, A.**, 1999. *Yeniden Üretim Süreçleri ve Kadın Emegi*, R. Mansur(ed.), KSSGM, Ankara.
- Ercan, F. ve Özar, Ş.**, 2000. Emek Piyasaları Teorileri Ve Türkiye’de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış, *Toplum Bilim*, Sayı: 86, Güz, 22-72.
- Erdoğan, N.** 2002. *Yoksulluk Hâlleri: Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, ed. Erdoğan N., Demokrasi Kitaplığı Yayınları, İstanbul.
- Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu**, 1999. HomeNet Rehberi: ILO Sözleşmesi, Yön Matbaası, İstanbul.
- Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu**, 2001. *Türkiye’de Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Atölyesi: Sorunlar ve Örgütlenme*, Yön Matbaası, İstanbul.
- Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu**, 2002a. *Türkiye Home-Net’e Doğru: 2001 Yılı Çalışmaları*, Yön Matbaası, İstanbul.
- Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu**, 2002b. Yoksulluk, Kadının Güçlenmesi ve Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar, *İktisat Dergisi*, sayı: 430, Ekim: 77-78.
- Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu**, 2003a. *Türkiye Home-Net’e Doğru: 2002 Yılı Çalışmaları*, Yön Matbaası, İstanbul.
- Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu**, 2003b. *Ev-Eksenli Kadınlar Örgütleniyor: Avcılar Kooperatifi*, Yön Matbaası, İstanbul.

- Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu**, 2005. *Türkiye HomeNet'e Doğru: 2003- 2004 Çalışmaları*, Yön Matbaası, İstanbul.
- Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu**, 2006. *Ev-Eksenli Çalışma II. Kamu Politikaları Atölyesi*, yayınlanmamış sunum metni, ILO, Ankara.
- Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu**, tarihsiz. *Haritalama El Kitabı*, Yön Matbaası, İstanbul.
- Ferguson I., Lavalette M. ve Mooney, G.**, 2002. *Rethinking Welfare: A Critical Perspective*, Sage Publications, London .
- Fine, B.**, 2001. The Social Capital of the World Bank, ed. Fine B., Lapavitsas C ve Pincus J, *Development Policy in the Twenty-first Century* Routledge, New York.
- George, S.**, 1999. A Short History of Neoliberalism: Twenty Years of Elite Economics and Emerging Opportunities for Structural Change *Conference on Economic Sovereignty in a Globalising World* Bangkok, 24-26 March.
- Hart, K.**, 1973. Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana, *The Journal of Modern African Studies*, Vol.11, no. 1, pp. 61-89.
- Harvey, D.**, 2005. *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, New York.
- Hattatoğlu, D.**, 2005. Bilginin Katmanları, Kadınların Güçlenmesi: Ev-Eksenli Çalışma ve Yerel Atölyeler Örneği, *Türk(iye) Kültürleri* ed. Pultar G.ve Erman T., Tetragon Yayınları, İstanbul, 437-461.
- Hattatoğlu, D.**, 2007. Küreselleşme, (Yeni) Emek Biçimleri, Yoksulluk ve Kadınlar, *Amargi*, sayı 6, Güz.
- Hattatoğlu, D.**, 2000. *Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Arası Dayanışma Örgütlenme*, Mimar Sinan, Sosyal Bilimler, Genel Sosyoloji ve Metodoloji, Doktora Tezi.
- Hattatoğlu D.**, 2002. Ev Eksenli Çalışmada Çocuk Emegi ve Kadın Emegi İlişkileri, *İktisat Dergisi*, sayı. 430: 54-57.
- ICRW**, 1999. *Report-in-Brief ,Training in Strategic Business Planning: A Program for Indian Microfinance Institutions*
<http://www.icrw.org/docs/archive/ribs/FWWB.pdf>
- ICRW** Policy Paper, 2003. *Fostering Dialogue to Break the Cycle of Intergenerational Poverty*
http://www.icrw.org/docs/fosteringdialogue_0104.pdf
- ICRW**, 2005a. *Infrastructure Shortfalls Cost Poor Women Time and Opportunity: Toward Achieving the Third Millennium Development Goal to Promote Gender Equality and Empower Women*
http://www.icrw.org/docs/2005_brief_mdg-infrastructure.pdf
- ICRW Report-in-Brief**, 2005b. *A Second Look at the Role Education Plays in Women's Empowerment*,
http://www.icrw.org/docs/2005_info_secondary.pdf

- ICRW Report**, 2006a. *Property Ownership & Inheritance Rights of Women for Social Protection-The South Asia Experience: Synthesis Report of Three Studies*, Panda, P., Gupta, J., Bulankulame, I., Bhatla, N., Chakraborty, S., Duvvury, N.
http://www.icrw.org/docs/2006_propertyrights-southasia.pdf
- ICRW Report**, 2006b. *A Rights-Based Approach to Realizing the Economic and Social Rights of Poor and Marginalized Women*, Duvvury, N., Kapur, A. http://www.icrw.org/docs/2006_Rights-basedEconandSocial.pdf
- International Labour Office**, 1972. *Employment, Incomes and Equality: A Strategy for Increasing Productive Employment in Kenya*. ILO, Geneva.
- International Labour Organization**, 2001. *Women Organizing for Social Protection. The Self employed Women's Association's Integrated Insurance Scheme, India*; ILO, Geneva.
- International Labour Organization**, 2002. *Women and Men in the Informal Economy: A Statistical Picture*. ILO, Geneva.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M.** 2001. *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İslamoğlu, H.**, 2002. IMF Kaynaklı Kurumsal Reformlar ve Tütün Yasası, *Birikim Dergisi*, sayı:158, 20-27.
- Jhabvala, R, Shaikh, R. ve SEWA Academy Team**, tarihsiz. *Wage-Fixation for Home-based Piece-rate Workers: Technical Study Based on a Survey of Workers in Gujarat, India*, SEWA Academy, SEWA.
- Jhabvala R. ve Tate, J.**, 1996. Out of the Shadows: Homebased Workers Organize for International Recognition, *Seeds*, no.18.
- Jomo K. S.**, 2005. Economic Reform for Whom?: Beyond the Washington Consensus, *Post-autistic Economics Review*, no. 35, article 2, pp. 11-18, <http://www.paecon.net/PAERreview/issue35/Jomo35.htm>
- Jumani, U.**, 1991. *Dealing with Poverty*, Sage, Yeni Delhi.
- Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger-Tılıç, H.**, 2001. *Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar: Cömert "Abla"ların Sadık "Hanım"ları*, Su Yayınları, İstanbul.
- Kalpagam, U.**, 2000. The Women's Movement in India Today-New Agendas and Old Problems, *Feminist Studies*, Vol. 26, no. 3, pp. 645-660.
- Kandiyoti, D.**, 1988. Bargaining With Patriarchy, *Gender And Society*, Vol. 2, no. 3, pp. 274-290.
- Keyder, Ç.**, 1996. *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, Metis yayınları, İstanbul.
- Kothari, S.**, Whose independence? The social impact of economic reform in India, *Journal of International Affairs*; Vol. 51, no.1, pp. 85-116.
- Körükmez, L.**, 2000. Kent Yoksulluğu İle Mücadelede Kadınların Geliştirdiği Stratejiler Ve Toplumsal Cinsiyet Roller, *Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları* Derl. Oktik N., Yakın Kitapevi: İstanbul, 207-244.

- Kumar R.**, 1993. *A History of Doing: An Illustrated Account of Movements for Women's Rights and Feminism in India, 1800-1990*, Kali for Women, New Delhi.
- Lordoğlu, K.**, 1993. Evde Çalışan Kadınlara İlişkin Nitel Bir Karşılaştırma ve Bazı Sorunlar, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1: 100-110.
- Marcoux, A.**, 1998. The Feminization of Poverty: Claims, Facts, and Data Needs, *Population and Development Review*, Vol. **24**, no. 1, pp. 131-139.
- Maçoş, E.**, 2005. Ev-Eksenli Üretim: Dumansız Fabrikalarda Kadın Emeği, *Tes-İş Türkiye Enerji, Su Ve Gaz İşçileri Sendikası Yayını*, Mart, 53-57.
- McAdam, D., McCarthy, J., Zald, M. N.**, 1996. *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*, Cambridge University Press, New York.
- Mitra, S.K.**, 2000. Politics in India, *Comparative Politics Today: A World View*, Almond, G. ed. in., pp. 629-678, Addison Wesley Longman, New York.
- Mukhopadhyay, S.**, 2003. Status of Women Under Economic Reforms: The Indian Case, *Institute of Social Studies Trust Documents 4*, 2003.
- Onaran, Ö.**, 2000. Türkiye’de Yapısal Uyum Sürecinde Emek Piyasasının Esnekliği, *Tophum Bilim*, sayı: 86, Güz, 194-211.
- Özar, Ş.**, 2007. Neoliberalizm ve Yoksulluk, *Amargi*, sayı 6, Güz.
- Özyeğin, G.**, 2005. *Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler Ve Kadınlık Halleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özügürlü, A.**, 2008. Yoksulluk Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış, *Mülkiye Dergisi*, sayı 250, 53-66.
- Panagariya, A.**, 2008. *India: Emerging Giant*, Oxford University Press, New York.
- Polat, N.**, 2007. Hindistan’da Tekstil Sektöründe Kadınlar ve SEWA, *Pazartesi Dergisi*, sayı. 112, 53-58.
- Portes, A, Castells, M. ve Benton L.**, 1989. *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less developed countries*, Jhon Hopkins University Press, London.
- Raval, B. ve SEWA Akademi**, tarihsiz. *Multiple Work Status of Women in the Informal Economy*, SEWA Academy, SEWA.
- Ray, R. ve Korteweg, A. C.**, 1989. Women's Movements in the Third World: Identity, Mobilization, and Autonomy *Annual Review of Sociology*, Vol. **25**, pp. 47-71.
- Rodrik, D.**, 2006. Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's "Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform" *Journal of Economic Literature*, Vol. **44**, no. 4, pp. 973-987.
- Rose, K.**, 1992. *Where Women Are Leaders : the SEWA Movement in India*, Zed Books Ltd., London.

- Rothermund D., ve Kulke, H.** 2004. *An Economic History of India*, Routledge: New York.
- Roy, T.**, 2005. *Rethinking Economic Change in India, Labor and Livelihood*, Routledge: New York.
- Saadatmand, Y., Toma, M. ve Menon, S.**, 2007. Female Labor Participation in India and Structural Adjustment, *Journal of Global Business Issues*; Vol.1, no. 2, pp.65-73.
- Saad-Filho, A. ve Johnston, D.** ed. 2005. *Neoliberalism: A Critical Reader*, Pluto Press, London.
- Saha S.**, tarihsiz. *Problems While Organizing (Drawn From The Meeting With Co-Operative Members)*, SEWA Academy, SEWA.
- Selçuk, F.A.**, (2002) *Örgütsüzlerin Örgütlenmesi: Enformal Sektörde İşçi Örgütleri*, Atölye Yayınevi, Ankara.
- Standing, G.**, 1999. Global Feminization Through Flexible Labour: A Theme Revisited, *World Development*, Vol. 27, no. 3, pp. 583-602.
- Staples, D. E.**, 2006. *No Place Like Home Organizing Home-based Labor in the Era of Structurel Adjustment*. Routledge, New York & London.
- Subramaniam, M.**, 2004. The Indian Women Movement, *Contemporary Sociology*, Vol. 33, no. 6, pp. 635-39.
- Suğur S, Suğur N ve Gönc-Şavran T.**, 2008. Türkiye’de Orta Sınıfın Mazbut Hizmetkârları: Kapıcılar, Gündelikçiler Ve Çocuk Bakıcıları, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Vol. 63, no. 3, pp.162- 183.
- Şenses, F.**, 2001. *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tarrow, S.**, 2005. *The New Transnational Activism*, Cambridge University Press, New York.
- Toksöz, G. ve Özsuca, Ş. T.**, 2002. Enformel Sektörde İstihdamın ve İşgücünün Özellikleri, *İktisat Dergisi*, sayı: 430, Ekim, 29-36.
- Toksöz, G.**, 2007. *Türkiye’de Kadın İstihdamının Durumu*, ILO: Ankara.
- TÜİK**, 2006. *Hanehalkı İşgücü Anketi*, www.tuik.gov.tr.
- Türkün, A.**, 2002. Türkiye’de Ev Eksenli Çalışma Üzerine Yapılmış Araştırmalar ve Çalışmalar, *İktisat Dergisi*, sayı: 430, Ekim: 36-47.
- Türkün, A.**, 2007. *Ev-eksenli çalışma, ev-eksenli çalışan kadınlar ve Ev-Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu*, 9 Haziran 2007 tarihli Bilgi Üniversitesi Yayınlanmamış Sunum Metni, İstanbul.
- Türkün, A.**, 2009. Kişisel görüşme.
- Türkiye HomeNet**, 2009. *Ev-Eksenli Kadınlar Deklarasyonu ve Güç Birliği Çağrısı*, Amargi Kadın Akademisi. <http://www.amargi.org.tr/?q=node/246>
- UNDP**, 2000. *Poverty Report: Overcoming Human Poverty*, One United Nations Plaza, New York.
- Unni, J.**, 2002. *Size, Contribution and Chractersitic of Informal Employment in India*, India Case Study for ILO States Book, ILO, Geneva.

Url-1 <<http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/mdg2007.pdf>>, alındığı tarih 26.01.2009.

Url-2 <<http://www.sewa.org/aboutus/history.asp>>, alındığı tarih 19.10.2008.

Url-3 <<http://www.sewa.org/aboutus/goals.asp>>, alındığı tarih 19.10.2008.

Url-4 <<http://www.gdrc.org/icm/inspire/sewa.html>>, alındığı tarih 05.06.2008.

SEWA, 2006. *Annual Report*, Self Employed Women's Association, Ahmedabad, India.

Vaux, T, ve Lund F., 2003. Working Women and Security: Self Employed Women's Association's Response to Crisis, *Journal of Human Development*, Vol. 4, no. 2, pp. 263-285.

White, J., 1994. *Money Makes Us Relatives: Women's Labour In Urban Turkey*, University Of Texas Press, Austin.

World Bank, 1997. *World Development Report 1997: State (The state in Changing World)*, Oxford.

World Bank, 2000, *World Bank Annual Report* Oxford.

World Bank, 2002. *World Development Report*, Oxford.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Sinem BAHÇECİK

Doğum Yeri ve Tarihi: İstanbul / 19.03.1983

Adres: Ergenekon Cad. Eşref Efendi Sok. No: 79/6 Pangaltı/Şişli İstanbul.

Lisans Üniversite: Boğaziçi Üniversitesi